

Posljedice odluka Bečkog kongresa na hrvatske zemlje

Lekaj, Paul

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:219163>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Paul Lekaj

**POS LJEDICE ODLUKA BEČKOG
KONGRESA NA HRVATSKE ZEMLJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEKA ZA POVIJEST

PAUL LEKAJ

**POSljedICE ODLUKA BEČKOG
KONGRESA NA HRVATSKE ZEMLJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Zagreb, 2020.

Sadržaj

Sažetak	2
Abstract	3
1. UVOD	4
2. HRVATSKE ZEMLJE U ZATIŠJU BEČKOG KONGRESA.....	6
2.1. BANSKA HRVATSKA.....	8
2.2. VOJNA KRAJINA.....	14
2.3. ISTRA	20
2.4. DALMACIJA.....	24
2.5. DUBROVAČKA REPUBLIKA	30
3. KROJENJE NOVOG MEĐUNARODNOG PORETKA	38
3.1. PRVI PARIŠKI SPORAZUM	38
3.2. BEČKI KONGRES	39
3.3. DRUGI PARIŠKI SPORAZUM.....	43
3.4. SVETA ALIJANSA I SAVEZ ČETVORICE	43
3.5. EUROPSKI KONCERT	45
4. APSOLUTIZAM I LEGITIMITET: HRVATSKE ZEMLJE U SASTAVU NOVIH KRALJEVINA	52
4.1. SUŽANJSTVO PREKOSAVSKIH HRVATA	54
4.2. ISTARSKI STATUS QUO	60
4.3. DIPLOMATSKI POKUŠAJI RESTAURACIJE REPUBLIKE.....	65
4.4. DALMACIJA U VANJSKOJ POLITICI KNEZA METTERNICHA	70
5. ZAKLJUČAK	75
BIBLIOGRAFIJA	76
a) IZVORI	76
b) LITERATURA	76

Sažetak

Lekaj, Paul: *Posljedice odluka Bečkog kongresa na hrvatske zemlje.*

Politička je revolucija u Francuskoj lansirala Europu u dvadeset tri godine neprekidnih previranja koji su promijenili sliku Starog kontinenta. Napoleonovi su ratovi doveli istočnu jadransku obalu u samo središte europskih sukoba. Zbog svog geostrateškog značenja, hrvatske zemlje pod francuskom vlašću ulaze u okvir novoosnovanih Ilirskih Pokrajina, s ciljem zaokruživanja Jadranskog mora, stvaranja trgovačkog puta u Levant te suzbijanja ruskog utjecaja na Balkanski poluotok. Godina 1815. osim što označava konačan Napoleonov pad, ujedno predstavlja prekretnicu u europskoj povijesti. Bečki kongres postavio je temelj novom međunarodnom poretку temeljenog na ravnoteži moći, *statusu quo* i proturevolucionarnom djelovanju. Prema novoj europskoj podjeli, zemlje Ilirskih Pokrajina priključene su u sastav Austrijskog Carstva, uključujući i područje Dubrovačke Republike. Hrvatske su zemlje pod ingerencijom Austrije podijeljene između dvije novoosnovane upravno-političke tvorevine: Kraljevine Ilirije i Kraljevine Dalmacije. Obje su Kraljevine imale svoj smisao i ulogu: Ilirija u pružanju otpora i slabljenju hrvatskog i mađarskog plemstva, te Dalmacija u sprječavanju širenja ruske utjecajne sfere na Balkan i obrani legitimiteta Osmanskog Carstva.

Ključne riječi: 19. stoljeće, politička povijest, hrvatske zemlje, Dubrovnik, Austrijsko Carstvo, Klemens von Metternich, Napoleon Bonaparte, Bečki kongres, borba moći, politika ravnoteže, restauracija, geopolitika, Kraljevina Ilirija, Kraljevina Dalmacija.

Abstract

Lekaj, Paul: *Repercussions of Congress of Vienna decisions on Croatian lands.*

The political revolution in France launched Europe into twenty-five years of continuous turmoil that changed the image of the Old Continent. The Napoleonic Wars brought the eastern Adriatic coast to the very center of European conflicts. Due to their geostrategic significance, the Croatian lands were incorporated into the Illyrian Provinces under the French rule, with the aim of rounding off the Adriatic Sea, creating a trade route to the Levant and suppressing Russian influence on the Balkan Peninsula. The year 1815, in addition to marking the final fall of Napoleon, also marks a turning point in European history. The Congress of Vienna laid foundation for a new international order which was based on balance of power, the *status quo* and antirevolutionary approach. According to the new division of Europe, the land of the Illyrian Provinces were annexed to the Austrian Empire, including the territory of the Republic of Dubrovnik. Croatian lands under Austrian jurisdiction were divided between two newly established administrative and political formations: the Kingdom of Illyria and the Kingdom of Dalmatia. Both Kingdoms had their own meaning and role: Illyria in resisting and weakening the Croatian and Hungarian nobility, and Dalmatia in preventing the spread of the Russian sphere of influence to the Balkans and defending the legitimacy of the Ottoman Empire.

Key words: 19th Century, political history, Croatian lands, Dubrovnik, Austrian Empire, Klemens von Metternich, Napoleon Bonaparte, power struggle, balance of power, restauration, geopolitics, Kingdom of Illyria, Kingdom of Dalmatia.

1. UVOD

Govoreći o hrvatskom XIX. stoljeću često obuhvaćamo razdoblje dviju političkih i povijesnih prekretnica koje su, svaka na svoj način, ostavile trag u povijesti Hrvata. U historiografiji često nazivano „dugo“, XIX. stoljeće svoje početke bilježi za vrijeme Francuske revolucije 1789. godine, koja je uvela Europu u novo razdoblje društvenih i političkih promjena. Za hrvatsku je povijest važna 1790. godina, koja obilježava kraj josefinskog apsolutizma te centralizma popraćenog germanizacijom. Druga politička i povijesna prekretnica, kako u hrvatskoj tako i u svjetskoj povijesti, zasigurno jest početak Prvog svjetskog rata. Kada govorimo o povijesti Hrvatske u prvoj polovici XIX. stoljeća najčešće podrazumijevamo revolucionarne i Napoleonove ratove te pretpreporodno i preporodno doba, dok su događaji nakon Bečkog kongresa prepušteni povijesnom zaboravu, kako zbog slabe istraženosti arhivske građe uzrokovane jezičnim barijerama, tako i zbog manjka istraživačkog interesa. Samim time, hrvatska povijest između 1815. do 1825. godine slabo je zastupljena u povijesnim udžbenicima.

Važno mjesto u povijesti XIX. stoljeća pripada 1815. godini, koja ne samo da je obilježila kraj Francuske hegemonije nad Starim kontinentom, nego je uvela Europu u novu političku eru. Upravo je 1815. godine službeno završio Bečki kongres na kojem je uspostavljen novi međunarodni poredak temeljen na legitimitetu, ravnoteži sila te održavanju mira i stabilnosti na kontinentu. Austrija je zahvaljujući sposobnosti svog ministra vanjskih poslova Metternicha izvukla veliki broj teritorijalnih kompenzacija, među koje su spadale i hrvatske zemlje. Nakon vijećanja u Beču, čitav je hrvatski prostor pronašao svoje mjestu u sastavu Austrijskog Carstva i kuće Habsburg.

Potaknut upravo prepuštanjem tog perioda hrvatske povijesti zaboravu te začecima diplomacije koja je utjecala i na sudbinu Hrvata, odlučio sam u ovom diplomskom radu dodatno prosvijetliti događaje koji su uslijedili nakon Bečkog kongresa. Kako bi se prikazala i pojasnila važnost hrvatskih zemalja za apetite europskih velesila, posebice Austrije i Francuske, potrebno je dati pregled političkih zbivanja od samog početka „dugog“ XIX. stoljeća, odnosno 1790. godine. Prvi je dio rada upravo posvećen događajima nakon 1790. u *Banskoj Hrvatskoj*, *Vojnoj krajini*, *Istri* te *Dalmaciji*, dok potpoglavlje o *Dubrovniku* započinje samim dolaskom Francuza pred vrata od Pila. Dakle, prvi dio rada služi isključivo kao uvod i prikaz političkog stanja te teritorijalnih, upravnih, gospodarskih i društvenih promjena za vrijeme Napoleonovih ratova.

Drugi dio rada posvećen je diplomatskim akcijama velesila od 1814. godine nadalje, pri čemu pridodajem posebnu pozornost *Prvom i Drugom pariškom sporazumu*, *Bečkom kongresu*, *Savezu četvorice* i *Svetoj alijansi* te *Europskom koncertu*. Kako bismo bolje predložili glavni

dio rada, potrebno je dati prikaz međunarodnih događaja koji su obilježili europsku politiku prve polovice XIX. stoljeća. Novu europsku ravnotežu obilježilo je gušenje svakog oblika ustavnosti i naprednih građanskih ideja. Sustav stvoren na Bečkom kongresu tokom godina je doživio preinake, posebice uvođenjem Francuske u sustav velesila, no upravo će ona, zajedno s Engleskom, oformiti poseban blok u suprotnosti s konzervativnim vladarima Austrije, Prusije i Rusije. Vještini se balansiranjem čuvala europska ravnoteža, no pokazat će se da ravnoteža stvorena na Bečkom kongresu nije mogla suzbiti prodor liberalnih i nacionalnih ideja. Središnji dio rada upravo završava Srpanjskom revolucijom nakon koje dolazi do sve uočljivijeg razilaženja velesila na dvije frakcije: zapadni blok, kojeg čine Francuska i Engleska, te istočni-konzervativni blok, između Austrije, Rusije i Prusije.

Posljednji i najbitniji dio rada usredotočen je na političku situaciju u Hrvatskoj nakon odluka Bečkog kongresa, prema kojim bivše Ilirske Pokrajine ulaze u sastav Austrijskog Carstva, čime se osnivaju dvije Kraljevine izravno podvrgnute Bečkom dvoru: Kraljevina Ilirija i Kraljevina Dalmacija. Glavna je zadaća ovog rada prikazati i čitatelju predočiti važnost novoosnovanih Kraljevina te objasniti teritorijalnu važnost hrvatskih zemalja za unutarnje i vanjske poslove Austrijskog Carstva. Izričita je pažnja posvećena Ilirskim zadržavanjem hrvatskih prekosavskih teritorija i Rijeke kao svojevrsnog otpora hrvatskom, odnosno sve jačem mađarskom plemstvu. Također, podvrgavanjem Dalmacije pod ingerenciju Bečkog dvora, Habsburgovci jasno daju do znanja kako nije u njihovom interesu teritorijalno i politički jačati zemlje krune sv. Stjepana. Kraljevina Dalmacija za druge je austrijske uprave poprimila podunavski mentalitet, čime se ujedno odustaje od pomorskog jačanja Monarhije i teritorijalne ekspanzije na Istok.

2. HRVATSKE ZEMLJE U ZATIŠJU BEČKOG KONGRESA

Hrvatska u razdoblje „dugog“ XIX. stoljeća ulazi podijeljena na nekoliko upravnih jedinica u sklopu četiriju država – Habsburške Monarhije, Mletačke Republike, Osmanskog Carstva te Dubrovačke Republike. Većinski se dio hrvatskog teritorija nalazio pod vlašću Habsburške Monarhije, od kojih su kruni sv. Stjepana pripadali teritoriji Banske Hrvatske, Rijeke s primorjem te Međimurje i Baranja. Iako u sklopu Ugarske, područje Banske Hrvatske jedino je raspolagalo elementima državnosti i autonomije, stoga je upravnu vlast vršio Hrvatski sabor zajedno s banom.¹ Prostor Banske Hrvatske tijekom XIX. stoljeća najuže je vezan uz hrvatsko ime u pogledu političkog, administrativnog i povijesnog prava. Administrativno podijeljen na Zagrebačku, Varaždinsku i Križevačku županiju u Hrvatskom dijelu te Požešku, Virovitičku i Srijemsku županiju u Slavonskom dijelu sa Zagrebom kao sjedištem političkih, sudskih i upravnih (ban, Hrvatski sabor, Stol sedmorice, Banski stol, sjedište županije), crkvenih (Kaptol, sjedište biskupije i kasnije Nadbiskupije) i vojnih institucija (Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda).²

Sukladno interesima i gospodarskoj politici Bečkog dvora, Rijeka je tijekom XVIII. stoljeća mijenjala svoj status. Tako je 1719. godine proglašena slobodnom lukom, da bi nakon ukidanja Austrijskog primorja reskriptom Marije Terezije 1776. godine dobila zaseban samoupravni status (*corpus separatum*) pod ingerencijom Hrvatskog kraljevinskog vijeća. Međutim, ukidanjem Hrvatskog kraljevinskog vijeća 1779. godine Rijeka je, kao i Banska Hrvatska, podčinjena upravi Ugarskog namjesničkog vijeća, da bi 1786. godine zajedno s bakarskim i vinodolskim krajem bila uključena u novoosnovano Ugarsko primorje. Područje Međimurja mijenjalo je svoj status samo jednom u XVIII. stoljeću i to prilikom četverogodišnjeg pripadanja Banskoj Hrvatskoj u periodu od 1785. do 1789. godine, da bi ponovo bilo pripojeno mađarskoj Zaladskoj županiji. Baranja je, iako u etničkom pogledu kao i Međimurje pripadala hrvatskom teritoriju, činila sastavni dio mađarske Baranjske županije.³

¹ Nikša Stančić, „Hrvatski politički i društveni prostor u dugom XIX. stoljeću: segmentiranost i integracijska kretanja“, u *Moderna Hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*, ur. Josip Bratulić, Josip Vončina, Dubravko Antun, (Zagreb: Školska knjiga, 2009), 3-4.

² Kristina Milković, „Sjeverna i središnja Hrvatska od 1790. do 1918.“, u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 349-350; Zlata Živaković-Kerže, „Slavonija, Srijem i Baranja u 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 379.

³ Ivo Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru u vrijeme Francuske revolucije i koalicijskih ratova protiv Francuske“, u *Povijest Hrvata II. knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 345-346.

Područje Hrvatske i Slavonske vojne krajine (nadalje Vojna krajina) bilo je direktno podvrgnuto austrijskim vojnim vlastima u Beču. Prostor Vojne krajine stoljećima je služio kao prva linija obrane od prodora Osmanskog Carstva prema Zapadu. Međutim, prestankom Turske opasnosti ona je i dalje služila austrijskim vlastima kao rezervoar vojske. Osim zadaće potiskivanja Osmanskog Carstva s Balkana, krajišnici su činili sastavni dio vojske Austrijskog Carstva u bojišnicama diljem srednje Europe. Sam prostor Vojne krajine prostirao se od podvelebitskog primorja sve do Petrovaradina i Zemuna, a prostor između Drave i Save, odnosno nekadašnji Varaždinski generalat, dijelio je područje Banske Hrvatske na Hrvatski (zapadni) te Slavonski (istočni) dio. Banska je krajina, iako pod ingerencijom Dvorskog ratnog vijeća u Beču, jedina bila pod vrhovnim zapovjedništvom bana, a činile su je dvije pukovnije: Petrinjska sa sjedištem u Petrinji te Glinska sa sjedištem u Glini. Uz već spomenute dvije pukovnije, na području je Vojne krajine djelovalo još devet pukovnija: Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, Križevačka, Đurđevačka, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska.⁴

Pod jurisdikcijom Beča nalazio se središnji dio Istre, kojeg su činile Kastavska gosposhtija i Pazinska grofovija, dok je većinski zapadni dio bio pod upravom Mletačke Republike zajedno s Dalmacijom, Kvarnerskim otocima i Bokom kotorskom. Međutim, nisu svi dijelovi hrvatskih zemalja bili pod tuđinskom vlašću. Dubrovačka Republika jedino je područje hrvatskih zemalja koje je činilo samostalni i nezavisni teritorij sa svojom vlastitom upravom, a sama je Republika bila smještena između dvaju turskih izlaza na more – Kleka i Sutorine – koji su činili tampon-zonu između Dubrovačke i Mletačke Republike.⁵

S prijelaza iz XVIII. u XIX. stoljeće hrvatski je prostor bitno promijenio svoju teritorijalnu sliku što može zahvaliti svojem geostrateškom položaju u srednjoj i jugoistočnoj Europi te prostiranju duž istočno jadranske obale. Za Francuze je predstavljao niz strateških i ekonomskih pogodnosti: bazu za napad na Rusiju, kontinentalnu povezanost Italije s Ilirskim Pokrajinama, prekid komunikacije između saveznika Engleza i Austrijanaca te mogućnost nabavke jeftinih sirovina iz Levanta kroz posjede Osmanskog Carstva. Zbog kontinentalne je blokade bilo nužno kontrolirati obje obale Jadranskog mora. Nakon sloma francuske hegemonije čitav je prostor Ilirskih Pokrajina pod ingerencijom Austrijskog Carstva, kojoj će zaposjedanje hrvatskih zemalja igrati važnu ulogu u daljnjim diplomatskim aktivnostima glede sudbine Osmanskog Carstva.⁶

⁴ Stančić, „Hrvatski politički i društveni prostor“, 4; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 346.

⁵ Stančić, „Hrvatski politički i društveni prostor“, 4; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 346.

⁶ Dragan Markovina, „Hrvatska i Zapadna Europa u 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 639-640.

2.1. BANSKA HRVATSKA

Smrću cara Josipa II. 1790. godine obilježava se kraj jozefinskog apsolutizma i centralizma, kao i buđenje nade kod hrvatskih i mađarskih staleža u obnovu ustavnosti. Prvi koraci novoga vladara Leopolda II. (1790. – 1792.) ispunili su sva očekivanja hrvatskih i mađarskih staleža. Naime, za razliku od svog prethodnika, okrunio se za hrvatsko-ugarskog kralja te ponovno uspostavio staleški ustav, čime je u Banskoj Hrvatskoj zaživjela institucija Hrvatskog sabora, funkcija bana, kao i politički život u županijama. Iste je godine car Leopold II. na prijedlog zagrebačkog župana i vođe hrvatskog plemstva Nikole Škrleca i biskupa Maksimilijana Vrhovca imenovao Ivana Erdödyja za hrvatskog bana, koji na toj dužnosti ostaje sve do 1806. godine.⁷

S obzirom da je plemstvo glavni politički čimbenik u Banskoj Hrvatskoj i Ugarskoj, njegova se volja smatrala voljom čitavog naroda koju predstavlja. U strahu od ponovnog pokušaja apsolutizma, centralizma i germanizacije, plemstvo je smatralo kako bi trebalo bolje međusobno surađivati. Ipak, povratkom staleške ustavnosti nije došlo do obnove Hrvatskog kraljevinskog vijeća, odnosno zasebne vlade za Bansku Hrvatsku koja je vijećala od 1769. do 1779. godine, kada je patentom Marije Terezije podređena zajedničkoj vladi – Ugarskom namjesničkom vijeću. U svibnju 1790. godine zasjedao je Hrvatski sabor kako bi izabrao i instrukcijama opskrbio Hrvatske predstavnike u Ugarskom saboru. Njihova je zadaća bila da zajedno s dijelom mađarskog plemstva zastupa dualističko uređenje Monarhije, kojom bi Austrijanci bili ustavni vladari Ugarske, dok bi Ugarska imala samostalnu vladu proizašlu iz Ugarskog sabora, vojsku i financije. Na istome je saboru hrvatsko plemstvo u strahu od gubitaka svojih privilegija zaključilo da priznaje Ugarsko namjesničko vijeće kao vladu za Hrvatsku. Ovim je postupkom plemstvo priznalo neustavnu uredbu iz 1779. godine čime se djelomično odreklo financijske samostalnosti glede vojnog poreza. Usprkos svemu, hrvatsko se plemstvo nije u potpunosti odreklo svojih municipalnih prava. Hrvatski je sabor ostavio mogućnost za ponovnim osnivanjem zasebne vlade kada se u sklopu Hrvatske ponovno nađu hrvatski teritoriji koji su pod tuđinskom vlašću.⁸

Nije trebalo proći mnogo vremena da se hrvatski predstavnici razočaraju u svoje mađarske „drugove“. Iako su zajedno s hrvatskim predstavnicima činili oporbu bečkim centralističkim namjerama, mađarski su zastupnici na saboru u Budimu započeli provođenje

⁷ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest III. dio: Od godine 1790. do godine 1847.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1913), 12-14.; Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvjećenog apsolutizma do 1848. godine* (Zagreb: Leykam international, 2010.), 31.; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 346.

⁸ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb: Barbat, 2002), 161; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 20-23; Iveljić, *Banska hrvatska*, 32; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 347.

ideje o Ugarskoj od Karpata do Jadrana, a prva je stepenica k tome cilju uvođenje mađarskog jezika kao službenog jezika u Hrvatskoj. U obrani od mađarizacije, hrvatski su predstavnici isticali potrebu da u hrvatskim zemljama kao službeni jezik ostane latinski. Samim je time, latinski jezik predstavljao sredstvo obrane od provođenja germanizacije i mađarizacije. Mađarski su zastupnici krenuli korak dalje. Sada su zagovarali pripojenje Slavonije Ugarskoj, no hrvatski su predstavnici prozreli velikomađarske težnje, te se sukladno tome odlučno suprotstavljaju. Otuda i poznata izjava bana Erdödyja: „Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone“ (*Regnum regno non praescribit leges*).⁹

Uz zagrebačkog župana Nikolu Škrleca, koji je bio protivnik prougarske orijentacije, posebno se među hrvatskom elitom isticao zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. U svome se djelovanju ponajviše orijentirao na Bansku Hrvatsku i na obnovu ranosrednjovjekovne Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. U borbi protiv uvođenja mađarskog jezika kao službenog, Vrhovac je predlagao da je nužno formirati hrvatski jezični standard te je veliki dio svog rada posvetio upravo tom pitanju. Sukladno tome, prikupljao je narodno blago od jezičnog korpusa do narodnih običaja. Tako je 1813. godine odaslao poziv svećenstvu Zagrebačke biskupije da prikuplja riječi, narodne poslovice, pjesme i knjige. Djelatnost Maksimilijana Vrhovca nije se zadržala samo u domeni političke i kulturne aktivnosti. Također se zalagao i za gospodarski boljitak, zagovarajući izgradnju Lujzijane, modernog prometnog pravca koji povezuje Karlovac i Rijeku, ili naglašavajući nužnost regulacije prometa rijekom Kupom. Smrću Leopolda II. Habsburšku Monarhiju zahvaća val konzervativizma koji će obilježiti čitavu vladavinu novog cara Franje I. (1792. – 1835.). Pod novim režimom liberalne ideje postaju nepodobne, a Vrhovac je zbog političkog i kulturnog angažmana oklevetan kao član jakobinske urote. Na čelu urotnika nalazio se mađarski opat Ignjat Martinović koji je oko sebe okupio niz radikalnih prosvjetitelja ističući pravo naroda na slobodu i samostalnost, a u svom se glavnom djelu *Katekizam ugarskih reformatora* zalaže za rušenje Monarhije i uspostavu demokratske republike. Ipak, Vrhovac je uspio dokazati svoju nevinost, a nakon što je urota otkrivena 1794. svi su njezini najistaknutiji članovi bili pogubljeni.¹⁰

Borbu oko jezika hrvatski su staleži dobili zahvaljujući intervenciji vladara i Bečkog dvora, koji je u mađarizaciji vidio prepreku u centralizaciji uprave u Austrijskom Carstvu. Tako su hrvatski staleži u borbi za svoja prava vješto balansirali između Bečkog dvora i Pešte. Iako

⁹ Josip Kolanović, Josip Barbarić i Jozo Ivanović, „Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699.-1848.“ *Fontes* 1 (1995), 19-22; Iveljić, *Banska Hrvatska*, 32-34; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 347; Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, 162; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 25-27.

¹⁰ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 34-36; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 115-117.

je sukob oko uvođenja mađarskog jezika i pripajanja Slavonije izazvao nesuglasice između hrvatskih i ugarskih staleža, njihova tradicionalna suradnja protiv bečkog centralizma nije prestala. Uskoro će Hrvati ponovno tražiti potporu svojih mađarskih „drugova“.¹¹

Francuska revolucija pokrenula je lavinu revolucionarnih ideja i teritorijalnih promjena, a kao posljedica vojnih sukoba mijenja se slika Starog kontinenta. Napoleonova osvajanja utjecala su i na granice Austrijskog Carstva, posebice na područja hrvatskih zemalja. Nakon obračuna s jakobincima, ujedno i pristašama korjenitih reformi, vladavina je Franje I. do 1813. godine obilježena sukobom protiv revolucionarne i Napoleonove Francuske. Nakon neuspješne obrane sjeverne Italije i ukidanja Mletačke Republike 1797. godine, Austrija je prisiljena na sklapanje primirja s Napoleonom. Mirovnim ugovorom u Campoformiju Francuska je dobila Belgiju, zapadnu obalu Rajne, Lombardiju, mletačke posjede u Albaniji i otoke u Jonskom moru, dok je Austriji pripala Venecija sa širom okolicom, mletačka Istra, Kvarnerski otoci, Boka kotorska te Dalmacija, sastavni dio ranosrednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva.¹²

Nakon mirovnih pregovora u Campoformiju, u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji nastao je pokret za sjedinjenjem sjevera i juga Hrvatske, koji bi ujedno označio i povratak kruni sv. Stjepana. Dalmatinski su predstavnici poslali delegaciju u Beč, no ona je u potpunosti bila zanemarena od strane austrijskih vlasti. Podršku su ubrzo pronašli u mađarskim staležima u čijim je svijestima Dalmacija i dalje predstavljala sastavni dio Ugarske. Godine 1802. sazvan je Hrvatski sabor u cilju sjedinjenja dviju zemalja, a na carev se odgovor nije dugo čekalo. Dana 17. X. 1802. Franjo I. odgovara kako za sjedinjenje nisu sazrele okolnosti, a time do daljnjega odgađa svoju odluku. Zahtijevanja hrvatskih i mađarskih staleža za sjedinjenjem Dalmacije s Bansom Hrvatskom u austrijskim su političkim krugovima još više učvrstila stav o ne popuštanju u svojoj odluci. Drugim riječima, Bečki dvor smatrao je kako bi priključenje Dalmacije Banskoj Hrvatskoj, odnosno Ugarskoj, još više ojačalo hrvatsku, a posebice rastuću mađarsku opoziciju unutar Monarhije.¹³

Porazom kod Ulma i Austerlitz krajem 1805. godine, Austrija je prisiljena na sklapanje primirja s Napoleonom. To se upravo i dogodilo 26. XII. 1805. u Bratislavi, a prema mirovnim

¹¹ Dinko Šokčević, „Hrvatska u trokutu mađarsko-hrvatsko-austrijskih odnosa od 1790. do 1918.“, u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 569.

¹² Jaroslav Šidak, et al., *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret* (Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1990), 21; Iveljić, *Banska Hrvatska*, 36; Šokčević, „Hrvatska u trokutu“, 570; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 347-348; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 66-67.

¹³ Šidak, et al, *Hrvatski narodni preporod*, 24; Šokčević, „Hrvatska u trokutu“, 571; Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru“, 348. Za više o težnjama i borbi Hrvata za ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom vidi: Stjepan Antoljak, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*, (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944).

odredbama Austrija je Napoleonu prepustila Veneciju, bivše mletačke posjede i Tirol. Tokom 1808. Austrija započinje provoditi vojnu reformu kako bi u novim okršajima s Francuskom poništila nepovoljne mirovne odredbe iz Bratislave. Samim time, Franjo I. u kolovozu 1808. saziva sjednicu Ugarskog sabora. Na sjednici se uz pitanja obrane i sigurnosti zemlje vodila rasprava o uređenju staleške vojske, odnosno insurekcije. Nedugo nakon Ugarskog sabora, prema ustaljenoj praksi, sazvan je Hrvatski sabor. Na Hrvatskom je saboru pročitano izvješće Ugarskog sabora te je za potkapetana izabran Vinko Knežević, koji preuzima obvezu vojnih pitanja i uređenja obrane. Sukladno odredbama Ugarskog sabora, Hrvatski je sabor formirao odbor na čelu s Maksimilijanom Vrhovcem. U svome jednomjesečnom radu odbor je razradio organizaciju insurekcije, a elaborat je podijeljen na pet poglavlja: *Propisi o insurgiranju plemstva, Načela upravljanja insurekcijskom blagajnom, Način održavanja smotre i vježbi, Način hranjenja i plaćanja vojske te O organizaciji banderija Kraljevine*. Brzina sastavljanja elaborata zapravo i ne čudi s obzirom na činjenicu da je Vrhovac odmah po privođenju kraju Ugarskog sabora 1808. izradio *Idejni nacrt o reguliranju insurekcije Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, u kojem u dvadeset poglavlja navodi sve ono što je nužno za organizaciju uspješne insurekcije.¹⁴

U razdoblju koje slijedi sazvano je jedanaest kraljevskih konferencija u rasponu od veljače do rujna 1809. godine. Od svim jedanaest konferencija valja izdvojiti konferenciju održanu 11. III. 1809. na kojoj je pročitana odluka cara Franje I. kojom imenuje Maksimilijana Vrhovca banskim namjesnikom. Ban Ignjat Gyulay (1806. – 1831.) imenovan je zapovjednikom nad dijelom carske vojske, samim time su civilni poslovi prepušteni banskom namjesniku, u ovom slučaju Vrhovcu. Nadalje, na konferenciji održanoj u travnju 1809. određeno je proglašenje masovne insurekcije s ciljem mobilizacije 10 000 ljudi. Na istoj je konferenciji pročitani i prihvaćeni prijedlog rasporeda insurekcijske vojske. Na temelju zaključka Ugarskog sabora na prostoru Ugarske i Banske Hrvatske trebalo je unovačiti 20 000 osoba. Prema podacima iz 1810. u insurekcijskim je postrojbama sudjelovalo 17 782 osobe, no ako tome dodamo broj dragovoljaca možemo pretpostaviti kako je insurekcija 1809. mobilizirala 20 000 ljudi.¹⁵

Po dospjeću carevog dopisa o neophodnosti rata u Zagreb, Vrhovac u cilju jačanja svijesti u narodu izdaje tri proglašenja kojima poziva narod na odaziv insurekciji. Sam naziv prvog

¹⁴ Ladislav Dobrica, „Opašite se i budite junaci! Priprema i organizacija hrvatsko-slavonske insurekcije 1809.“, u *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.)*, ur. Franjo Šanjek, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010), 140-142.

¹⁵ Dobrica, „Opašite se i budite junaci!“, 143-146.

proglasa, *Domovini na postenye, villa piva szve hotenye*, ne sugerira kako je riječ o budnici, tako da odaziv nije bio velik. No, drugi je proglas donio konkretnije rezultate. Njime se svim sudionicima insurekcije daje jamstvo oslobođenja od glavne daće te im je osiguran povratak kućama čim prestanu ratovanja. U trećem se proglasu Vrhovac poslužio starozavjetnom pričom o Makabejcima i kralju Antiohu s ciljem poticanja stanovništva na otpor „onome koji donosi svoje običaje“. Insurekcijske su postrojbe ratovala na području od Jadranskog mora, preko Istre, sjeverne Italije do Štajerske, gdje su pod zapovjedništvom bana Gyulaja vodili bitku za oslobođenje Graza. Nakon sklapanja mira u Schönbrunnu 1809. godine kojim su Francuzi zaposjeli austrijsku Istru zajedno s područjima Banske Hrvatske i Vojne krajine jugozapadno od Save, insurekcija je bila raspuštena. U reskriptu Franje I., car se zahvalio svim sudionicima na vjernosti iskazanoj prema njemu i kući Habsburg.¹⁶

Nikada u svojoj povijesti Hrvatske zemlje nisu bile tako podijeljene i upravno rascjepkane kao nakon mirovnih odredaba iz Schönbrunna. Novoosvojena hrvatska područja, zajedno s Dubrovnikom, Kranjskom, Koruškom, okolicom Gorice i Trstom ulaze u sastav nove Napoleonove geostrateške tvorevine pod nazivom Ilirske Pokrajine (*Provinces Illyriennes*), koje ujedno postaju integralni dio Francuskog imperija.¹⁷ Pokrajine se dijele na sedam administrativnih jedinica i upravnih središta: Kranjska (Ljubljana), Koruška (Beljak), Istra (Trst), Civilna Hrvatska (Karlovac), Dalmacija (Zadar), Dubrovnik i Boka kotorska (Dubrovnik) te Vojna Hrvatska pod upravom francuskih vojnih krugova. Francuska je vlast uvela jednakost pred zakonom, obvezatni građanski brak, razne namete, visoke poreze i novačenja u svrhu daljnje ekspanzivne politike. Međutim, feudalizam nije ukinut. Vladu Ilirskih Pokrajina sa sjedištem u Ljubljani, uz generalnog guvernera, činili su i generalni intendant financija i povjerenik za pravosuđe. Guverneru je podčinjena čitava vojska u Ilirskim Pokrajinama, državna žandarmerija te cjelokupna uprava. Ostala su dvojca bila zadužena za proračun i pravosuđe. Dva suca prizivnog suda u Ljubljani, zajedno s ostalom trojicom, činila su Malo vijeće, u kojem je bila koncentrirana sva moć glede pravosudnih i upravnih poslova.¹⁸

¹⁶ Dobrica, „Opašite se i budite junaci!“, 147-148.

¹⁷ Maršal Marmont u svojim *Memoarima* Ilirske pokrajine opisuje kao „zbir pokrajina, jedne nekoć mletačke, a druge austrijske, razlikuju se međusobno po klimi, jezicima, po naravi stanovništva, napokon po svim osobinama koje tvore različitosti među narodima“. Vidi: Frano Baras (ur.); Auguste Marmont, *Iz memoara maršala Marmonta. Ilirske uspomene: 1806.-1811. Dubrovnik, Boka kotorska, Dalmacija, Civilna i Vojna Hrvatska, Koruška i Kranjska u doba stvaranja Napoleonskih provincija*, (Split: Čakavski sabor, 1977), 146.

¹⁸ Ljubinka Toševa Karpowicz, „Jadran i Sredozemlje u doba Francuza“ u *Doba modernizacije: 1780.-1830.*, ur. Ervin Dubrović, (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2006.), 185-200; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 100-107.

Prekosavski dijelovi Banske Hrvatske, odnosno polovica Zagrebačke županije, ulaze u novoosnovane Ilirske Pokrajine, a grad Zagreb se po prvi put u povijest našao na granici.¹⁹ U Ilirskim je Pokrajinama Napoleon dobio kopnenu vezu između Italije, Istre i Dalmacije. Time je ostvaren prodor do kopnene granice Osmanskog Carstva i otvoren put prema Levantu. Nadalje, zauzećem čitave istočno jadranske obale onemogućio je kontakt Austrijanaca s Englezima. Zauzimanjem pokrajina čije većinsko stanovništvo čine Južni Slaveni, Napoleon je duboko zagazio u rusku interesnu sferu na Balkanu, posebice nad njezinim težnjama za panslavenskim imperijalizmom.²⁰ U historiografiji se porijeklo imena Pokrajina često zloupotrebljava ili krivo tumači u političke svrhe. Napoleon je na hrvatska područja u sklopu Ilirskih Pokrajina gledao isključivo kao talijanski prostor. Pojam *ilirstva* veže se za novoosvojena područja još od antike, stoga se Napoleon na nagovor Marmonta, odlučio za korištenje pojma u nazivu Pokrajina kako bi ih odvojio od ostalih Slavena. Dakle, Ilirske Pokrajine predstavljale su prepreku prodoru ruskog utjecaja na Balkanski poluotok, a ujedno su činile bazu moći za Francusku ekspanzivnu politiku na Istok.²¹

Iako teritorijalno rascjepkana, glavni je problem u Banskoj Hrvatskoj i dalje predstavljala Ugarska težnja za uvođenjem mađarskog jezika u hrvatska područja. Godine 1811. sazvan je Ugarski sabor zbog državnog bankrota, no mađarski su zastupnici na dnevni red ponovno doveli pitanje mađarskog jezika. Ovoga su puta tražili uvođenje mađarskog jezika u sve škole i sjemeništa, na što su hrvatski predstavnici i pristali, no donošenje konačne odluke spriječilo je raspuštanje Ugarskog sabora 1. VI. 1812. godine. Raspuštanjem Ugarskog sabora započinje doba francjozefovskog apsolutizma. Politički je pritisak rastao sukladno pobjedama protiv Napoleona. Godine 1813. austrijska je vojska, uz pomoć krajišnika i domaćih žitelja, zauzela Ilirske Pokrajine te primorala preostale Francuze na napuštanje hrvatskih teritorija. Kao namjesnik banske časti, Vrhovac je prilikom zauzimanja prekosavskih područja uvodio ugarsko-hrvatski ustav u novostečena područja kako bi Bečki dvor doveo pred gotov čin. Međutim, 23. VII. 1813. car Franjo II. objavljuje kako sva stečena područja u ratu pripadaju Austrijskom Carstvu, samim time prekosavski dijelovi Hrvatske ostaju odcjepljeni od matice i pod direktnom upravom Bečkog dvora.²²

¹⁹ Milković, *Sjeverna i središnja Hrvatska*, 352.

²⁰ Iveljić, *Banska Hrvatska*, 37.

²¹ Drago Roksandić, „Rasprave o ukidanju krajiškog uređenja u Vojnoj Hrvatskoj (1809-1811)“ u *Vojna krajina. Povijesni pregled. Historiografija. Rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, (Zagreb: Biblioteka znanstvenih radova, 1984), 321.

²² Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 34.

2.2. VOJNA KRAJINA

Početak „dugog“ XIX. stoljeća krajišnicima je donio velike teškoće. Posljednji Austro-turski rat (1788. – 1791.) te revolucionarni i Napoleonovi ratovi zahtijevali su mobilizaciju krajiške muške radne snage, a svaka je mobilizacija predstavljala osjetljivo pitanje u Krajini, posebice zbog ovisnosti o poljoprivredi koja je kao glavna krajiška djelatnost zahtijevala veliku radnu snagu. Posljedice mobilizacije povodom novih ratova vidljive su u promjeni strukture agrarno zaposlenog stanovništva, čime je ženska populacija preuzela glavnu ulogu u obradi zemlje. Dok bi upisani seljaci-vojnici napuštali svoje kućne zadruge, neupisani bi članovi popunjavali rezervne bataljone ili preuzimali unutrašnje vojne dužnosti i službu na kordonu. Međutim, svaki rat ne utječe jednako na bijedu krajiškog stanovništva. Tako su ratovi s Osmanskim Carstvom apsorbirali najveću masu domaćeg stanovništva, što je uzrokovalo pad poljoprivredne proizvodnje, trgovine i prometa stokom.²³

U želji za obnovom ratnih uspjeha protiv Turaka, car Josip II. naoružao je 1788. najveću dotad viđenu vojsku sastavljenu od 200 000 pješaka, 40 000 konjanika i 1000 topova, koja je u savezništvu s vojnicima Rusije raspoređena na fronti od rijeke Dnjestra u Karpatima pa sve do Jadranskog mora. Oko 50 000 krajišnika činilo je sastavni dio desnog krila u rasporedu duž rijeku Savu i Unu, a u tri godine ratovanja krajišnici su bili u stalnom sukobu s Turcima bez potpore austrijske vojske i njene logistike. Bez obzira na nedostatak ispomoći, krajišnici su uspjeli osloboditi nekoliko važnih uporišta u Turskoj Hrvatskoj, no glavni cilj, oslobođenje Bihaća i dijelova Turske Hrvatske koji su pripadali ranosrednjovjekovnom Hrvatskom Kraljevstvu, nije ostvaren.²⁴ U jeki rata s Turcima postalo je jasno da Austrija više nije bila dovoljno moćna nametati rješenje Istočnog pitanja. Reichenbaškom konvencijom iz 27. VII. 1790. Pruska je prisilila Austriju na sklapanje mira s Osmanskim Carstvom prema načelu *status quo ante bellum*, odnosno prihvaćanje predratnih granica. No, usprkos odredbama konvencije, Austrija je uspjela izvući nekoliko teritorijalnih ustupaka prilikom sklapanja primirja s Turcima.²⁵ Područja stečena odredbama Svištovskog mira 1791. označila su posljednje proširenje Vojne krajine, od čega je teritorijalno najviše profitirala Lička pukovnija.²⁶

²³ Mirko Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“ u *Vojna krajina. Povijesni pregled. Historiografija. Rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, (Zagreb: Biblioteka znanstvenih radova, 1984), 64; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporodi*, 49.

²⁴ Mirko Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća“ u *Povijest Hrvata II. knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 356-357; Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 64-65; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 49.

²⁵ Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska. La Croatie Militaire, sv. II.*, (Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1988), 7.

²⁶ Mirko Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća“, 356-357; Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 64-65; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 49.

Posljednji rat s Osmanskim Carstvom ostavio je ogromne posljedice na život stanovnika Vojne krajine. Bijeda koja je ionako bila odveć prisutna, dodatno je produbljena. Zemlja je osiromašena, poljoprivreda zapuštena, eksploatacija šuma je zaustavljena, a hajduci su zavladaali cestama i općinskim putovima. Uz sve to, ratne su izbjeglice iz Srbije i Bosne zadavale dodatne brige vojnim vlastima. Da bi stvar bila gora, na obzoru se pojavio novi rat, ovoga puta riječ je o petogodišnjem ratu protiv revolucionarne Francuske (1792. – 1797.), za čijeg trajanja vojne vlasti u Beču nisu bile u mogućnosti jačim intervencijama u prehrani i financijskim injekcijama ublažiti teške prilike u Krajini. Socijalne napetosti i bune natjerale su vlasti u Beču na niz ublažavajućih mjera. Odluke o ukidanju poreza na pašnjake te smanjenja zemljarine nisu ublažile nemire kao odluka o privremenom ukidanju rabote. Ponovni nemiri 1798. i 1799. dovode do konačnog ukidanja kantonalnog sustava i niza reformi koji će u sistematiziranom obliku biti predstavljeni u novom pravnom aktu. Čak se razmišljalo i o ukidanju krajiškog sustava, no Bečki se dvor nije želio olako riješiti izvora jeftine vojne snage. Rad komisije ubrzali su ratovi protiv Napoleona, odnosno strah vlasti u Beču od francuske propagande na tisuće zarobljenika koji se nakon mirovnog sporazuma u Bratislavi vraćaju svojim kućama.²⁷

Godine 1807. uz vladarevu potvrdu u Vojnoj krajini stupa na snagu *Osnovni krajiški zakon*. Za razliku od *Krajiških prava* iz 1754. koja se prvenstveno odnose na pripadnike krajiške hijerarhije – suce, časnike i činovnike, novi je pravni akt, uz državne službenike bio namijenjen i samome krajišniku. Sadržajno sastavljen od 155 članaka raspoređenih u šest poglavlja, *Osnovni krajiški zakon* posve isključuje časnika iz prava za posjedovanjem zemlje. Krajišnicima se novim pravnim aktom daje zemlja kao odšteta za vojnu službu (leno), no za razliku od *Krajiških prava* gdje svo zemljište zadruga postaje carsko leno, *Osnovnim krajiškim zakonom* zemlja postaje nasljedno carsko leno te se samim time ne može oduzeti krajišniku, osim u slučaju napuštanja vojne obveze. Aktom iz 1807. svaka krajiška zadruga dobiva komadić zemlje, tzv. *suviš-polje*, kojom može slobodno raspolagati pa čak je i prodati. Kako bi sačuvali Krajinu isključivo kao izvor dobro uvježbanih vojnika i spriječili agrarnu proletarizaciju, vojni krugovi uvide kategoriju *neprenosive* zemlje, odnosno zemlje koju zadruga ne može prodati. Što se tiče pitanja političko-administrativnog ustroja, vojne su vlasti u Beču novim aktom odlučile vratiti pukovnijsku podjelu u kojoj je cjelokupni upravni i zapovjedni sustav povjeren dvjema vrstama vojnokrajiških časnika – zapovjedni (*Feldoficiere*)

²⁷ Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 66; Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća“, 358; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 50.

i upravni (*Verwaltungsbeamten*). Mnoge su odredbe ostale nedorečene pa su zahtijevale česte nadopune u nadolazećim godinama.²⁸

Proporcionalno vojnim porazima u Koalicijskim ratovima, povećala se vojna služba krajiškog stanovništva, koje je već odavno preopterećeno obranom nemirne granice s bosanskim Turcima i učestalom mobilizacijom. Dolaskom Dalmacije pod vlast Francuskog Carstva 1806., Austrija u strahu od francuskog prodora s juga, provodi novo naoružavanje u Banskoj i Karlovačkoj krajini. Tome strahu prihodi i stalna prisutnost francuskih snaga koja prolazi Vojnom krajinom od Senja preko Gospića i Otočca u Dalmaciju. Naime, mirovnim je odredbama iz Bratislave 1806. Napoleonu ustupljena vojna cesta od Venecije do Dalmacije preko Hrvatskog primorja i Like. Novi rat donosi novu mobilizaciju. Ovoga je puta Austrijsko Carstvo organiziralo poseban korpus krajišnika s ciljem prodora u Dalmaciju iz područja Like, što im je pošlo za rukom, no trajalo je kratkoga vijeka.²⁹ Francuski je konzul u Travniku, po instrukcijama maršala Marmonta, potaknuo bosanske krajišnike, uz lažno obećanje o povratku teritorija izgubljenog Svištovskim mirom, na prodor preko nezaštićene granice na Uni duboko u područje Banske i Karlovačke krajine.³⁰

Nakon vijesti o prodoru bosanskih krajišnika u područja Vojne krajine, dalmatinski se krajiški korpus počeo raspadati u strahu od gubitaka svojih domova. Na temelju izvješća iz terena, vojne su vlasti u Beču već u svibnju 1809. shvatile kako je dio Vojne krajine južno od rijeke Save izgubljen. Točnije, Petrinjska i Glinska pukovnija u Banskoj krajini te Lička, Otočka, Ogulinska i Slunjska pukovnija u Karlovačkoj krajini. Sudbina prekosavskog dijela Krajine odlučena je u bitci kod Wagrama u kolovozu 1809., a zapečaćena na mirovnim pregovorima u Schönbrunn 14. X. 1809. kada car Franjo I. ustupa Napoleonu Hrvatsku južno od Save, uključujući svih šest pukovnija Banske i Karlovačke krajine. Krajiške pukovnije,

²⁸ Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 67-68; Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća“, 359; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 51-52. Najcjelovitiji prikaz promjene društvenog statusa vojnokrajiškog časnika pod utjecajem *Krajiških prava* (1754.) i *Osnovnog krajiškog zakona* (1807.) pronalazimo u radu povjesničarke Kristine Milković, „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.)“, *Povijesni prilozi* 31 (2006), 161-182.

²⁹ Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 68-69; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 53.

³⁰ U *Memoarima* možemo uočiti kako je maršal Marmont odlično poznao pozadinu Hrvatsko-turskih odnosa na granici. Dobar uvid u stanje na terenu pružalo mu je mogućnost „buđenja“ starih neprijateljstava, čime se na posljetku i okoristio. Piše: „Sve hrvatske trupe sposobne za borbu bile su pozvane pod oružje i napustile svoja sela; utvrđena mjesta smještena jedno drugome u vidokrugu, koja su se zvali čardaci, ostanu povjerena invalidima; čak su utvrdu Cetingrad čuvali starci. Turci nisu mogli odoljeti iskušenju. Jednoga lijepoga dana oni napadnu na svim sektorima sporna zemljišta, pokolju iznenađene Hrvate po utvrdama i popale sela“. Za detaljniji pregled sukoba krajišnika i vojske Francuskog Carstva vidi: Marmont, *Memoari*, 91-100.

zajedno s ostalim hrvatskim teritorijem stečenim Schönbrunnskim mirom, ulaze u sastav francuskih Ilirskih Pokrajina pod nazivom Vojna Hrvatska (*La Croatie Militaire*).³¹

Nesporno je kako je pitanje prekosavskih dijelova Vojne krajine otežavalo vođenje mirovnih pregovora. Područje koje je sada bilo u rukama Francuza pružalo je širok izlazak na Jadransko more s dva vojna komuniteta na samoj obali – Senjem i Karlobagom. Geostrateški gledano, krajine su pružale dodir s Osmanskim Carstvom kopnenim putem, a uz sve to, neupitna je njihova vojnička vrijednost. Ako se mirovnim odredbama nastojalo oslabiti Austriju kao vojna sila, moralo se uz oduzimanje izlaska na more i čineći je kontinentalnom silom, oduzeti i jedan od glavnih izvorišta vojne snage. Tajnim dodatkom mirovnog ugovora Austrijskom Carstvu nametnuta je reparacija, koja će gurnuti Monarhiju u dublju financijsku krizu pa i bankrot, te smanjenje vojne sile na 150 000 ljudi.³²

Smanjen vojni obujam i financijske poteškoće ponovno dovode krajiško pitanje u centar austrijskih planova, jer je sada više nego ikad potrebna što brojnija i jeftinija vojna sila. Nedugo nakon potpisanog mira u Schönbrunn, u bečkim krugovima nastaje nenaslovljeni dokument koji predlaže da se 20 000 prekosavskih krajiških zadruga preseli na područje Austrijskog Carstva, točnije u komorske distrikte Ugarske i Galicije. Tvorci nenaslovljenog dokumenta predlažu da se čitava Vojna Hrvatska isprazni, a da bi se krajišnike privoljelo na selidbu dana su obećanja o dobitku većih posjeda i povlastica u austrijskom vojnokrajiškom uređenju. No, kvantiteta i cijena vojne snage nisu jedini razlozi nastanka ovog dokumenta. Zapravo je Dvorsko ratno vijeće u Beču svim silama nastojalo oduzeti Francuzima sposobnu i dobro uvježbanu vojnu silu. Prema austrijskim izvorima ovakav prijedlog nailazi na međunarodnopravnu utemeljenost. Člankom 10. mirovnog ugovora jamči se pravo podaniku obiju strana da u šestogodišnjem roku promijeni državljanstvo. Ovim je člankom predložena seoba dobila legitimističko pokriće, samim time nije se smatrala kršenjem međunarodnog ugovora.³³

Krajem listopada 1809. imenovani su dvorski komesari s ciljem provođenja mirovnih odredbi. Feldmaršalu Franji Jelačiću naređeno je da otpusti šest prekosavskih pukovnija, odnosno da otpusti iz austrijske vojske njihove jedinice koje su se nalazile u Ugarskoj. Također,

³¹ Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 69; Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća“, 359; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 53.

³² Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska. La Croatie Militaire, sv. I.*, (Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1988.), 153-157. Iscrpnije o financijskim tegobama Austrijskog Carstva vidi: Ivan Filipović, „Politički, upravni i financijski aspekti Austrijskog sloma 1809“, u *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.)*, ur. Franjo Šanjek, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), 73-83.

³³ Roksandić, *Vojna Hrvatska, sv. I.*, 158-161.

Jelačiću je naređeno da otpusti svo ljudstvo iz okupiranih pukovnija čim vrate oružje i opremu te obavijesti o pravima u prijelaznom razdoblju. Časnici su imali pravo birati između ostanka u austrijskoj vojsci ili priključenja Francuzima. Ukoliko se odluče za ostanak, činili bi višak dok im se ne osigura mjesto u nekoj od pukovnija Vojne krajine, no ukoliko se priključe francuskoj vojsci, bili bi oslobođeni zakletve i otpušteni s tromjesečnom plaćom. Primopredaja Hrvatske od Rijeke do Karlovca trebala se izvršiti u periodu od 14. do 28. XI. 1809. prema sistemu dok jedne jedinice napuštaju mjesto, a druge „nove“ popunjavaju prazninu.³⁴

Glavna nedoumica među krajišnicima vezala se za budućnost organizacije Vojne Hrvatske. Nakon potpisivanja mirovnog ugovora u Schönbrunnu među krajišnicima vlada mišljenje kako francuske vlasti neće zadržati krajišku vojsku zbog njene lojalnosti prema kući Habsburg. Glasine koje su širile austrijske vlasti, kao i nagađanja krajiškog društva, nisu potaknula veći broj prekosavskih krajišnika na seobu. Ovakvome razvoju događaja predstoje dva problema. Prvo, bilo je nemoguće izvršiti seobu jer se državna granica stavila pod strogu kontrolu nakon prvog vala iseljavanja, a putovanje preko bosanskih krajeva predstavljalo je preveliku opasnost. Drugo, krajišnici su bili suviše iskusni sa seobama, stoga su bili svjesni rizika kojeg ona predstavlja. Zapravo se za krajišnike sve svelo na odabiru između privrženosti zavičaja i privrženosti kući Habsburg. Naime, privrženost zavičaju u prekosavskim pukovnijama uvijek je bila ograničena glađu. Kako bi privrženost zavičaju prevagnula kod krajišnika, francuske su vlasti shvatile da je prehrana stanovništva najvažnije pitanje s kojim se neposredno suočavaju. Prema obavijestima kojima su raspolagali, samo su dvije pukovnije Banske krajine imale dovoljno zaliha da prežive do sljedeće žetve, dok su pukovnijama Karlovačke krajine prijeko potrebne zalihe hranom. Brzina kojom je odobrena opskrba krajišnika zasigurno je doprinijela smirivanju poljuljanog povjerenja.³⁵

Prilikom stvaranja Ilirskih Pokrajina maršal Marmont predlagao je Napoleonu i francuskoj vladi zadržavanje vojnokrajiškog sustava u osvojenim prekosavskim pukovnijama. Svoj stav potkrijepio je argumentima o nužnosti zadržavanja pukovnija u svrhu obrane zemlje, odlično uvježbanoj vojsci uvijek spremne na pokret i jeftinoj cijeni. Prethodnim argumentima nadodaj stav kako će prekosavske pukovnije u budućnosti poslužiti kao polazišna točka daljnje ekspanzije na Istok, misleći na cjepljanje teritorija Osmanskog Carstva na Balkanu. Stvaranjem Ilirskih Pokrajina nisu bili oduševljeni bosanski krajiški kapetani, koji su shvatili da od

³⁴ Roksandić, *Vojna Hrvatska*, sv. I., 160-161.

³⁵ Roksandić, *Vojna Hrvatska*, sv. I., 173-175.

obećanih kordonskih stečevina iz proljeća 1809. neće biti ništa.³⁶ Napoleonov stav prema kordonskom pitanju bio je nešto drugačiji. Odbijao je prekomjerno naoružavanje pukovnija te odbacivao bilokakav sukob s bosanskim krajišnicima. Dobar odnos s Bosnom predstavljao je važno trgovinsko pitanje zbog pogranične razmjene dobara, posebice stoke i žita. Na temelju toga, 5. II. 1810. izdaje naredbu da se kordonsko pitanje riješi u pregovorima s bosanskim pašom. Marmont je od samog početka znao kako se kordonsko pitanje ne može, ili naprosto ne želi, riješiti diplomatskim putem, nego jedino vojnom silom. Spremnost na nepopuštanje u svojim zahtjevima pokazali su i bosanski krajišnici, koji se 17. II. 1810. okupljaju duž čitavog kordona s namjernom da učvrste svoju vlast nad posjedima stečenim 1809. godine.³⁷

I zaista, Marmontovo se predviđanje, ili htijenje, u rješavanju kordonskog spora pokazalo točnim. U proljeće 1810. Napoleon je odobrio Marmontove zahtjeve za naoružavanjem krajišnika te im u više navrata podijelio ukupno 11 000 pušaka. Krajiška glad i vojni troškovi ubrzali su tijek Marmontove kaznene ekspedicije, osobito znajući da bi prepuštanje kordonskog područja značilo mogući prebjeg 25 000 krajišnika na plodnija zemljišta Vojne krajine. Prekosavskim krajišnicima u sukobu se priključuje dio francuske vojske, što se nije svidjelo Napoleonu, no Marmont se pravdao kako bez njihove pomoći ne bi uspio izgladiti međudržavni spor. Kordonski obračun završen je u periodu od 6. do 10. svibnja bez većih poteškoća i ratnih žrtava po Francuze. Konzul u Travniku David izgubio je povjerenje obiju strana, a o događajima koji su se odigrali početkom svibnja nije obavješten. Smatrajući se nepotrebnim, ponudio je ostavku. Međutim, ostavka na posljertku nije prihvaćena. Smirivanjem situacije na granici Ilirskih Pokrajina i Osmanskog Carstva te otvaranjem trgovačkog puta prema Levantu, od Trsta preko Kostajnice do Soluna, njegova značajnija uloga tek slijedi.³⁸

Nada u povratak prekosavskih pukovnija u okrilje kuće Habsburg nije tinjala tokom čitavog perioda postojanja Ilirskih Pokrajina. Uz propagandu Bečkog dvora, tome je išla u prihod hrvatsko-hrvatska granica na Savi koja budi nostalgiju na izgubljenu domovinu s druge

³⁶ Marmontov stav iznenadio je i francuskog konzula u Travniku Davida, a ovu diplomatsku epizodu opisuje u svojim *Memoarima*: „Francuski konzul David s kojim sam se do tada mogao samo pohvaliti i priznati mu zalaganje i sposobnost, postupi loše u ovoj prigodi. Očajan što je prisiljen zagovarati nešto suprotno svojim prethodnim postupcima, nije želio shvatiti da politika često nalaže postupke koje stroga pravičnost ne odobrava i zabranjuje privatnom licu i to u njegovu korist; da obaveze variraju prema okolnostima. Poticao je potajno Turke na otpor i mislio da će na taj način ušutkati moja navaljivanja, a svojim štićenicima sačuvati zemljišta kojima su se obogatili. Trebao je bolje prosuditi moj položaj. Za mene je bilo vitalno pitanje udijeliti pravdu Hrvatima, bila je to sjajna prilika da me upoznaju i da pokažem djelotvornost francuske zaštite; odustati značilo bi bezrazložno upropastiti povoljno mišljenje koje su stvorili o nama“, 150-151.

³⁷ Roksandić, *Vojna Hrvatska*, sv. II., 8-14.

³⁸ Roksandić, *Vojna Hrvatska*, sv. II., 11-29; Marmont, *Memoari*, 150-153.

strane rijeke. Nezadovoljstvo prekosavskih krajišnika francuskom vlašću dodatno je potaknula njena nesposobnost ublažavanja gospodarske bijede. Nakon Napoleonove kobne epizode u Rusiji, Austrija započinje intenzivnije zagovarati prisvajanje prekosavskih pukovnija. Godine 1813. započinje vojnokrajiška ofenziva na Vojnu Hrvatsku, a već tijekom kolovoza pukovnije Varaždinske i Slavonske krajine prekoračile su rijeku Save. Dana 13. VIII. 1813. Ilirske pokrajine ustupljene su Austrijskom Carstvu, a šest pukovnija Vojne Hrvatske promptno su priključene matičnoj Vojnoj krajini. Nakon dva desetljeća neprekinitih ratova u kojemu je sudjelovalo preko 150 000 krajišnika, Krajina je potpuno iscrpljena.³⁹

2.3. ISTRA

Razdoblje „dugog“ XIX. stoljeća u istarskoj povijesti podijeljeno je na tri dijela. Prvi dio podrazumijeva period prve austrijske uprave u razdoblju od 1797., odnosno ukidanja Mletačke Republike i potpisivanja mirovnih pregovora u Campoformiju, do 1805. godine, kada mirovnim odredbama u Bratislavi Istra ulazi u sastav Francuskog Carstva. Francusku vladavinu od početka 1806. do raspada Ilirskih pokrajina 1813. u historiografiji podrazumijevamo pod drugim periodom „duge“ devetnaestostoljetne povijesti. Treći dio, ujedno i posljednji, obilježava vladavina druge austrijske uprave od 1813. do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine.⁴⁰

Iako je posljednjih stoljeća izgubila moć, sjaj i utjecaj na Mediteranu, *Serrenissima* bi zasigurno zaživjela još koju godinu da nije bilo Napoleonovih ratova. Bez obzira na proglašenje svoje neutralnosti, ratovi dviju sila u Lombardiji doveli su nevolju na vrata nekoć veličanstvene Republike. Niti Francuzi, niti Austrijanci nisu se libili polaganog teritorijalnog otkidanja mletačkih zemalja. Uvidjevši eventualne nevolje koje bi ju mogle zadesiti, mletačka se vlada za novac odlučila obratiti svojim plemićima u Kopru, koji su jako dobro znali kako je sudbina njihovih privilegija usko povezana s postojanjem Republike. U svibnju 1796. Venecija proglašava mobilizaciju. Iz mletačkih gradova u Istri pristizalo je ljudstvo i što je više moguće lađa, čak je iz mletačke Dalmacije doplovilo 12 000 Dalmatinaca u nadi da suzbiju francusku vojsku. No, opća je euforija ubrzo srozana. Mletačka je vlada, po nalogu Napoleona, obustavila

³⁹ Željko Holjevac, „Gorski kotar, Lika, Krbava i Senj u 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 415; Valentić, „Vojna krajina 1790.-1881.“, 69-70; Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća“, 359-360; Šidak et al., *Hrvatski narodni preporod*, 53-54; Roksandić, *Vojna Hrvatska, sv. II.*, 40-41. Više o hrvatskim vojnicima u Napoleonovim ratovima vidi: Vladimir Brnardić, „Hrvati u Napoleonovoj Velikoj armiji“, u *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.)*, ur. Franjo Šanjek, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010), 85-98.

⁴⁰ Marino Manin, „Istra u 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 437.

mobilizaciju. Francuski prodor u srce slovenskih zemalja prisilio je cara Franju I. na sastanak u Leobenu 18. IV. 1797., na kojem Napoleon nudi Mletačku Republiku te mletačku Istru i Dalmaciju u zamjenu za Belgiju. Car Franjo I. prihvatio je Napoleonov prijedlog, a kako bi održao svoju riječ, Francuska je 1. V. 1797. objavila rat *Serrenissimi*. Svjesni svoje nemoći, mletački su aristokrati 12. V. 1797. podnijeli ostavke zajedno s Ludovicom Maninijem, posljednjim mletačkim duždem. Uspostavljena je privremena demokratska vlada u koju su bili uključeni predstavnici plemića i pučana iz pojedinih gradova. Zastupnici iz pojedinih istarskih gradova, kao što su Piran, Rovinj, Poreč i Motovnu, spremno su se odazvali novoj demokratskoj vladi. Kako bi spriječili utjecaj i malverzacije plemića nad pučanima, francuske su trupe 17. V. 1797. umarširale na Trg sv. Marka. Nova je demokratska vlada bila samo farsa, dio igre dviju velesila koje su mirovnim pregovorima u Campoformiju potvrdile preliminaran dogovor u Leobenu. Ovime je i službeno prestala postojati Mletačka Republika, a čitava je Istra, uključujući i njen mletački dio, pod ingerencijom Bečkog dvora, čime započinje period prve austrijske uprave.⁴¹

Teritorijalno ujedinjena pod kućom Habsburg, Istra je u idućih osam godina bila administrativno podijeljena. Austrijski dio Istre, Kastavska gospoštija i Pazinska grofovija, zadržali su organizaciju uprave onakvom kakva je bila, dok je zapadnoj Istri, odnosno nekadašnjoj mletačkoj Istri, dodijeljen sasvim drugačiji upravni ustroj. Za carsko-kraljevskog komesara zaduženog za uređenje uprave postavljen je Rajmund Thurn, a područje bivše mletačke Istre ubrzo je dobilo novi naziv – Austrijsko-mletačka Istra (*Istria austro-veneta*). Imenovana je privremena carsko-kraljevska vlada sa sjedištem u Kopru, na čijem se čelu nalazio Filip Roth. Čitava je Austrijsko-mletačka Istra podijeljena na područne organe vlasti, odnosno kotareve, općine i barunije. Ukupno je bilo sedam kotareva: Kopar, Buzet, Piran, Poreč, Rovinj, Labin i Pula, a svaki je od tih kotareva imao svoje političko-ekonomsko ravnateljstvo. Također, u svako se kotarskom središtu nalazio prvostupanjski sud, dok je drugostupanjski sud 1. II. 1800. premješten iz Kopra u Poreč. Dana 2. IV. 1804. Austrijsko-mletačkoj Istri dodijeljen je upravni status okružnog kapetanata u sklopu Tršćanske pokrajine sa upravnim sjedištem u Trstu. Austrijska je vlast, osim upravne promjene, donijela i gospodarske olakšice. Pod Mletačkom Republikom istarska je trgovina uvelike ovisila o volji i potrebama mletačke aristokracije, tako se određeni proizvodi (ponajviše ulje) izvoze isključivo u Veneciju, dok je izvoz istarskog vina bio zabranjen kako na robnom tržištu ne bi konkurirao

⁴¹ Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, I. dio: 1791.-1882.*, (Pazin: Istarsko književno društvo Ćirila i Metoda, 1967), 14-19; Nevio Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, u *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, ur. Marko Trogrlić i Nevio Šetić, (Zagreb: Leykam international, 2010), 143-144; Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 437-438.

talijanskome. Propašću *Serrenissime* austrijske vlasti uvode slobodnu trgovinu, da bi pripajanjem Tršćanskoj pokrajini dobili mogućnosti izvoza i prodaje bez dodatnih nameta, osim na sol, ulje i duhan.⁴²

Svaki novi sraz Napoleonovog imperija i Austrijskog Carstva rezultirao je promjenom vlasništva nad Istrom. Nakon poraza kod Ulma (17. X.) i Austerlitz (2. XII.), Austrija je prisiljena na sklapanje mirovnog ugovora u Bratislavi 26. XII. 1805. godine. Novim se mirovnim odredbama zapadna Istra, kao i svi bivši mletački posjedi, pronašla na suprotnoj strani u sklopu Francuskog Carstva, točnije Kraljevine Italije sa sjedištem u Milanu. Najbolji pokazatelj francuskog zadovoljstva osvajanjem bivše mletačke Istre pronalazimo na medaljama koje je dao skovati sam Napoleon. S jedne je strane medalje utisnuta njegova slika, dok se na drugoj strani nalazi hram cara Augusta u Puli s natpisom *Temple d' Avguste a Pola* te odozdo *L' Istrie conquise an. MDCCCVI*, odnosno *Istra dobivena 1805. godine*.⁴³

Bivša je mletačka Istra činila jednu od 21. pokrajine novoosnovane Kraljevine Italije, na čijem se čelu nalazio prefekt Angelo Calafati. Istarska pokrajina podijeljena je na dva okružja – Koparski i Rovinjski – i na sedam kotara, točnije kantona: Kopar, Piran, Poreč, Buzet, Vodnjan, Rovinj i Labin, od kojih je svaki podijeljen na općine. Godine 1806. i 1807. u pokrajini Istri provodi se reforma uprave i sudstva. Francuzi u Istri uvode, kao i u svim dijelovima Francuskog Carstva, jednakost svih građana, čime su ukinute plemićke privilegije. Reformom sudstva odijeljena je sudbena vlast od političko-ekonomske uprave. Također, suđenje se vodi na osnovi francuskog građanskog zakonika, odnosno *Code civil* iz 1804. godine. Kraljevskim se dekretom iz 22. XII. 1807. u pokrajini Istre uspostavlja Opće vijeće (*Consiglio generale*), odnosno Istarski sabor sa sjedištem u Kopru. Godinu dana kasnije pokrajina Istra dobila je status vojvodstva, a maršal Bessier imenovan je istarskim vojvodom. No, život u Istri za francuske uprave nije bio nimalo lagan. Na polju prosvjete i zdravstva nije učinjeno gotovo ništa, a gospodarsko je stanje bilo na rubu ponora. Cijena soli drastično je skočila do te mjere da pučanstvo i ribari nisu bili u mogućnosti kupovati, a uvedeni su novi porezi, takse i carine. S obzirom da je ostao u rukama Austrijanaca, izvoz robe u Trst bio je onemogućen. U prilog općem nezadovoljstvu francuskom vlašću idu i razni visoki porezi, novačenja, obvezni javni

⁴² Darko Darovec, *Pregled Istarske povijesti*, (Pula: C.A.S.H, 1996), 58; Ugo Cova, „Dokumenti u Državnome arhivu u Trstu koji se odnose na hrvatsku Istru“, *Vjesnik Istarskog arhiva*, sv. 2-3 (1992-1993), 318; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 20-22; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 144-145.

⁴³ Nevio Šetić, *Napoleon u Istri: Istra za francuske uprave 1805.-1813.*, (Pula: Istarska književna kolonija Grozd, 1989), 19; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 26-27; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 146-147; Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 442.

radovi, izgradnja cesta i mjesnih puteva, ukidanje mjesnih statuta i neprestano uvođenje novih zakona, ukidanje bratovština i konfiskacija crkvene imovine.⁴⁴

Prisutnost Engleza na istočno jadranskoj obali nagovijestala je, ni manje ni više, novi europski sukob. Schönbrunnskim se mirom car Franjo I. odrekao austrijskog dijela Istre, a time je čitava Istra potpala pod upravu Francuskog Carstva. Iako obje u sklopu novoosnovanih Ilirskih pokrajina, Istra nije bila administrativno ujedinjena. Bivša je mletačka Istra, zajedno s Trstom, Goricom i Gradiškom činila jednu pokrajinu sa sjedištem u Trstu, dok se bivša mletačka Istra, zajedno s Rijekom, nalazila u sklopu prekosavske Civilne Hrvatske sa sjedištem u Karlovcu.⁴⁵ Međutim, Napoleon 15. IV. 1811. objavljuje *Organizacijski dekret* kojim Istra postaje jedna od šest civilnih upravno-teritorijalnih jedinica nastala spajanjem mletačkog i austrijskog dijela Istre te pripajanjem Trsta, koji je bio njeno upravno središte.⁴⁶ Tim je dekretom upravno-teritorijalna jedinica Istre podijeljena na četiri okružja – Tršćansko, Goričko, Koparsko i Riječko, od kojih je svako okružje bilo podijeljeno na kantone. U razdoblju trajanja Ilirskih Pokrajina došlo je do poboljšanja poreznog sustava, uvođenja mnogobrojnih carinskih olakšica te se nastojalo poboljšati stanje u zdravstvu i prosvjeti. Ipak, stari grijesi iz prošlosti i dalje su bili aktualni. Prekomjerno eksploatiranje podanika za ratne potrebe ponovno dovodi do nezadovoljstva i seljačkih nemira. Uz opće nezadovoljstvo, dodatnu je nelagodu stvaralo gusarstvo pod pokroviteljstvom engleske ratne mornarice tokom čitavog perioda francuske uprave nad istočno jadranskom obalom. Gusarski su brodovi silno otežavali pomorski promet između Trsta, istarskih luka, Rijeke i Dalmacije, a veze s talijanskom obalom u potpunosti su prekinute.⁴⁷

Katastrofalnim porazom u Rusiji pokrenuta je u ljeto 1813. protuofenziva koalicijskih partnera usmjerena protiv Francuskog Carstva. Politika Bečkog dvora budnim je okom pratila situaciju u Ilirskim Pokrajinama. Kada su Francuzi bili prisiljeni povući glavninu svojih snaga iz Pokrajina, uslijedila je austrijska i engleska reakcija. Već je početkom srpnja 1813. englesko brodogradništvo izvršilo opsadu Rijeke, ispalilo nekoliko granata, srušilo nekoliko zgrada te se iskrcalo u riječku luku. No, nije samo Rijeka bila žrtva engleske pomorske opsade, zapravo je čitava istočno jadranska obala bila pod opsadom, uključujući i obalu zapadne Istre do Trsta. Dok su Englezi vršili pomorsku opsadu, Austrijanci su provalili u Ilirske Pokrajine kopnenim

⁴⁴ Tone Peruško, *Knjiga o Istri*, (Zagreb: Školska knjiga, 1968), 58; Šetić, *Napoleon u Istri*, 19-20; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 26-32; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 147-148; Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 442-443.

⁴⁵ Peruško, *Knjiga o Istri*, 60; Šetić, *Napoleon u Istri*, 22-23; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 38-39; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra*, 149, Cova, „Dokumenti u Državnom arhivu“, 318.

⁴⁶ Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 443.

⁴⁷ Peruško, *Knjiga o Istri*, 60; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 150-151; Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 443.

putem, točnije preko Save te su bez većih problema zauzeli Karlovac i Rijeku, uz već spomenutu pomoć Engleza. Prodor u područje Istre bio je izvršen uz nevjerojatno herojstvo kapetana Josipa Lazarića i njegovih četa. Naime, raspoložujući sa samo 55 hrvatskih vojnika uspio je osvojiti nekoliko manjih mjesta, proglasiti u njima austrijsku upravu te mobilizirati lokalno stanovništvo. Iako u službi i za interese Bečkog dvora, borbu za Istru obilježilo je zajedništvo vojnokrajiških Hrvata i istarskih lokalnih patriota. Uz veliku pomoć Engleza čitava je Istra zauzeta u periodu od 7. do 23. rujna, a Napoleonovim porazom u Bitci naroda kod Leipziga proglašena je privremena austrijska uprava u Istri.⁴⁸

2.4. DALMACIJA

Dalmatinsku povijest „dugog“ XIX. stoljeća možemo podijeliti jednako kao i onu Istre: za prve austrijske vladavine (1797. – 1805.), zatim slijedi razdoblje pod upravom Kraljevine Italije i Ilirskih Pokrajina, odnosno razdoblje u sklopu Francuskog imperija (1806. – 1813.) te posljednje, propašću Ilirskih Pokrajina do kraja Prvog svjetskog rata, razdoblje druge austrijske uprave. Propašću Mletačke Republike, ujedno i slomom njezine uprave nad posjedima na Jadranu, započinje „dugo“ XIX. stoljeće u povijesti Dalmacije. Mjesec dana nakon brisanja *Serrenissime* s geografskih karata uslijedile su borbe triju struja nad kontrolom Dalmacije – nova profrancuski orijentirana mletačka vlada, direktna uprava Bečkog dvor ili priključenje Zagrebu, podržavanog od strane Mađara. Nakon kratke političke anarhije, prevladala je posljednja struja, dio koji se zalagao za sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, a preko nje s Peštom. Iako se radi o legitimnom zahtjevu, kao što smo već kazali, Bečki je dvor odlučno odbacivao zahtjeve za sjedinjenje, koji bi dodatno ojačao tradicionalno jaku mađarsku opoziciju.⁴⁹

Iako su habsburške trupe potkraj XIX. stoljeća umarširale u Dalmaciju, njena je sudbina već bila odlučena za diplomatskim stolom preliminarnim pregovorima u Leobenu, a zatim i konačno potvrđena 1797. mirovnim odredbama u Campoformiju. Prva je austrijska uprava nad Dalmacijom prošla dosta nedorečeno – provizorno, što i ne čudi, pošto je austrijska politika bila zaokupljena Napoleonovim ratovima, posebice nad posjedima u sjevernoj Italiji i na rijeci Rajni. Tako je u Zadru krajem 1797. organizirana Carsko-kraljevska dvorska komisija za Istru,

⁴⁸ Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 43-50; Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 443.

⁴⁹ Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska od 1797. do 1918.“ u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 495; Marko Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, u *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, ur. Marko Trogrlić i Nevio Šetić, (Zagreb: Leykam international, 2010), 15-16; Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, II. knjiga*, (Split: Marjan tisak, 2004), 58-61, Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 71-72, 74-78.

Dalmaciju i Albaniju na čelu s Rajmondom Thurnom, koja je bila nadležna za upravu, financije i sudstvo. Sudstvo je godinu dana kasnije odvojeno od Dvorske komisije i dodijeljeno Prizivnom sudu za građanske i kaznene sporove, čime započinje proces odvajanja sudstva i uprave. Također, stare su mletačke komune i okruzi postali stvar prošlosti i zamijenjeni s 22 kotara pod čijom je nadležnošću izvršna i sudska vlast. Ipak, do ozbiljnijih reforma dolazi 1802. za mandata guvernera Petera Goëssa, kojeg je dalmatinsko pučanstvo dočekalo s entuzijazmom, a o tome najbolje svjedoči nadimak „dobrog oca“ pokrajine. Za svojeg je dvogodišnjeg boravka u Dalmaciji pokrenuo niz modernizacijskih mjera, no pokušaj reforme Crkve i jačanja dalmatinske trgovine zadirali su u višestoljetne staleške privilegije, čime se u Zadru stvorila jaka opozicija koja je naišla na potporu seljaštva zbog prisilnog cijepljena protiv žutice i pošumljavanja goleti. Nakon pritiska Bečkog dvora i oporbe, Goëss je dao ostavku 1804., a na upražnjeno mjesto postavljen je Thomas Brady, porijeklom Irac, koji je netom po prihvaćanju dužnosti sjedinio upravnu i civilnu vlast u Dalmaciji. Na njegovu nesreću, stigavši na dužnost uslijedio je Treći koalicijski rat koji je rezultirao porazom trocarske vojske u bitci kod Austerlitz.⁵⁰

Prema članku 23. mirovnih odredaba u Bratislavi, dolaskom Dalmacije pod ingerenciju Kraljevine Italije mijenja se i njen status. Legitimističko značenje kojeg je imala za uprave Austrijskog Carstva pretvara se u političko i geostrateško, što i ne čudi ako uzmemo u obzir kako je pokrajina na istoku graničila s političkim i ekonomskim saveznikom Osmanskim Carstvom, preko kojeg je za vrijeme engleske pomorske blokade pristizala sirovina iz Istoka, te se na zapadu protezala duž istočne obale Jadranskog mora, onemogućivši komunikaciju Engleske i Austrije. Postavši dio Napoleonova imperija, Dalmacija je nakon stoljeća dekadencije pod upravom *Serrenissime* postala središtem regionalne, ako ne i svjetske, geopolitike i važan ekonomski čimbenik u trgovinskom ratu s Englezima.⁵¹

U skladu s mirovnim odredbama u Bratislavi, sredinom veljače 1806. francuske trupe, predvođene generalima Gabrielom Molitorom i Jacquesom Lauristonom, ulaze u područje Dalmacije mirno preuzimajući vlast. Prve tri godine francuske vladavine Dalmacija se nalazila pod ingerencijom Kraljevine Italije sa sjedištem u Milanu, samim je time odluka o imenovanju guvernera novoosvojene pokrajine ovisila o potkralju Eugènu. Za prvog je guvernera Dalmacije

⁵⁰ Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska“, 495-496; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 17-19; Novak, *Prošlost Dalmacije II.*, 62-64; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 78-79.

⁵¹ Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, „Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.). Problemi i interpretacije“, u *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) / La Dalmatie sous l'administration française (1806.-1813.)*, ur. Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, (Split: Književni krug Split – Filozofski fakultet u Splitu, 2011), 8-9; Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska u 19. stoljeću“, 495-496; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 19-20.

izabran profrancuski orijentiran Talijan Vincenzo Dandolo, dok je obranu pokrajine Napoleon povjerio maršalu Marmontu. Deset dana nakon dolaska u Zadar, među prvim je potezima nove uprave bilo pokretanje dvojezičnog, hrvatskog i talijanskog tjednika *Kraljski Dalmatin (Il Regio Dalmata)*, ujedno i prve hrvatske novine. Tjednik je veličao francuska postignuća i kroz njih nametao ekonomske interese. Poticao je obrazovanje, obavještavao narod o novosagrađenim cestama, osnivanjem pošta, utemeljenjem novih industrijskih pogona i dr. Također, poticao je umjetnička i kulturna dostignuća Dalmatinaca, od urbanističkog uređenja Splita i Trogira⁵² do objave Appendinijeve *Gramatike* i trećeg izdanja Stullijeve *Rječosložja*, djela od izuzetne važnosti za hrvatsku leksikografiju i daljnji razvoj hrvatskog jezika. Stalno ratujućem Francuskom imperiju vojska je predstavljala ključan čimbenik provođenja Napoleonovih zamisli. Tako je putem tjednika *Kraljski Dalmatin* francuska propaganda isticala dobrobiti vojničkog života, najčešće se nove članove pokušavalo pridobiti stalnom plaćom i časti služenja u pobjedničkoj vojsci.⁵³

Nakon kratkog izvida terena Dandolo je 12. IX. 1806 organizirao upravu u pokrajini Dalmaciji. Nadležno tijelo za pokrajinsku upravu bilo je Generalno providurstvo (*Provveditoria generale*) kojeg su činila šest odjela: pravosuđe, javna uprava, financije, vojni poslovi, javna nastava i računovodstvo. Dekretom iz studenog 1806. izvršena je podjela upravne i sudske vlasti. Pokrajina je upravno podijeljena na četiri okružja – Zadarsko, Splitsko, Šibensko i Makarsko, oni se dalje dijele na kotareve, a najnižu upravnu instancu činile su općine. Sudstvo je povjereno mjesnim ili pomirbenim sucima smještenim u središtima okruga ili kantona. U Zadru i Splitu smješten je prizivni sud, a vrhovni sud nalazio se u Milanu. Dakako, i u pokrajini Dalmaciji, kao i u Istri, sudilo se prema građanskom zakoniku. Zbog malog broja obrazovanog i ideološki profrancuski orijentiranog građanstva, za potrebe reforme uprave i sudstva bilo je potrebno kolonizirati novi sloj profesionalne birokracije iz Francuske, a posebice iz Italije kako bi se dodatno talijanizirala bivša mletačka pokrajina. Modernizacija gospodarstva temeljila se na podizanju elementarnih gospodarskih grana kao što su rudarstvo, poljodjelstvo, solane i ribarstvo. Zbog posljedica engleske pomorske blokade na brodarstvo Hvara i Visa te na pomorski izvoz, Dandolo pokušava na sve načine pokrenuti dalmatinsku poljoprivredu. Krećući

⁵² Detaljnije o urbanističkim zahvatima u Splitu i Trogiru vidi: Frano Baras, „Dalmatinski dani maršala Marmonta (1806.-1809.)“ u *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) / La Dalmatie sous l'administration française (1806.-1813.)*, ur. Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, (Split: Književni krug Split – Filozofski fakultet u Splitu, 2011), 201-203.

⁵³ Ante Bralić, „Zadar kao administrativno i političko središte Dalmacije za francuske uprave“, u *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) / La Dalmatie sous l'administration française (1806.-1813.)*, ur. Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, (Split: Književni krug Split – Filozofski fakultet u Splitu, 2011), 361-362; Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija za francuske uprave“, 15-16.

u tome pravcu ukida *Grimanijev zakon*, čime seljaci postaju vlasnici zemlje koju su obrađivali, no zbog nemogućnosti plaćanja desetine veliki je broj seljaka prepustio zemlju lihvarima ili drugim zemljoposjednicima te emigrirao u Bosnu.⁵⁴ Osim bavljenja poljoprivredom, stanovništvo Dalmacije je na ilegalan način stjecalo izvor zarade ili osnovne potrepštine za preživljavanje. Posljedica engleske blokade uzrokovala je nagli porast preprodaje i krijumčarenja, osobito prisvajanjem otoka Visa, koji postaje trgovačka kolonija pod pokroviteljstvom Engleza. Prema izvorima, na otoku Visu je u razdoblju od 1809. do 1811. bilo čak 12 000 stanovnika, među kojima je bilo prebjega iz Dalmacije.⁵⁵

Izgradnjom novih prometnica dalmatinski se prostor dodatno povezao. Marmont je do 1809. gradio tzv. *Napoleonovu cestu*, koja se protezala od Velebita do Albanije, uređena je i karavanska cesta u pravcu Split – Sinj – Livno kojom se vršila trgovinska razmjena robe i dobara s Bosnom. Modernizacija je zahvatila i granu prosvjete, a ishodište obrazovne reforme činila je *Uredba o školama* iz 22. VI. 1807. kojom je utemeljen zadarski Licej, osnovano je sedam gimnazija, četiri sjemeništa te četrdeset pučkih škola. Također, u znanstvene svrhe vrše se razna sustavna istraživanja, kao što su hidrografska, geografska te vojnopomorska istraživanja Jadrana i Primorja.⁵⁶ Uz modernizaciju pravnih institucija i društveno-kulturnih grana, francuska je uprava morala uspostaviti mir, red i poštivanje zakona u poprilično nemirnoj pokrajini. U tu svrhu trebalo je ustrojiti redarstvene snage, no jedine postojeće tzv. teritorijalne snage dočekale su Francuze u potpunom rasulu. Međutim, Vincenzo Dandolo prepoznao je njihovu važnost u uspostavi i provedbi francuskih zakona pa ih je tom prilikom odlučio zadržati. Tijekom 1807. izdana su tri pravilnika o preustroju teritorijalnih snaga. Preustroj se temeljio na mletačkom sustavu prema kojemu je Dalmacija podijeljena na trinaest teritorijalnih jedinica, a svaka je teritorijalna jedinica imala svoju teritorijalnu narodnu stražu, odnosno žandarmeriju. Osim redarstvene uloge, novim se preustrojem od njih zahtijevala i vojno-obrambena zadaća u slučaju rata.⁵⁷

⁵⁴ Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska“, 510-511; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 21-23; Novak, *Prošlost Dalmacije II.*, 68-69; Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 83-86.

⁵⁵ Događaji na otoku Visu rezultirali su pomorskom bitkom 1811. u kojoj Englezi predvođeni kapetanom Hosteom izlaze kao pobjednici. Posljedice poraza najviše su utjecale na dubrovačko brodovlje koje ostaje nezaštićeno i često lak plijen domaćim gusarima, što dovodi do poražavajućih brojki u ekonomskoj bilanci. Vidi: Ivo Natali, „Povijest Dubrovnika“ u *Kolo 2* (2008): 204-205.

⁵⁶ Novak, *Prošlost Dalmacije II.*, 75-76; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 23, Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska u 19. stoljeću“, 515-516, Šišić *Hrvatska povijest III.*, 89-91.

⁵⁷ Za iscrpni prikaz preustroja teritorijalnih snaga za francuske vladavine vidi: Tado Oršolić, „Teritorijalne snage (Forza territoriale): njihov preustroj i ustroj 1806.-1809.“ u *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) / La Dalmatie sous l'administration française (1806.-1813.)*, ur. Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, (Split: Književni krug Split – Filozofski fakultet u Splitu, 2011), 339-371.

Generalni providur Dandolo uočava lošu napućenost pojedinih krajeva pokrajine Dalmacije. Smatra kako bi demografsko stanje trebalo popraviti doseljavanjem stanovništva iz raznih dijelova Europe po uzoru na mletačko doseljavanje Albanaca u zadarsko predgrađe Arbanasi u XVIII. stoljeću.⁵⁸ Posljedica toga loše su povijesne prilike te stalna novačenja, koja izazivaju masovan bijeg vojno sposobnih mladića u austrijsku Ličku pukovnicu ili potiču narod na bunu. Bune su u Dalmaciji za francuske uprave bile česta pojava, a pobunjenici su poticani od strane Rusa ili Austrijanaca. Tako su Rusi potaknuli pobunu u Splitu 1806., no mnogo je ozbiljniju prijetnju predstavljala buna u Poljicama iz proljeća 1807. godine. Ustanku u Poljicama prethodilo je nezadovoljstvo stanovništva francuskom upravom, koja je nastojala ukinuti stoljetne trgovačke i samoupravne povlastice općine Poljica, te na poticaj Rusa čije je brodovlje stacionirano u lukama na Braču i Šolti. Međutim, dobra koordinacija francuskih snaga na jugu Dalmacije rezultirala je brzim i brutalnim ugušivanjem bune. Posljedice su za stanovnike Poljica bile ogromne. Osim velikog broja ubijenih, mnoštvo je stanovnika opljačkano, ukinuta je samouprava zajednice, a općina Poljice podijeljena je i dodijeljena susjednim kotarima – Sinju, Splitu i Omišu.⁵⁹ Ustanci u Splitu i Poljicama usko su povezani sa situacijom na krajnjem jugu istočno jadranske obale, gdje se paralelno s navedenim događajima odvija zauzeće Boke kotorske od strane Rusa, što u konačnici dovodi do sudara francuske i ruske sfere u samom Dubrovniku. Naime, crnogorski vladika Petar I. Petrović nalazi se pod utjecajem Rusa, koji nastoje Crnu Goru podrediti svojim interesima. Plan vladike Petra I. zapravo je osvajanje Boke kotorske čime bi Crna Gora, a preko nje i Rusija, dobila izlaz na Jadransko more. Zapravo, njegov je plan stvaranje srpske države na Jadranu u koju bi ušli Hercegovina, Boka kotorska, Crna Gora i Dubrovnik, a sve uz pokroviteljstvo i zaštitu ruskog cara. Međutim, potpisivanjem Tilsitskog mira 1807. dolazi do podjele sfere utjecaja između Rusije i Francuske. Samim time, Rusi prepuštaju Boku kotorsku Francuzima, a paralelno s time propali su planovi vladike Petra I. o crnogorskom izlazu na more.⁶⁰

Kada se godine 1808. Austrija spremala za rat s Napoleonom, istodobno je poticala dalmatinsko stanovništvo da u slučaju rata podignu ustanak u Dalmaciji i pomognu njenoj vojsci u osvajanju pokrajine. Paralelno s austrijskim proglasom, u Lici je osnovana legija

⁵⁸ Bralić, „Zadar kao administrativno i političko središte“, 357.

⁵⁹ Podrobniji prikaz okolnosti koje su prethodile ustanku u Poljicama protiv francuske vlasti u lipnju 1807. te sam tijekom ustanka i koban završetak vidi: Ante Nazor, „Ustanak Poljičana (1807.) protiv francuske uprave“ u *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.)*, ur. Franjo Šanjek, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), 157-171.

⁶⁰ Josip Vrandečić, „Geostrateški potencijal Dalmacije za restauracije (1815. – 1848.)“ u *Bečki kongres 1814./1815. Historiografske refleksije o 200. obljetnici / The Congress of Vienna 1814/1815. Historiographical Reflections on the Occasion of its 200th Anniversary*, ur. Marko Trogrlić, Edi Miloš, (Zagreb – Split: Leykam international – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2016): 116-117.

dalmatinskih dobrovoljaca, a uglavnom se radilo o dezerterima iz Dalmacije. Kada je započeo rat Pete koalicije 1809. glavnina je francuske vojske bila povučena prema Wagramu gdje se uostalom razriješila sudbina Europe. Neposredno prilikom napuštanja Dalmacije, maršal Marmont je po nalogu potkralja Eugèna organizirao obranu strateški glavnih uporišta francuske vlasti u pokrajini Dalmaciji i Albaniji, kao što su Kotor, Herceg Novi, Dubrovnik, Split, Knin i Šibenik, dok je u Zadru, kao središtu pokrajine, ostavljen veći broj dobro uvježbanih francuskih snaga. Također, Zadar je prema nalogu potkralja Eugèna dodatno opskrbljen dvopek, brašnom, drvom, barutom te svime potrebnim za obranu. Austrijska vojska pod vodstvom generala Petra Kneževića brojila je oko 4200 vojnika, ali se uvelike u osvajanju pokrajine oslanjala na pomoć domaćeg stanovništva. Francuzi su dobro procijenili namjere austrijske vojske, posebice po pitanju Zadra, kojeg su Austrijanci ocijenili kao glavno vojno-strateško uporište u osvajanju pokrajine Dalmacije. U konačnici su Austrijanci i pobunjenici, uz pomoć engleskog i ruskog brodovlja, uspjeli osvojiti gotovo čitavu Dalmaciju osim spomenutih strateški glavnih uporišta francuske vojske. No, vijest o porazu Austrije u bitci kod Wagrama zaprepastila je sudionika ustanka i većinsko dalmatinsko stanovništvo. Sudbina Dalmacije još jednom je odlučena za diplomatskim stolom, točnije mirovnim odredbama iz Schönbrunn ulazi u sastavni dio Ilirskih Pokrajina pod pokroviteljstvom Francuskog Carstva.⁶¹

Ulazak Dalmacije u sastav novoosnovanih Ilirskih Pokrajina, obilježio je kraj Dandolove uprave u pokrajini, koji napušta Dalmaciju 28. I. 1810. te se upućuje na službu u Italiju. Dalmacija se u sklopu Ilirskih Pokrajina dijelila na šest okružja sa središtima u Zadru, Šibeniku, Splitu, Makarskoj, Hvaru te Dubrovniku. Svaki se okrug dijelio na kantone, a kantoni na gradske i seoske općine. U svakom se kantonu nalazio pomirbeni sud, dok su sudbeni stolovi prvog stupnja za kriminalne i civilne parnice smješteni u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Vrhovni prizivni sud smješten je u Zadru i Dubrovniku, u kojemu se također nalazio i trgovački sud. Odmah po smirivanju postranog stanja uslijedila je žestoka osveta francuske vlasti nad ustanicima iz 1809. godine. Vođe ustanka osuđeni se na smrt i smaknuti, a mnogima je oduzeta imovina ili određena zatvorska kazna. Nova je francuska uprava na sve načine pokušavala pribaviti novac za buduće imperijalne planove. Uveden je porez na zemljišta i porez na kuće, masovno se izvozila paška sol, no riznica je i dalje zjapila prazna. Moralno se stanje pokušavalo popraviti uvođenjem ilirskog jezika kao nastavnog u pučkim školama. Međutim, francuska je

⁶¹ Tado Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću. Vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797-1914.)*, (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013), 53-56; Novak, *Prošlost Dalmacije II.*, 72-73.

vojna diktatura poticala opće nezadovoljstvo kod većine stanovništva koje je već ionako obeshrabreno pomorskom izolacijom i sito učestalog novačenja, o čemu svjedoči veliki broj vojnih obveznika koji bježi u austrijske krajeve ili Bosnu.⁶²

Kada je u kolovozu 1813. izbio novi rat, stvorena je Šesta potufrancuska koalicija koju su činile Austrija, Prusija, Rusija, Engleska, Švedska i Španjolska, a formiranjem Šeste koalicije rezultirat će krajem Napoleonove hegemonije u Europi. Po objavi rata Francuskoj, područja Vojne Hrvatske, Istra i Kvarnera ponovno su u rukama Austrije, a u rujnu im se priključuju otoci Rab i Pag. Napoleonov poraz u Bitci naroda kod Leipziga u kolovozu 1813., bio je znak za opći ustanak u Dalmaciji protiv francuske vlasti. Mnogi su vojnici dezertirali pred napredovanjem austrijskih trupa, no bilo je patriotski naklonjenih vojnika koji se priključuju Austrijancima u oslobođenju pokrajine. Redom su padali Skradin, Šibenik, Trogir, Klis, a 2. XI. 1813. na engleskom je fregati *Bacchante* potpisana kapitulacija Splita.⁶³ Mnogo je teže bilo osvojiti dobro utvrđeni Zadar koji je punih mjesec dana odolijevao bombardiranju Engleza s mora te Austrije s kopna, no konačno je 4. XII. 1813. izvješena bijela zastava, a dva su dana kasnije austrijske trupe umarširale u grad. Dalmacija je ponovo u rukama Austrijske Carevine, koja je privremeno, a Bečkim kongresom i definitivno, zagospodarila čitavom istočno jadranskom obalom.⁶⁴

2.5. DUBROVAČKA REPUBLIKA

Odbacivanjem prosvjetiteljskih i revolucionarnih ideja, Napoleonova vanjske politike poprima oblik težnje za hegemonijom na čitavom Starom kontinentu. Porazom Treće koalicije Napoleonova se prevlast nad Europom proširila do rijeke Labe. Stečevinama dobivenim za diplomatskim stolom 1805. mogla se nazrijeti vanjska politika Francuskog imperija. Francusko zaposjedanje hrvatskih zemalja i njeno geostrateško značenje kosilo se s ruskim panslavenskim imperijalizmom, a čitava se diplomatska epizoda prelila preko leđa neutralne Dubrovačke Republike. Naime, Francuzi su prema mirovnim odredbama iz 1805. trebali preuzeti vlast nad Dalmacijom i Bokom kotorskom, područja koja su do tog trena u rukama Austrijskog Carstva, no u njihovom zaposjedanju Boke kotorske preduhitrila ih je ruska flota admirala Senjavina. Ruskim preuzimanjem Boke kotorske te francuskim zauzećem Dalmacije, neutralna je

⁶² Ivan Pederin, *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju (1797.-1813.)*, (Zadar: Matica hrvatska, 2015), 113; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 26-27; Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska u 19. stoljeću“, 512; Novak, *Prošlost Dalmacije II.*, 73-76.

⁶³ Pederin, *Napoleon i europske sile*, 112-113; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 27-28.

⁶⁴ Temeljitiije o zauzeću Dalmacije i englesko-austrijskoj opsadi Zadra vidi: Alexander Buczynski, „Tinjajući krajiški patriotizam i opsada Zadra 1813.“ u *Povijesni prilozi* 38 (2010): 352-382; Bralić, „Zadar kao administrativno središte“, 369-371.

Republika činila svojevrsnu tampon zonu između dviju velesila. Sasvim je bilo jasno kako se dubrovačka neutralnost ne uklapa u imperijalističke planove dvaju Carstava. Događaji koji su uslijedili rezultirali su slomom Republike, čime u historiografiji započinje „dugo“ XIX. stoljeće dubrovačke povijesti.⁶⁵

Ruskim zauzimanjem Boke 24. II. 1806. te francuskim približavanjem jugu bilo je samo pitanje vremena kada će strane trupe umarširati u Grad. Zbog francuske dominacije europskim bojištima i procjenom kako francuska vojska predstavlja manje zlo nego prodor Rusa i Crnogoraca, dubrovački je Senat izglasao odluku o slobodnom ulasku Francuza u Dubrovnik. Ovoj je odluci također pridonijelo obećanje francuskog generala Lauristona kako suverenitet Republike neće biti dokinut, a s njime se neće zadirati u privilegije vlastele. Međutim, procjena Senata bila je pogrešna. Iz korespondencije francuskog ministra vanjskih poslova Talleyranda i francuskog konzula u Carigradu, uočljiva je namjera Francuza da na putu prema Boki kotorskoj zauzmu čitavo područje Dubrovačke Republike.⁶⁶ Upravo se to i dogodilo. Dana 27. V. 1806. francuske su trupe pod zapovjedništvom generala Lauristona zauzele Dubrovnik, čime započinje dvogodišnja okupacija Dubrovnika. Netom nakon ulaska Francuza čitav je grad pretvoren u vojarnu, što svjedoči broj od čak 15 crkava pretvorenih u vojne smještaje ili vojna skladišta. Za potrebe vojske otuđivane su razne javne zgrade poput Kneževa dola i Sponze, a čak je dubrovačko kazalište prenamijenilo svoju svrhu u vojnu pekaru. Časnici su selili domove vlastele i pučana, dubrovački je Kolegij pretvoren u vojnu bolnicu, a financijska potraživanja francuske vojne vlasti od Republike dovest će do njenog ekonomskog sloma.⁶⁷

Sukob između dviju velesila na dubrovačkom području bio je neminovan. Čitav mjesec lipanj 1806. obilježen je opsadom grada Dubrovnika i pljačkanjem dubrovačkih područja od strane Rusa i Crnogoraca. Jednomjesečna je opsada prekinuta intervencijom francuskog generala Molitora početkom srpnja 1806. na opće oduševljenje dubrovačkog puka.⁶⁸ Stanje na

⁶⁵ Stjepan Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999), 14-17; Stjepan Ćosić, „The Fall of the Dubrovnik Republic and the Establishment of the French Administration in Dubrovnik 1808 and 1809“, u *Dubrovnik Annals* 2 (1998): 55-57.

⁶⁶ Francuska težnja za zauzimanjem Dubrovačke Republike vidljiva je u *Memoarima* u kojim Marmont navodi Napoleonovo naređenje generalu Lauristonu o zauzimanju Dubrovnika, odnosno okupaciji Grada kao naknadi. Vidi: Marmont, *Memoari*, 18.

⁶⁷ Stjepan Ćosić, „Dubrovačka Republika kao žrtva Bečkog kongresa“, u *Bečki kongres 1814./1815. Historiografske refleksije o 200. obljetnici / The Congress of Vienna 1814/1815. Historiographical Reflections on the Occasion of its 200th Anniversary*, ur. Marko Trogrlić, Edi Miloš, (Zagreb – Split: Leykam international – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2016): 57-58; Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*, (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske Dubrovnik, 2002): 51-54; Giovanni Timoni, „Izvještaji austrijskog diplomatskog predstavnika u Dubrovniku“ u *Kolo* 2 (2008): 159-161; Matteo Zamagni, „Povijest Dubrovnika“ u *Kolo* 2 (2008): 247-249; Ćosić, „The Fall of Dubrovnik“, 68-69.

⁶⁸ Najiscrpniji prikaz jednomjesečne opsade Dubrovnika vidi: Francesco Maria Appendini, „Ratovanje oko Dubrovnika godine 1806.“ u *Kolo* 2 (2008): 280-322; Timoni, „Izvještaji“, 162-174.

dubrovačkom području nakon opsade najbolje opisuje Vlaho Stulli u svojoj *Bilješci o opsadi Dubrovnika*: „Svugdje je bila ista slika: prljavština od pustošenja, kuće su bile ili spaljene, ili potpuno prazne. Sela su opustošena. Na poljima nije bilo niti stada, niti krda životinja. Sve je bilo potpuno opustošeno zbog barbarske ludosti i grabeža. (...) Strašno bi bilo da hrabar zapovjednik Molitor nije snažnom rukom, koja ne zna za poraz, bio na spas države, na slobodu Grada, te da sa svojim vojnicima nije brzo došao iz Splita“.⁶⁹ Usprkos uspješno razbijenoj okupaciji, sukobi nisu jenjavali. Po Napoleonovom naređenju, sukobima se u kolovozu 1806. priključio maršal Marmont, koji je izvojevao pobjedu nad rusko-crnogorskim snagama te dodatno učvrstio francusku prevlast na dubrovačkim područjem. Tako se za boravka maršala Marmonta dodatno utvrđuje Dubrovnik i okolica. Senat, već ionako opterećen nemoralnom kontribucijom, dodatno je pogođen izdašnim zajmovima u svrhu gradnje novih fortifikacija.⁷⁰ Sukobi u Dubrovniku bili su samo preslika europskih srazova između Napoleona i Četvrte koalicije koji su rezultirali potpisivanjem mirovnog ugovora u Tilsitu 7. VII. 1807. godine. Ugovorom u Tilsitu ruski se car Aleksandar I. obvezuje prepustiti Boku kotorsku te sav utjecaj na Jadranu Francuzima, što je u konačnici značilo postupno ukidanje suvereniteta Dubrovačke Republike.⁷¹

Francuzi su željeli na jednak način kao i u Genovi i Veneciji prisiliti Senat na samoinicijativnu predaju vlasti dubrovačkim frankofilima. Za stvaranje temelja buduće profrancuski orijentirane vlasti trebalo je vremena, posebice ako uzmemo u obzir kako je Dubrovnik financijski iscrpljen, a prisutnost engleskog brodovlja na Jadranu uzrokovala je Republici gubitak svih prihoda od brodarstva. Da bi stvar bila gora, 17. XII. 1817. Napoleon proglašava *Milanski dekret* o kontinentalnoj blokadi, a već na blagdan sv. Stjepana zabranjuje Dubrovčanima isticanje zastave sv. Vlaha na brodovima i javnim mjestima. Neutralnu zastavu sv. Vlaha zamijenila je zastava Kraljevine Italije, koja je 6. I. 1808. izvješena na Orlandov stup. Ovakva je odluka izazvala nezadovoljstvo Senata koji diplomatskim akcijama nastoji sačuvati suverenitet Republike. Svaki diplomatski pokušaj, u ovome trenutku kada je Napoleon na svome vrhuncu, bio je uzaludan i kontraefektan. Posljednji trzaji Senata ubrzali su odluku o neopozivom ukidanju republikanske vlade. Prilikom povratka iz Kotora, Marmont je 31. I.

⁶⁹ Vlaho Stulli, „Bilješka o opsadi Dubrovnika 1806.“ u *Kolo* 2 (2008): 147-150.

⁷⁰ Zida se tvrđava *Fort Imperiale* na Srđu, *Fort Delgorgue* na Žarkovici i *Fort Royal* na Lokrumu, također se podižu topnički položaji na Lopudu, Šipanu, Daksi i Koločepu. Osim Dubrovnika, Marmont dodatno utvrđuje utvrdu sv. Nikole u Šibeniku i utvrdu u Klisu, a da bi zaštitio prijelaz preko Neretve podiže utvrdu u Opuzenu. Vidi: Baras, „Dalmatinski dani maršala Marmonta“, 200.

⁷¹ Marmont, *Memoari*, 20, 29-37; Zamagni, „Povijest Dubrovnika“, 250-253; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 59; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 34-36; Ćosić, „The Fall of Dubrovnik“, 70; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 57.

1808. zatražio saziv sjednice Senata. Uz oružanu pratnju pukovnik Delort optužio je Senat za protufrancusku politiku te objavio u pet članaka *Dekret o ukinuću Dubrovačke Republike*. Formalno ukinuće Republike nije izazvalo nikakve reakcije, što i ne čudi, s obzirom da je Dubrovnik nakon dvogodišnje opsade financijski, politički i moralno devastiran.⁷²

Netom nakon donošenja *Dekreta o ukinuću*, područje bivše Dubrovačke Republike nije pripojeno Dalmaciji, već je činilo zasebnu teritorijalnu cjelinu podređenu Talijanskom Kraljevstvu. Iako podređena talijanskom potkralju u Milanu, francuski upravitelj u Dubrovniku i vojni zapovjednici raspolagali su velikim samostalnim ovlastima. Razloge zbog kojih nije došlo do integracije s područjem Dalmacije nalazimo u samostalnom povijesnom razvoju bivše Republike, njenom geopolitičkom značenju te možebitnih loših odnosa na relaciji Marmont – Dandolo.⁷³

Nova uprava, za razliku od srednjovjekovne uprave komunalnog tipa, podijeljena je na središnju i općinsku upravu. Središnja uprava predstavljala je viši stupanj vlasti, a njena se vlast protezala na čitavom području bivše Republike, uključujući teritorij Boke kotorske i otoka Korčule. Središnjom je upravom upravljao civilni upravitelj, kasnije intendant, kojemu je podređena cjelokupna administrativna organizacija. Uz birokratske dužnosti, civilni je upravitelj također bio zadužen za organizaciju teritorijalne oružane snage. Nove oružane jedinice osnovane su u Dubrovniku, Cavtatu, Slanom i Orebiću, a uz policijsku, imale su i izviđačku zadaću. Ipak, vrhovna vlast nije bila u rukama civilnog upravitelja, već upravitelja francuskih vojnih snaga, generala Clauzela. Općinska uprava, kao niža instanca središnje uprave, obuhvaćala je samo područje predgrađa i grada Dubrovnika. Na čelu općinske uprave stolovao je načelnik, uz vijeće od 12 članova. Razdoblje od 1808. do 1810. obilježeno je uvođenjem građanskih upravnih i sudskih institucija, čime započinje raspadanje *Starog poretka* temeljenog na srednjovjekovnim institucijama, običajima i obvezama. U tom je kratkom dvogodišnjem razdoblju uvedena građanska jednakost, emancipacija svih slojeva, uključujući i Židova, te postupno slabljenje aristokracije kao jedinog političkog čimbenika. Međutim, do radikalnih promjena društvenog poretka nije došlo. Francuske su vlasti zadržale kolonatsko-feudalni sustav, smatrajući ga jedinim preduvjetom postizanju trajnoga mira na području bivše

⁷² Marmont, *Memoari*, 81-84; Zamagni, „Povijest Dubrovnika“, 254-256; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 59-61; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 36-40; Ćosić, „The Fall of Dubrovnik“, 70-74; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 58-59.

⁷³ Ćosić, „Dubrovačka Republika kao žrtva“, 61; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 43; Ćosić, „The Fall of Dubrovnik“, 75.

Republike. Sukladno tome, Marmont donosi posebnu odluku kojom na snazi ostaju stari zemljišni odnosi.⁷⁴

Rat između Pete koalicije i Napoleona u Dubrovniku je protekao mirno i bez ikakvih pokušaja svrgavanja francuske vlast. Dapače, pobjede Napoleona na bojištima srednje Europe bile su razlog za slavlje u samome gradu. Kao što smo već prije kazali, mirovnim pregovorima u Schönbrunnu 1809. čitava je istočno jadranska obala, uključujući i Dubrovnik, priključena novoosnovanim Ilirskim Pokrajinama. U sklopu Ilirskih Pokrajina područje bivše Dubrovačke Republike, zajedno s Bokom kotorskom i otokom Korčulom, činilo je jednu od sedam upravno teritorijalnih jedinica. Ulaskom u novo stvorenu državnu cjelinu Dubrovnik gubi na svom strategijskom značenju na Jadranskom moru. Naime, iako se donosi niz financijskih i gospodarskih mjera u svrhu pokretanja pomorske trgovine, prihoda nema. Razlog tome leži u engleskoj dominaciji Jadranom i organiziranim gusarskim zapljenama dubrovačkog i bokeljskog transportnog brodograditelja. Bez prepoznatljive stoljetne trgovine, područje bivše Republike svedeno je na samo jednu od mnoštvo administrativnih cjelina Francuskog imperija. Prilikom stvaranja Ilirskih Pokrajina Napoleon nije imao nikakvih zamisli o njenom financiranju, stoga je prepuštena sama uzdržavati vojsku i ogroman birokratski aparat. Ako tome dodamo goleme rashode uslijed niza kontribucija u ratne svrhe, uvođenje novog poreznog sustava te učestala novačenja domaćeg puka, postaje jasno zašto novoosnovana državna tvorevina nije dulje zaživjela.⁷⁵

Dekretom od 15. IV. 1811. nalaže se novi upravno-politički ustroj Ilirskih Pokrajina. Novim je odredbama Dubrovačka pokrajina podijeljena na tri okruga – Dubrovnik, Kotor i Korčula, te na deset kotareva. Također, prema člancima 249. i 250. novog dekreta u Ilirske Pokrajine uvode se svi zakoni koji su na snazi u Francuskoj. U skladu s francuskim zakonodavstvom formirana su sudbena vijeća prizivnog, prvostupanjskog te trgovačkog sud. Uz već postojeće namete – kao što su osnovni porez, zemljarina i glavarina – uvodi se kućarina u iznosu od 25% od ostvarene dobiti. Ipak, ako je kuću koristio samo jedan vlasnik ili je dio predan u vojne svrhe, porez bi se smanjio ili se nije potraživao. Godine 1812. uvedeni su nameti na sječu šuma i ispašu, a na zemljišni se porez dodaje taksa za proizvodnju ulja, vina i rakije.

⁷⁴ Natali, „Povijest Dubrovnika“, 202-203; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 43-48, 52-53, 65-66. Detaljnije o prvom periodu francuske uprave (1808.-1810.) glede reforme administracije, sudstva, zdravstva i prosvjete te socioekonomskih prilika vidi: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 46-68; Ćosić, „The Fall of Dubrovnik“, 75-98.

⁷⁵ Stjepan Ćosić, „Dubrovnik Under the French Rule (1810-1814)“ u *Dubrovnik Annals* 4 (2000), 110-113; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 76-79; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 61. Najcjelovitiji prikaz promjena i neuspjelih eksperimenata u Dubrovniku 1810. godine nalazimo u: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 76-84; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 110-119.

Novi su porezi i nameti izazivali konfuziju stanovništva ruralnog područja Dubrovačke pokrajine pa je često dolazilo do incidenta ili otpora francuskoj vlasti.⁷⁶ Stanovništvo Dubrovačke pokrajine, uz već navedene poreze i namete, dodatno je opterećeno prisilnim radom na Napoleonovoj cesti te utvrđivanju obrane dubrovačke okolice. Sve veća koncentracija Engleza na Jadranu i mogućnost ugroze istočnih planova, natjerala je Napoleona na izdvajanje pola milijuna lira u renovaciju i proširenje fortifikacija sagrađenih 1806. godine. Veliki iskorak ka rješavanju zemljišnih pitanja sadržan je u članku 44. Dekrata iz 1811. kojim se ukida institucija *fideikomisa*, čime se mlađim plemićima daje udio u neotuđivu nasljednu obiteljsku zemlju. Francuzi su ovim potezom izgubili povjerenje najistaknutijih dubrovačkih vlasteoskih obitelji. Ukidanjem stoljetne institucije uzdrman je stari zemljovlasnički poredak, što u konačnici dovodi do materijalnog i društvenog sloma dubrovačkog plemićkog staleža.⁷⁷

Paralelno s Napoleonovim porazima i povlačenjem iz istočne i srednje Europe, jačalo je nezadovoljstvo francuskom vlašću u Ilirskim Pokrajinama. Engleska je flota još od jeseni 1812. započela stezanje obruča oko Dubrovnika, što je rezultiralo osvajanjem Elafitskih otočja do sredine 1813. godine. Upravu nad novoosvojenim otocima predali su Jeru Nataliju, jednome od vođa ustanka protiv francuskog režima, kojemu se priključila nekolicina lojalnih plemićkih patriota iz Dubrovnika. Neprekidno nerazpoloženje Dubrovčana prema francuskom režimu kulminiralo je u jesen 1813., kada izbija ustanak svih slojeva dubrovačkog društva u nadi kako će potjerivanjem Francuza doći do obnove bivše Republike. Kako bi pridobio što veći broj Dubrovčana u svrgavanju francuske vlasti, engleski kapetan Lowen 10. X. 1813. objavljuje proglas u kojem ističe namjere Engleza i Austrijanaca na priznanje nezavisnosti Republike. Međutim, ispostavilo se da je proglas bio samo farsa. Na krilima lažnog obećanja, Jero Natali, upravitelj Elafitskih otočja, obnavlja stare dubrovačke zakone na otočju te, uvjeren kako će uz pomoć Engleza doći do obnove Dubrovačke Republike, ističe zastavu sv. Vlaha. Uz navedeni proglas, Englezi se ponovno služe lažnim informacijama. Ovoga puta proširuju vijest o ponovnom napadu Crnogoraca, što je angažiralo veliki broj Konavljana na ustanak. Ustanak se proširio i na Cavtat predvođen Vlahom Cabogom, koji je uz pomoć Engleza, potjerao francusku posadu s otoka, uspostavio dubrovački poredak te kasnije u studenom istaknuo zastavu sv. Vlaha. Zbog dobrih odnosa s Englezima, s kojima je bio u dosluhu još od lipnja 1813.,

⁷⁶ U Kotarskom okrugu vladao je posebno jak otpor prema naplati poreza koji je 1812. kulminirao ustankom protiv francuske vlasti. Pobuna je ugušena tek nakon intervencije francuskih snaga iz Dalmacije, no nenaplaćeni porez iznosio je mnogo manji od ljudske i materijalne štete koju su pretrpjeli Francuzi. Vidi: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 89.

⁷⁷ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 85-91, 97; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 119-126, 128-129; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 62.

imenovan je guvernerom dubrovačke države i od mnogih smatran vođom ustanika. Paradoksalno, upravo će vođa ustanika izdati domovinu. Proporcionalno s rastom raspoloženja naroda za ustanak, teklo je napredovanje na terenu. Francuzi su zbijeni u sam Grad, te u utvrde *Fort Imperial* na Srđu i *Fort Royal* na otoku Lokrumu. Napredovanjem opsade počinje se javljati pukotina među ustanicima koja dovodio do stvaranja dviju političkih frakcija. S jedne se strane profilirala politička struja predvođena braćom Natali i Bona, koja teži samostalnim akcijama za oslobođenje i pojačanom diplomatskom djelatnošću, dok se drugi dio vlastele, na čelu s Vlahom Cabogom, priklonio engleskoj proaustrijskoj politici i oklijevao u daljnjim pitanjima glede budućnosti Republike.⁷⁸

Po osvajanju čitave Dalmacije i uspostavom privremene vlasti, zauzimanje Dubrovnika i Boke kotorske postaje strateški i diplomatski imperativ Austrijanaca. Mogućnost proširenja ustanka i neizvjesno diplomatsko savezništvo s Englezima, nagnali su austrijskog namjesnika u Zadru, podmaršala Franju Tomašića, da prema Dubrovniku uputi dvije bojne pod zapovjedništvom generala Todora Milutinovića. Dolaskom Austrijanaca u Gruž 3. I. 1814., general Milutinović sastaje se s vođama ustanka kazujući kako će nakon potjerivanja Francuza nastupiti provizorij dok se pitanje možebitne obnove Republike ne riješi za diplomatskim stolom. Ovime je pridobio ustanike na suradnju i nastavak blokade, dok je vođa Cabogi potajno ponudio visoku poziciju u budućoj austrijskoj upravi. Netom nakon postignutog sporazuma s vlastelom, Milutinović se zajedno sa svojim četama uputio prema Kotoru, gdje kapetan Hoste priprema opsadu grada. Uz englesko-austrijske postrojbe, opsadu su vršile postrojbe Bokelja i Crnogoraca pod savezničkom ruskom zastavom. Veliki je diplomatski skandal izbio kada kapetan Hoste, nakon francuske predaje, Kotor prepušta vladiki Petru I., suprotno naredbama i političkim instrukcijama o predaji Austrijancima.⁷⁹ Dana 18. I. 1814. sazvano je tzv. posljednje vijeće dubrovačke vlastele na kojem je dogovoreno daljnje političko i diplomatsko djelovanje. Vlastela nalaže da se u budućim diplomatskim pregovorima restauracija Dubrovačke Republike brani argumentima kako je osvojena vojnom silom te da se Veliko Vijeće nije samoinicijativno odreklo suvereniteta. Iako odluka o obnovi Republike nije donesena, posebice zbog neutralnog stava Vlahe Caboge koji je imao veliki utjecaj kod vlastele, Vijeće je uspjelo donijeti zaključke o daljnjem diplomatskom djelovanju. Dubrovačkim je memorandumom posebna zadaća

⁷⁸ Frano Bona, „Osvrt na ustanak podignut u Dubrovniku 1813.-1814.“ u *Kolo* 2 (2008): 221-225; Natali, „Povijest Dubrovnika“, 206-213; Zamagni, „Povijest Dubrovnika“, 256-262; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 62-64; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 99-103; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 130-135; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 62-64.

⁷⁹ Prema korespondenciji lorda Aberdeena i kapetana Hostea, Englezi se već na pregovorima u Saskoj obvezuju štititi interese Austrije na Jadranu, posebice u prepuštanju Dubrovnika i Boke kotorske kući Habsburg. Vidi: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 104-106; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 136-137.

dodijeljena Mihi Bonu, koji je zadužen zastupati obnovu Republike na nadolazećim sastancima savezničkih vladara.⁸⁰

Opsada Dubrovnika bližila se kraju. Dana 19. I. 1814. započele su odlučujuće borbe u konačnom potjerivanju Francuza iz grada. Glavnu je riječ u posljednjim danima opsade preuzeo kapetan Hoste koji postavlja topove na padinama Srđa i sjevernoj strani otoka Gruža, također, Englezi su prekinuli dotok vode u vodovod. Grad je bio kompletno izoliran. Ovakva je bezizlazna situacija natjerala francuskog generala Montricharda na mirovne pregovore o predaji Grada, no iz pregovora su isključeni vođe ustanka. Konačno, na sastanku s vlastelom Milutinović jasno daje do znanja namjeru priključivanja Dubrovnika kući Habsburg, a sudbinu grada prepušta u ruke diplomata. Preslabi da se izravno suprotstave Austrijancima, ustanici su pristali na minimalne ustupke. Tokom pregovora izbija ustanak Dubrovčana u samome gradu. Francuske čete ubrzo su poražene, a na Orlandovom stupu ponovno se vijorila zastava sv. Vlaha. Uvidjevši što se događa u Gradu, ustanici predvođeni Ivom Natalijem dolaze do vrata od Pila tražeći slobodan ulazak. Ipak, u nedostatku informacija o planovima ustanika te straha od možebitnih sukoba s ustanicima ili Austrijancima, sugrađani unutar zidina ne dopuštaju ulazak dubrovačkim patriotima. Ovim su činom Dubrovčani zbog nesloge i straha propustili priliku da sami zaposjednu Grad. Dana 27. siječnja konačno je potpisana kapitulacija Francuza na Gružu, koji su dan nakon mirno napustili Dubrovnik. Francuskom kapitulacijom Vlaho Caboga javno istupa na austrijsku stranu otpuštajući skupinu ustanika iz Konavala. Probivši vrata od Pila austrijske i engleske čete umarširale su u Grad, istodobno ne dopustivši ulazak ustanicima, kojima je dopušten ulazak onoga trena kada je na naredbu Milutinovića austrijska vojska skinula zastavu sv. Vlaha s Orlandova stupa. Zauzevši Dubrovnik, Austrija je učinila korak bliže dominaciji čitavom istočno jadranskom obalom, od Venecije do Boke kotorske. Čekajući odluke Bečkog kongresa, područje bivše Republike podređeno je austrijskom teroru.⁸¹

⁸⁰ Zamagni, „Povijest Dubrovnika“, 267-271; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 103-107; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 135-139; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 64-66; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 64-65. Opširnije o legalitetu i zaključcima tzv. posljednjeg vijeća vidi: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 106-107; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 138-139.

⁸¹ Zamagni, „Povijest Dubrovnika“, 272-277; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 107-109; Ćosić, „Dubrovnik Under the French“, 139-142; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 66-67; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 65-70.

3. KROJENJE NOVOG MEĐUNARODNOG PORETKA

Uslijed Napoleonova poraza u Rusiji i Saksoniji bilo je neminovno kako je Francuskoj hegemoniji na Starom kontinentu došao kraj. Na čelu savezničkih trupa isticao se ruski car Aleksandar I. (1801. – 1825.) koji je okončao dvadesetogodišnje krvoproliće ulaskom u Pariz 1814. zajedno sa svojom masovnom vojskom od 160 000 vojnika smještenih na poljanama izvan francuskog glavnog grada. Bonapartistički je teror nestao, a pred savezničkim je silama postavljena nova politička misija – uspostava mira i krojenje novog međunarodnog poretka. No, neslogu između saveznika izazvala je upravo pobijedena Francuska te pitanje njenog uključivanja, odnosno ne uključivanja, u novim mirovnim pregovorima koji bi trebali odrediti kartu postnapoleonove Europe. Ovoj je dilemi posebice išla u korist činjenica kako rat nije okončan kompromisom, nego vojnom silom, te se samim time smatralo da bi budući Francuski diplomatski zahtjevi trebali biti u potpunosti zapostavljeni. Još prije konačnog Napoleonova sloma izrađen je diplomatski akt kojim se formira osnovica budućih međusavezničkih odnosa. Ugovorom potpisanim u Chaumontu 9. III. 1814. osniva se četveročlani savez između Engleske, Austrije, Prusije i Rusije, a samim je ugovorom zajamčena daljnja suradnja u ratovanju protiv Napoleona, zajednička buduća diplomatska aktivnost, Engleska financijska injekcija trima saveznicama te obveza na zajedničku obranu od eventualnih budućih napada Francuske. Ugovorom u Chaumontu, potpisanim na dotad neviđenih dvadeset godina, postavljeni su temelji buduće suradnje savezničkih sila u cilju uspostave ravnoteže moći i održavanja mira u Europi. Nakon ulaska savezničkih snaga u Pariz 30. III. 1814. i Napoleonove abdikacije, vrata uspostavi novog međunarodnog poretka, koji će uključivati i poraženu Francusku, širom su otvorena.⁸²

3.1. PRVI PARIŠKI SPORAZUM

Dana 30. svibnja 1814. sastale su se u Parizu savezničke sile s predstavnicima pobijedena Francuske u cilju razmatranja daljnjih pitanja oko uspostave sigurnosti, stabilnosti i dugoročne ravnoteže u Europi. Međutim, krećući ka cilju stvaranja novog poretka potrebno je riješiti brojna pitanja koja proizlaze kao posljedica pada Napoleonova imperija. Sudbina Francuske u političkom i teritorijalnom pogledu uvelike ovisila o volji sila pobjednica. Napoleonovom

⁸² Vladimir Ibler, *Diplomatska historija 1814-1871. Sumarni pregled. Izbori dokumenata*, (Zagreb: Školska knjiga, 1960), 9-11, 123-127; Reinhard Stauber, „The Congress of Vienna and the European Peace System of 1814/1815“, u *Europe in Vienna. The Congress of Vienna 1814/1815.*, ur. Agnes Husslein-Arco, Sabine Grabner, Werner Telesko, (Vienna: Belvedere, 2015), 37; Henry Kissinger, *Svjetski poredak*, (Zagreb: Školska knjiga, 2015), 56-57.

abdikacijom francuskog i talijanskog prijestolja te njegovim odlaskom na Elbu, postavlja se pitanje upražnjenog francuskog prijestolja. Manje su razmirice među saveznicima nastale zbog opredijeljenih mišljenja glede restauracije dinastije Bourbon u Francuskoj. S jedne strane nalazimo savez Engleske i Austrije, odnosno njenih ministara Castlereagha i Metternicha, za uspostavu kraljevske dinastije, dok se s druge strane tome političkom potezu žestoko usprotivio ruski car Aleksandar I., kojemu članovi kuće Bourbon nisu bili previše simpatični. Ipak, uz pomoć engleske i austrijske diplomatske akcije došlo je do restauracije dinastije Bourbon s Lujom XVIII. (1814. – 1824.) kao novim francuskim kraljem.⁸³

Nadalje, mirovnim se ugovorom iz svibnja 1814. Francuskoj oduzimaju sve teritorijalne stečevine od 1. I. 1792. godine, no vraćene su joj kolonije nad kojima je izgubila vlast prilikom revolucionarnih i Napoleonovih ratova. Ugovorom se određuje nezavisnost i suverenost Švicarske konfederacije, uspostava Nizozemske pod kućom Orange, odricanje francuskih aspiracija prema Belgiji, englesko preuzimanje otoka Malte, nezavisnost i ujedinjenje njemačkih država u konfederaciju itd., no najbitniji dio ugovora obuhvaćan je u članku 32., kojim se u roku dva mjeseca ima sazvati sastanak u Beču glede budućnosti europske ravnoteže. Novim bi se vijećanjem određivala sudbina francuskih teritorijalnih stečevina tokom Napoleonovih ratova, a oduzetih Pariškim sporazumom, pri čemu Francuska ne bi imala nikakav utjecaj u preraspodjeli bivših područja. Iako apsolutni gubitnik u ratu, europski diplomati nisu Francuskoj nametali restriktivne mjere, naprotiv, Pariškim se sporazumom Francusku željelo približiti saveznicima, posebice zbog spoznaje kako europsku ravnotežu s oslabljenom Francuskom neće moći uspostaviti.⁸⁴

3.2. BEČKI KONGRES

U jesen 1814., sa malim zakašnjenjem, započeo je Bečki kongres s ciljem postavljanja novih teritorijalnih granica, restauracija starih monarhija te nastojanja izbjeći revolucionarna zbivanja pozivajući se na načelo legitimeteta. Kongres je silama velike četvorke služio kao sredstvo nametanja i uspostave njihove volje. Veliku četvorku zastupali su austrijski ministar vanjskih poslova Metternich, engleski ministar vanjskih poslova Castlereagh, knez Hardenberg u ime Prusije i ruski car Aleksandar I., koji je osobno predstavljao Rusiju i njene ekspanzivne apetite. Uz veliku četvorku, Kongresu su prisustvovali i ostale potpisnice Pariškog sporazuma – Španjolska, Portugal, Švedska – zatim pobijedena Francuska, te niz drugih država kao što su

⁸³ Eric Hobsbawm, *Doba revolucije: 1789.-1848.*, (Zagreb: Školska knjiga, 1987), 98-99; Ibler, *Diplomatska historija*, 11-12; Stauber, „The Congress of Vienna“, 37.

⁸⁴ Ibler, *Diplomatska historija*, 12-13, 129-137; Stauber, „The Congress of Vienna“, 37; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 98-99.

Danska, Švicarska, Papinska država, Nizozemska, Sardinija, Sicilija, Genova, Modena, Napuljsko Kraljevstvo i sve njemačke državnice. Kongres je inicijalno namijenjen zastupanju interesa vladajućih dinastija, posebice velike četvorke, stoga ne čudi činjenica kako je načelo legitimiteta, na koje se Kongres poziva, povrijeđeno onoga trenutka kada na vijećanju nisu niti pozvani diplomati Osmanskog Carstva, Venecije i Dubrovnika.⁸⁵

Velika je četvorka nastojala uspostaviti međunarodni poredak temeljen u ime ravnoteže i osjećaja zajedničke vrijednosti. Pošto pojam nacionalnog samoodređenja nije postojao do kraja Prvog svjetskog rata, kada u međunarodnim odnosima pojam nacionalnog samoodređenja zamjenjuje načelo legitimnosti, državnici u kreiranju novog poretka nisu uzimali u obzir podjelu teritorija na etničke homogene države. Ipak, uspostavljanje europske ravnoteže nije teklo toliko glatko kako je zamišljeno. Najzahtjevnijim se problemom pokazalo Poljsko i Sasko pitanje. Naime, ruski car Aleksandar I. zahtijevao je pripajanje Varšavske vojvodine, točnije gotovo čitave Poljske, Ruskome Carstvu te na novostečenom teritoriju uspostaviti Poljsko Kraljevstvo na kojemu bi vladao kao ustavni vladar. Pošto je određeni dio teritorija pripadao Pruskoj do 1807., knez Hardenberg također je pokazivao pretenzije nad Varšavskom vojvotinom. No, kralj Prusije bio je spreman na odricanje poljskih pretenzija u kompenzaciju za područje Saske. Pretenzije ruskog cara ozbiljno su ugrožavale europsku ravnotežu, dok su zahtjevi Prusije ozbiljno ugrožavali stabilnost njemačkih država, a samim time i austrijskog utjecaja u srednjoj Europi. Ovakva je situacija dovela do podjele među velikom četvoricom i stvaranja dva bloka. Prvi blok, koji je težio očuvanju *statusa quo* u Europi, činile su Austrija i Engleska, dok su drugom bloku pripadale sile željne teritorijalnih dobitaka, odnosno Prusija i Rusija. Sve veće nepovjerenje između dvaju blokova dovelo je do diplomatskog zastoja koji je gotovo rezultirao novim ratom, posebice kada je Prusija svojim četama okupirala Sasku. Ultimatum Prusije i Rusije doveo je blok koji je zagovarao *status quo* u diplomatski veoma neugodnu situaciju, kojoj se kao jedino rješenje pokazalo priključivanje još jedne velike sile da djeluje kao međunarodni arbitar. Sudbina se ponovno pokazala blagonaklonom prema pobijedenoj Francuskoj, koja je preuzela ulogu posrednika u potrazi za rješenjem novonastale diplomatske krize. Francuska je iz uloge glavnog neprijatelja legitimiteta i *statusa quo* postala utjecajan član Kongresa i ključ buduće europske ravnoteže. Francuski ministar vanjskih poslova Talleyrand uspio je uvjeriti Metternicha i Castlereagha u dobre namjere svoje države

⁸⁵ Henry Kissinger, *Obnovljeni svijet. Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812.-1822.*, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976), 180-181; Henry Kissinger, *Diplomacija*, (Zagreb: Golden marketing, 2000), 67-68; Paul Lekaj, „Klemens von Metternich: Politika ravnoteže od Napoleonskih ratova do Srpanjske revolucije“, (Završni rad, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 6; Ibler, *Diplomatska historija*, 18-19; Kissinger, *Svjetski poredak*, 56-57.

te promptno stupa u savez s Austrijom i Engleskom kao protuteža rusko-pruskim teritorijalnim pretenzijama. Sukladno tome, u siječnju 1815. dolazi do potpisivanja tajnog ugovora između triju sila, a tom su ugovoru pristupile njemačke države Bavarska, Hessen-Darmstadt, Hannover, te Nizozemska i Sardinija. Spomenuti je dogovor iz siječnja 1815. doveo do stvaranja jakog bloka koji je zagovarao *status quo*, a samim time dolazi do popuštanja rusko-pruskih teritorijalnih pretenzija. Ugovor iz siječnja 1815. povoljno je utjecao na suzbijanje mogućeg rata i smirivanja tenzija, no tim je ugovorom Rusiji dodijeljen traženi dio Poljske, dok se Prusija trebala zadovoljiti samo dijelom Saske. Spomenuti spor glede Poljskog i Saskog pitanja proveo je Bečki kongres kroz dva oprečna stadija, od naglaska na antifrancuskoj koaliciji do raspadanja te iste koalicija i uključivanja Francuske u europske poslove. Zasluga za ovakav uspjeh Francuske na diplomatskim pregovorima u Beču u potpunosti pripada njenom ministru Talleyrandu, koji je vješto odigrao ulogu diplomatskog posrednika te svojim izvršnim pozicioniranjem u navedenom sporu vratio Francuskoj mjesto za stolom zajedno s velikom četvorkom.⁸⁶

Napoleonovo povratak iz Elbe 1. III. 1815. stvorio je dodatni pritisak na diplomate u cilju postizanja konačnog dogovora glede novog međunarodnog poretka. Odgovor velike četvorke na Napoleonov bijeg bio je sklapanje ugovora 25. III. 1815. u Beču, koji prezentira isti sadržaj kao ugovor iz Chaumonta, no ovoga se puta velikoj četvorki priključuju i ostale države u svrhu konačnog eliminiranja Napoleona sa svjetske političke scene. Nakon što su izvršene vojne pripreme, pristupilo se dnevnom obavljanju diplomatskih poslova, posebice reviziji Pariškog sporazuma kao posljedice bijega francuskog kralja Luja XVIII. u Gent nakon Napoleonova povratka iz Elbe. Bečki se kongres privodio kraju. Do lipnja 1815. sva su važnija diplomatska pitanja i teritorijalne podjele izvršene te ukomponirane u *Act Finale*, odnosno Završni akt kojeg su 9. lipnja 1815. ratificirale Austrija, Prusija, Francuska, Engleska, Portugal, Rusija i Švedska, a kasnije i Španjolska te ostale sudionice Bečkog kongresa. Završnim je aktom Nizozemskoj pripao teritorij Belgije, a Rusija se međunarodnim priznanjem vlasti nad Finskom (1809.) i Besarabijom (1812.) te akvizicijom Varšavske vojvodine dodatno proširila na zapad. Nadalje, Poljska je dodatno rascjepkana između Prusije i Austrije, kojoj je pripala Galicija, dok je Republika Krakow uspjela sačuvati vlastiti suverenitet. U prošlosti trgovački i pomorski moćna Genova, zajedno sa Savojom i Pijemontom, priključena je Sardinijском Kraljevstvu. Malta i Jonski otoci pripali su Engleskoj kruni, a Švedskoj je pripala čitava

⁸⁶ Ibler, *Diplomatska historija*, 19-20; Stauber, „The Congress of Vienna“, 38; Kissinger, *Diplomacija*, 67-68; Lekaj, „Klemens von Metternich“, 7. Za detaljniji prikaz poljsko-saskog spora i pronalaznja njenog diplomatskog rješenja vidi: Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 182-213.

Norveška. Prusija je Bečkim kongresom dobila Vojvodinu Poznanj u Poljskoj, Westfaliju te ekonomski veoma bogate Poranje i dio Saske, što su aristokrati u Beču propustili uzeti u obzir, a pokazat će se u šezdesetim godinama XIX. stoljeća kao njihov veliki promašaj u kreiranju ravnoteže na Starom kontinentu. Akvizicijom Lombardije i Venecije te uspostavom nezavisnih dinastija sklone kući Habsburg u Toskani, Modeni i Parmi, Austrija preuzima uloga lidera i žandara u Italiji. Također, Austriji su pripala sva područja bivših Ilirskih Pokrajina, uključujući i Dubrovnik, koji nije imao nikakvih izgleda za restauracijom vlastite Republike. Akvizicijom posjeda u Italiji i zaposjedanjem čitave istočno jadranske obale, postavljena je pozornica za austrijskom dominacijom Jadranskim morem i Mediteranom. Najvećim problem europske stabilnosti predstavljalo je pitanje Njemačke, posebice ako se uzme u obzir kako je u prošlosti preslaba Njemačka budila ekspanzivne apetite Francuske, odnosno kako je prejaka i ujedinjena Njemačka predstavljala problem čitavoj europskoj ravnoteži svojim teritorijalnim pretenzijama. Stoga su državni i diplomati u Beču odlučili preostalih 39 njemačkih država ukomponirati u politički jedinstveni entitet – Njemački Savez. Sam je Savez bio previše podijeljen da bi mogao voditi ekspanzivnu politiku, a ujedno i dovoljno jedinstven da bi se mogao braniti od svojih zapadnih susjeda Francuza te Rusa s istočne strane.⁸⁷

Nakon više od dvadeset godina ratovanja i političke nestabilnosti Europa je Bečkim kongresom uplovila u jedno od najmirnijih razdoblja svoje povijesti. U razdoblju između Napoleonova konačnog poraza kod Waterlooa 1815. te Krimskog rata 1854. nije došlo do sukoba između europskih velesila na bojnome polju. Sporovi se počinju rješavati za diplomatskim stolom i uz manje vojne intervencije, posebice prilikom ugušivanja revolucionarnih pokreta koji su povremeno štetili europskoj ravnoteži. Tek će prodor nacionalizma 1830. ozbiljno zaprijetiti teško uspostavljenom međunarodnom poretku, a ujedno će započeti početak kraja međunarodnom sustavu uspostavljenom u Beču 1815. godine. No, izuzevši Krimski rat i sukobe oko ujedinjenja Italije i Njemačke, Europa je od završetka Bečkog

⁸⁷ William Godsey, „The Habsburg Empire during Napoleonic Wars and Congress of Vienna“ u *Europe in Vienna. The Congress of Vienna 1814/1815.*, ur. Agnes Husslein-Arco, Sabine Grabner, Werner Telesko, (Vienna: Belvedere, 2015), 34; Ibler, *Diplomatska historija*, 21-23; Kissinger, *Diplomacija*, 68-71; Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 213-217; Kissinger, *Svjetski poredak*, 61; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 99-100; Stauber, „The Congress of Vienna“, 38-39. Za temeljiti prikaz teritorijalnih promjena na novoj karti Europe i sadržaja članaka *Acta Finale*, odnosno Završnog akta vidi: Brigitte Mazohl, „Winners and Losers in the New European Order: The Congress of Vienna as a Pioneer of Modern Power Politics“ u *Europe in Vienna. The Congress of Vienna 1814/1815.*, ur. Agnes Husslein-Arco, Sabine Grabner, Werner Telesko, (Vienna: Belvedere, 2015), 53-58; Ibler, *Diplomatska historija*, 137-168.

kongresa do početka Prvog svjetskog rata zabilježila relativno mirno razdoblje bez većih europskih sukoba u usporedbi s onime što će uslijediti u XX. stoljeću.⁸⁸

3.3. DRUGI PARIŠKI SPORAZUM

Napoleonov povratak u Francusku poništio je sav Talleyrandov trud za diplomatskim stolom na kojem je uspio uvjeriti sile velike četvorke u Francuske dobre namjere i borbu za novu europsku ravnotežu. Također, velika je četvorka negativno ocijenila bijeg francuskog kralja Luja XVIII. iz francuske prijestolnice u Gent, samim je time Francuska u očima saveznika i dalje predstavljala revolucionarnu prijetnju i destabilizirajuću silu za međunarodni poredak uspostavljen u Beču. Dana 20. studenog 1815. sklopljen je Drugi pariški sporazum između velike četvorke i Francuske, čije su odredbe nepovoljnije od Prvog pariškog sporazuma i odluka Bečkog kongresa. Novim se ugovorom Francuska vraća u granice predrevolucionarnih ratova iz 1790. godine, traži se povratak umjetničkog blaga stečenog revolucionarnim ratovima te joj se nameće plaćanje reparacije od 700 milijuna franaka. Kako bi se odredbe novog mirovnog ugovora u potpunosti sprovele, izvjesni su dijelovi Francuske pod okupacijom saveznih vojnih snaga. Na zahtjev ruskog cara Aleksandra I. s pozicije ministra vanjskih poslova smijenjen je Talleyrand, a praznu je ministarsku poziciju popunio vojvoda Richelieu, s kojim je sam car bio u dobrim odnosima. Iako dosta nepovoljniji od Prvog pariškog sporazuma, pobjedonosni su aristokrati ponovno pokazali velikodušnost prema Francuskoj s obzirom na prošli tijek događaja. No, saveznička popustljivost zapravo je predstavljala diplomatsko sredstvo za europsku ravnotežu, koja ne bi mogla biti postignuta bez dovoljno stabilne Francuske.⁸⁹

3.4. SVETA ALIJANSA I SAVEZ ČETVORICE

Doba restauracije i legitimne ravnoteže nije moglo započeti bez sklapanja dva vrlo važna ugovora za buduću europsku stabilnost. Posljedice revolucionarnih i Napoleonovih ratova te strah od novog vala revolucionarnih zbivanja duboko su ukorijenjeni u svijest europskih diplomata. U skladu s time, sklopljena su dva ugovora kojim se izražava odnos između ravnoteže snaga i načela legitimnosti. Dana 26. rujna 1815. sklopljen je ugovor između konzervativnih vladara Austrije, Prusije i Rusije u cilju suzbijanja liberalnih i nacionalnih strujanja među državama potpisnicama. Sam je ugovor imao snažnu kršćansku notu, a načelo

⁸⁸ Kissinger, *Svjetski poredak*, 58-59; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 97; Mazohl, „Winners and Losers in the New European Order“, 53.

⁸⁹ Ibler, *Diplomatska historija*, 24-25, 170-173; Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 228-229.

intervencije dopuštalo je silama potpisnicama uzajamnu obranu legitimiteta, unutarnjeg *statusa quo* i pravde. Institucija Sveta alijansa pod svaku je cijenu težila očuvanju legitimnog poretka, odnosno obranu monarhističke vladavine. Pošto je načelo intervencije postalo dominantna ideja vladajućih aristokrata u doba restauracije, akt Svete alijanse potpisale su sve europske sile izuzev Engleske, koja nije mogla prihvatiti upliv stranih sila u unutarnja pitanja neke države, te Osmanskog Carstva i Papinske Države. Iako je Alijansu predlagao ruski car Aleksandar I., njome se najbolje okoristio austrijski ministar vanjskih poslova, a kasnije i kancelar, Metternich koji se vješto koristio institucijom Svete alijanse u svrhu vezivanja ruskog cara na poštivanje načela legitimnosti, a samim time i na suzdržavanje u daljnjim ekspanzivnim planovima, posebice prema balkanskim posjedima Osmanskog Carstva. Također, Alijansa je vezala konzervativne vladare u borbi protiv revolucije, ali je ujedno objedinjavala te iste vladare na zajedničko djelovanje. Ovom se odredbom ponajviše koriste Austrija i Prusija, dajući im pravo na veto glede ambicioznih teritorijalnih pretenzija ruskoga cara.⁹⁰

Istoga dana kada je sklopljen Drugi pariški sporazum, 20. XI. 1815., potpisan je još jedan ugovor među pobjedničkim silama. Riječ je o ugovoru formiranja institucije Saveza četvorice kojeg su potpisale Austrija, Prusija, Rusija i Engleska, a sam diplomatski akt sadrži potvrdu savezničkih ugovora potpisanih u Chaumontu 1. III. 1815. i u Beču 25. III. iste godine. Savez četvorice sklopljen je među silama u svrhu održavanja mira i obrane poretka skrojenog Bečkim kongresom. Inicijalnim tvorcem Saveza četvorice pokazao se engleski ministar vanjskih poslova lord Castlereagh, koji je još uvijek strahovao za mogućim Napoleonovim povratkom. Doista, glavnim razlogom osnivanja Saveza četvorice upravo se pokazao strah od Francuske, stoga se sile potpisnice obvezuju na provedbu Drugog pariškog sporazuma, sprječavanja povratka Napoleona ili člana njegove obitelji na francusko prijestolje, te najbitnije, obvezu na održavanje *statusa quo* u čitavoj Europi. Razlika između Saveza četvorice i Svete alijanse upravo je u načelu intervencije, kojeg Savez odbacuje. Također, Savez četvorice isključivo je branio ravnotežu uspostavljenju u Beču, dok je Sveta alijansa sebi davala pravo obrane legitimiteta od nadolazećih liberalnih i nacionalnih strujanja. Castlereagh je u Savezu četvorice vidio sredstvo kojim će spriječiti hegemoniju jedne velesile čitavim Starim kontinentom, samim je time gurnuo Englesku u kontinentalnu politiku. Člankom 5. ugovora Saveza četvorice sklopljenog u Parizu dogovoreno je redovno održavanje sastanaka vladara ili njihovih ministara u svrhu određivanja mjera koje bi trebalo poduzimati radi osiguranja *statusa*

⁹⁰ Ibler, *Diplomatska historija*, 24, 169-170; Kissinger, *Diplomacija*, 71-72; Kissinger, *Svjetski poredak*, 62; Lekaj, „Klemens von Metternich“, 8. Najiscrpniji prikaz okolnosti nastanka i svrhe institucije Svete alijanse pronalazimo u: Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 218-237.

quo u Europi. Dakle, međunarodni poredak uspostavljen Bečkim kongresom podupirale su institucija Saveza četvorice, za obranu teritorijalnog poretka i opće ravnoteže snaga, te institucija Svete alijanse, za suprotstavljanje prijetnjama monarhističkim vlastima i njenog legitimiteta.⁹¹

3.5. *EUROPSKI KONCERT*

Novi međunarodni poredak težio je na želji izbjegavanja konflikata uz sinergiju i interakciju vladajućih režima o aktualnim političkim promjenama u Europi. U praksi je to bilo daleko drugačije. Godine nakon Bečkog kongresa obilježila je intervencionistička politika Svete alijanse u cilju suzbijanja revolucija koje su prijetile legitimnim vladama. Zbacivanje legitimnog režima u bilo kojoj drugoj državi moglo se također prelititi i na sile Svete alijanse. No, Alijansa je patila od svojih unutarnjih razmirica, osobito glede nepredvidljive vanjske politike ruskog cara Aleksandra. Jednim od glavnih problema kongresnog sustava pokazat će se *Istočno pitanje* oko kojeg je Aleksandar vodio dosta kontradiktornu politiku. S jedne je strane bio legitimist, odnosno sklon vladajućem režimu, dok je s druge strane sebe prozvao zaštitnikom pravoslavnih žitelja u Osmanskom Carstvu. Zapravo se ruski car pravoslavnim stanovništvom služio kako bi oslabio Osmansko Carstvo, proširio sferu ruskog utjecaja na Balkanski poluotok te ju teritorijalno oslabio. Ruska se diplomacija oslanjala na neriješen i otvoren spor s Portom, pomoću kojeg bi u svaki trenutak mogla proglasiti neprijateljstvo i eventualno ostvariti svoje teritorijalne pretenzije. Ipak, takva politika nije odgovarala Austriji i Engleskoj, koje su iza leđa ruskog cara dogovarale diplomatsku, i ako treba vojnu, pomoć turskom sultanu. Dvije su sile, Austrija i Engleska, zagovarale svaka na svoj način održavanje *statusa quo*. Engleska je iskazivala bojazan dominacijom i hegemonijom jedne sile Starim kontinentom, a vojnu moć za takvom misijom imala je jedino Rusija. S druge je strane, Austrija, točnije njen ministar Metternich, svim silama želio obraniti cjelovitost i legitimitet Osmanskog Carstva, koji je zapravo bio jednak Austrijskom Carstvu, satkan od mnogobrojnih naroda pod centralističkim režimom. Takva je balansirajuća i nejedinstvena politika dodatno produbljivala razlike i nesuglasice između vodećih europskih sila. Svaki je kongres, osim onoga u Aachenu, posljedica revolucionarnog vala početkom 20-ih godina XIX. stoljeća. Svaka nova intervencija Svete alijanse u svrhu spašavanja dinastičkog režima izazivala je nove pukotine u sustavu kongresa skrojenog u Beču, koji će konačno puknuti Srpanjskom revolucijom 1830. godine.⁹²

⁹¹ Ibler, *Diplomatska historija*, 25-26, 173-175; Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 230-232, Kissinger, *Diplomacija*, 71; Kissinger, *Svjetski poredak*, 62.

⁹² Ibler, *Diplomatska historija*, 26-28; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 100; Stauber, „The Congress of Vienna“, 41.

Još prije održavanja prvog službenog kongresa, diplomati pristupnica Bečkog kongresa sastajali su se tri puta kako bi „raščistili“ politička i teritorijalna pitanja pred Europski koncert. U Parizu su diplomati regularno zajedali kako bi diskutirali o okupacijskim područjima Francuske te provedbi financijske reparacije. Također, osim francuskog pitanja, u Parizu su diplomati raspravljali o graničnim pitanjima Španjolske i Portugala te neriješenim dinastijskim pitanjima u Parmi i Piacenzi. Drugi se sastanak održao u Frankfurtu s ciljem rješavanja neriješenih teritorijalnih pitanja unutar Njemačkog Saveza, a rezultati samita u Frankfurtu predstavljali su aneks *Acta Finale*. Posljednji samit pred službeno vijećanje Europskog koncerta održao se u Londonu, a glavnim se pitanjima Londonskog samita postavljalo trgovanje robljem i suzbijanje mediteranskog gusarstva.⁹³

U skladu s odredbama Drugog pariškog sporazuma iz studenog 1815., sazvan je u rujnu 1818. kongres u Aachenu. Samom su sastanku prethodili dugi pregovori o tome koje bi sile imale pravo prisustvovati kongresu te koja pitanja treba uvrstiti u dnevni red. Zaključeno je da pravo vijećanja imaju sile Saveza četvorice i Francuska, a glavnu točku dnevnog reda upravo je predstavljala ova posljednja sila. Razlog nepozivanja drugih „drugorazrednih“ sila ležao je u strahu kako bi upravo one mogle iskoristiti suprotnosti Saveza četvorice. Na kongresu u Aachenu zaključen je prestanak okupacije francuskih posjeda i povlačenje savezničke vojske. Blagonaklonost Sveza četvorice leži u činjenici kako je Francuska isplatila zadanu ratnu odštetu, a vladavina Luja XVIII. činila se dovoljno stabilnom, posebice je veliko povjerenje Velike četvorke uživao ministar Richelieu. Nadalje, Francuska se i dalje smatrala žarištem revolucionarnih, republikanskih i naprednih ideja te se povlačenjem savezničkih trupa sprječavalo prenošenje tih ideja u njihove zemlje. Zaključno s ovim odlukama Francuska je primljena u najviši red europskih velesila, Savez četvorice postaje pentarhija. Međutim, savez četiriju velesila u tajnosti je 1. XI. 1818. potpisao konvenciju koja ponavlja međusobne obveze ugovora sklopljenog u Chaumontu i Drugog pariškog sporazuma. Dakle, iako je Francuska primljena u Savez četvorice, ona nije smatrana jednakopravnim i punopravnim članom novoosnovane pentarhije. Sile sada već bivšeg Saveza četvorice potajno su još uvijek Francusku smatrale kao prijetnju međunarodnoj stabilnosti i načelu legitimiteta.⁹⁴

Godine 1820. Europu je zahvatio prvi revolucionarni val koji će potrajati pune četiri godine. Revolucije su pogodile uglavnom mediteranske države, točnije Španjolsku, Portugal, Italiju i Grčku. U strahu od širenja revolucionarnog pokreta i u cilju zaštite konzervativnih

⁹³ Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 274; Stauber, „The Congress of Vienna“, 41.

⁹⁴ Ibler, *Diplomatska historija*, 29-30; Kissinger, Stauber, „The Congress of Vienna“, 41. Najcjelovitiji prikaz kongresa u Aachenu i organizaciji mira 1818. godine vidi: Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 267-286.

vrijednosti, Alijansa je bila primorana na akciju. Prva žrtva revolucionarnog vala 20-ih godina XIX. stoljeća bila je Španjolska, gdje je vojnička pobuna natjerala izrazito reakcionaran režim kralja Ferdinanda VII. (1813. – 1833.) na skretanje prema liberalizmu i ustavnosti. Liberalne su ideje sve više počele jačati i u Portugalu, čineći čitav Iberski poluotok glavnim neprijateljem legitimnom poretku. Revolucija je također poprimila maha u Napulju i Pijemontu, samoj blizini nositeljice konzervativnih vrijednosti Austrije. U skladu s navedenim događajima, Metternich saziva kongres pentarhije kako bi se pronašlo rješenje po pitanju situacije u Napulju i na Iberskom poluotoku, koja je sve više prijetila europskoj ravnoteži. U listopadu 1820. sazvan je kongres u Troppau (Opavi) na kojem su zbivanja u Španjolskoj i Portugalu okarakterizirana kao nezakonska i u krajnju ruku kriminalna, te samim time Alijansa stječe legitimno pravo za vojnu intervenciju. Francuska, koja je uživala povjerenje ruskoga cara Aleksandra, odabrana je za ulogu europskog policajca. Metternich se u strahu od širenja francuskog utjecaja na Iberski poluotok protivio intervenciji, a Englezi su općenito bili protiv intervencionističke politike u unutrašnjim poslovima neke države. No, bez obzira na njihovo protivljenje, Francuska je ugušila revoluciju i vratila neustavni režim Ferdinanda VII. Ruski car Aleksandar načelno je zahtijevao uvođenje prava svake države članice pentarhije za vojnu intervenciju bez prethodnog sazivanja kongresa. Pošto se prijedlog bazirao na interveniranju „uvijek i svugdje“, Englezi ga u startu odbacuju zbog svog političkog uređenja, a njima se priključuju Francuzi, dok su Prusija i Austrija stale rame uz rame s Rusijom. Kongresom u Troppau (Opavi) stvorena su dva bloka unutar pentarhije: zapadni blok, kojeg su činile Francuska i Engleska, te istočni-konzervativni blok u kojem su spadale Austrija, Prusija i Rusija. Neslaganje velike petorice bilo je duboko te se svakim kongresom jaz između sila zapadne i istočne Europe dodatno produbljivao.⁹⁵

Po pitanju intervencije u Napulju i Pijemontu sazvan je u siječnju 1821. kongres u Ljubljani kojem su prisustvovalе sile pentarhije i Kraljevina Dviju Sicilija. Iako su načelno protiv intervencije, Francuska i Engleska ovoga su puta odobrile intervenciju Austrije u Italiji, posebno jer su željele uspostavu apsolutističke monarhije na Apeninskom poluotoku. Austrijske su trupe s lakoćom porazile vojsku ustavnog režima u Napulju i Pijemontu, te su na temelju međunarodnog ugovora zadržale svoje trupe u Italiji, koja je sve više padala pod utjecaj kuće Habsburg. Kongres u Ljubljani također je raspravljao o nemirima u Osmanskom Carstvu, posebice na području Balkana gdje je Rusija intervenirala u korist pobunjenih Grka, što se

⁹⁵ Darko Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe*, (Zagreb: Aliena, 2005), 53; Ibler, *Diplomatska historija*, 32; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 100, 105; Stauber, „The Congress of Vienna“, 41. Opsežnije o kongresu u Troppau (Opavi) i organiziranju vojnih intervencija u Europi 1820. godine vidi: Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 305-332.

kosilo s austrijskim interesima glede Istočnog pitanja. Metternich je, uz pomoć Engleza, uspio nagovoriti Aleksandra kako je njegov glavni zadatak sačuvati mir i načelo legitimiteta. Samim time, Aleksandar je uskratio svaku pomoć pobunjenim balkanskim narodima i pridonio pobjedi reakcije. Pod pritiskom Austrije i Engleske, a kasnije i Prusije, ruski je car Aleksandar odustao od rata protiv Porte. Uskoro će pitanje Grčke u potpunosti zaokrenuti međunarodne odnose i obranu legitimiteta.⁹⁶

Ponovni nemiri u Španjolskoj 1822. godine ozbiljno su predstavljali problem za europskom stabilnošću, ponajviše ugrožavajući poredak u Francuskoj. Ugrožavanje legitimnog režima u Španjolskoj lako se moglo preliti u borbu protiv dinastije Bourbon u Francuskoj. Ovakvo je stanje zabrinjavalo konzervativne vladare koji su zahtijevali promptnu reakciju Svete alijanse. Povodom poduzimanja daljnjih mjera sazvan je u listopadu 1822. kongres u Veroni. Čitav je kongres obilježen Aleksandrovim energičnim zagovaranjem vojne intervencije u Španjolskoj, koju su prema njegovom mišljenju trebale izvršiti zajedničke rusko-francuske trupe. Međutim, Francuska je balansirala da li bi trebala izvršiti intervenciju ili ne, no energičnost i odlučnosti ruskog cara natjerale su francuske vlasti da se prihvate tog zadatka. Intervencija je bila izvršena, vojne su operacije trajale do jeseni 1823. kada je uspostavljen krajnji apsolutizam, a protivnici režima pogubljeni su na najsiroviji mogući način. Osim pronalaska odgovora za ugušivanje Španjolskog građanskog rata, kongres u Veroni značajan je i po tome što su Englezi službeno stali protiv načela intervencije u unutrašnju politiku drugih zemalja. Također, u Veroni se raspravljalo i o talijanskom pitanju, za koje su Austrijanci predlagali osnivanje konfederacije od talijanskih država pod svojim vodstvom, no na oštre kritike Francuske, Rusije i Papinske Države prijedlog nije usvojen.⁹⁷

Već smo spomenuli kako se ruski car Aleksandar odrekao intervencije po pitanju grčke revolucije i borbe za neovisnost, međutim stanje će se promijeniti nakon samita u Petrogradu u proljeće 1825. godine. Aleksandar je tada konačno prozreo diplomatsku suradnju Austrije i Engleske da onemoguće ostvarivanje ruskih pretenzija prema dijelovima Osmanskog Carstva. Engleskom diplomatskom aktivnošću sva je krivica prebačena na Metternicha. Aleksandar ogorčen na austrijsku politiku manipulacije i odugovlačenja ponudio je engleskim predstavnicima suradnju po pitanju grčke borbe za neovisnost. Razgovori Engleza i Rusa oko grčkog pitanja naglo su prekinuti kada je u prosincu 1825. preminuo ruski car Aleksandar I., a

⁹⁶ Ibler, *Diplomatska historija*, 32-34; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 100-101; Stauber, „The Congress of Vienna“, 41-42. Podrobniji prikaz diplomatskih pregovora na kongresu u Ljubljani i upravljanja Europom 1821. godine vidi: Kissinger, *Obnovljeni svijet*, 333-351.

⁹⁷ Ibler, *Diplomatska historija*, 34-35; Stauber, „The Congress of Vienna“, 42.

njegovom smrću započinje novo razdoblje rusko-turskih odnosa i međunarodnih odnosa u globalu.⁹⁸

Novi ruski car Nikola I. (1825. – 1855.) nastavio gajiti ostavštinu svoga brata Aleksandra u borbi protiv revolucije i ustavnosti. Međutim, na međunarodnom planu Nikola je bio mnogo odlučniji od svoga brata. Ne mareći za savjete i suglasnost drugih velesila odlučio je Grčko pitanje riješiti vojnom intervencijom. Takva će izrazito neprijateljski nastrojena politika prema Osmanskom Carstvu pratiti Nikolu za čitav period njegove vladavine. Kako bi spriječili rusko-turski rat i sačuvali europsku ravnotežu, Englezi su ponudili svoje posredovanje između grčke pobunjeničke vlade i turskog sultana, no za realizaciju takvog poteza bilo je nužno pridobiti pristanak Rusije. Ruski car Nikola pristao je na englesko posredovanje što je dovelo do Petrogradskog protokola 4. IV. 1826., kojim se predviđa rusko-engleska suradnja u cilju postizanja neovisnosti Grčke. Dana 6. VI. 1827. u Londonu se rusko-engleskom savezništvu priključila i Francuska, ponajviše zbog pritiska javnog mnijenja na francusku vladu. Ovim je potezom zadan težak udarac Svetoj alijansi i njenoj zadaći u borbi za očuvanje načela legitimiteta. Prusija, koja se počela oslobađati utjecaja Austrije i sve energičnije širila svoj utjecaj unutar Njemačkog Saveza, odbila je Metternichovu ponudu za suradnju. Austrija je ostala usamljena u borbi za teritorijalnom cjelovitošću Osmanskog Carstva. Ruskom vojnom intervencijom okončana je grčka saga, koja je rezultirala službenom samostalnošću Grčke na Londonskom samitu u veljači 1830., a mirom u Drinopolju iz rujna 1829. zajamčena su prava Vlaške, Moravske i Srbije, čime se dodatno proširila ruska sfera utjecaja na Balkan. Rusima je novim mirovnim odredbama zajamčen slobodan prolazak brodovlja kroz tjesnace, smamim je time uz velike vanjskopolitičke uspjehe ostvaren i onaj ekonomski. Razlog zbog kojeg su Engleska, Francuska i Austrija dopustile Nikoli I. ovakve značajne gospodarske povlastice i političke povoljnosti leži u strahu od direktnog vojnog sukoba s Rusijom.⁹⁹

Rat za Grčku neovisnost pokrenuo je novo poglavlje u međusobnim odnosima sila Svete alijanse. Austrija je sve više prepuštena samoj sebi, a njena interesna sfera podliježe udarima ostalih članica, Prusije u srednjoj Europi, te Rusije na Balkanu. Iako teško uzdrmana i sve dublje podijeljena, Alijansa se nije raspala. S druge strane, grčka saga ucrtala je put međunarodnoj suradnji Engleske i Francuske, koje se dodatno udaljavaju od vanjske politike istočno-konzervativnog bloka.

⁹⁸ Ibler, *Diplomatska historija*, 41-42.

⁹⁹ Ibler, *Diplomatska historija*, 43-46; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 101.

Opće nezadovoljstvo svih francuskih slojeva, kako pripadnika reakcionarnog i konzervativnog plemstva, tako i naprednog građanstva, dovelo je do simbioze francuskog društva u cilju svrgavanja dinastije Bourbon s francuskog prijestolja. Općem nezadovoljstvu prethodila je neodlučna unutrašnja politika te mlitava i odviše miroljubiva vanjska politika koja vrijeda francuski nacionalni ponos. No, glavni razlog nemira krije se iza niza protuustavnih mjera konzervativne vlade, koje su u konačnici dovele do ukidanja francuskog ustava 25. VI. 1830. godine. Međutim, ukidanje francuskog ustava koštalo je dinastiju Bourbon prijestolja. Svrgavanjem kralja Karla X. (1824. – 1830.) građanska klasa zamijenila je dinastiju Bourbon s njenom sporednom granom, kućom Orlèans. Novima je vladarom proglašen Luj Filip (1830. – 1848.), koji je po prirodi pacifist sklon izbjegavanju neraspoloženja europskih velesila. Kao što smo već naveli, jedan od razloga nastanka francuskih nemira bila je upravo loše vođena i bez previše uspjeha vanjska politika Karla X., no paradoksalno, vladavina Luja Filipa po tom će pitanju biti još gora nego prethodnog vladara. Iako se po stupanju na vlast obvezao poštivati europsku ravnotežu i međunarodne odnose skrojene na Bečkom kongresu, članice Svete alijanse nisu iskazivale previše povjerenja prema novoj vladi, što i ne čudi s obzirom da je nova francuska vlast poprimila oblik građanske monarhije. Zahtjev za intervencijom ruskog cara Nikole I. odbijen je od strane ostalih članica Alijanse kojima je savezništvo Francuske i Engleske bilo prijeko potrebno u obuzdavanju ruskog apetita. Proces približavanja francuske vanjske politike Engleskoj, započet još na kongresu u Ljubljani 1821., za vladavine Luja Filipa dosegnut će svoj vrhunac. Zapadni je blok sve tjesnije surađivao u globalnoj imperijalističkoj politici, posebice ako tome dodamo u prilog kako francusko zauzimanje Alžira, koji se nalazio u engleskoj interesnoj sferi sjeverne Afrike, nije naštetilo dvojnog savezu. Ruski car Nikola morao se pomiriti novim stanjem stvari kao što su to učinile Austrija i Prusija, koje su u konačnici priznale novi francuski režim.¹⁰⁰

Odjek francuske Srpanjske revolucije zahvatio je čitav Stari kontinent. Povodom toga u Belgiji je osvanuo pokret za odcjepljenje od Nizozemske, koja je od pentarhije tražila intervenciju u cilju očuvanja poretka stvorenog na Bečkom kongresu. Jedina država voljna vojne akcije bila je Prusija, no u konačnici se nije na takvo što opuštala zbog francuske prijetnje o okupacije Belgije, što bi dovelo do rata dviju sila na zapadu Europe. Engleska je svim silama nastojala odvući bilokakvu intervenciju u Belgiji za koju je smatrala da bi trebala ostati neovisna i neutralna od utjecaja jake europske sile. Drugim riječima, Englezi su nastojali osigurati potpunu kontrolu nad La Mancheom, a za to je bilo potrebno učvrstiti prijateljsku

¹⁰⁰ Ibler, *Diplomatska historija*, 47-48.

državu s druge strane obale. Manji diplomatski sukob liberalnog bloka izbio je zbog izbora osobe koja bi trebala sjesti na belgijsko prijestolje. Francuski kralj Luj Filip nametao je svog sina kao glavnog kandidata, što se kosilo s engleskom politikom glede Belgije. Kako bi se riješilo pitanje belgijskog prijestolja saznavan je krajem 1830. kongres velike petorke u Londonu. Iako je načelo legitimiteta nalagalo očuvanje Nizozemske u svojoj teritorijalnoj cjelovitosti, velika je petorka 20. XII. 1830. priznala neovisnost i neutralnost Belgije, a na belgijsko prijestolje stupa engleski štićenik Leopold Sachsen-Koburg, koji je kasnije oženio kćer Luja Filipa. Belgijska saga jasan je pokazatelj još uvijek aktualnog nepovjerenja prema Francuskoj, od čijeg se revolucionarnog utjecaja i dalje strahovalo.¹⁰¹

Revolucionarni val liberalizma zahvatio je čitavu Europu. Ustanak u Poljskoj ugušile su ruske snage, a uz suglasnost ostalih konzervativnih članica Svete alijanse Austrija je anektirala slobodnu Republiku Krakow. Nemiri su buktali diljem Italije, Njemačke, Švicarske te na Iberskom poluotoku, na kojem započinje građanski rat između liberala i klerikalaca. Val nemira zahvatio je i Austrijsko Carstvo. Zbog svog geografskog smještaja u samom središtu kontinenta na Austriju su utjecala sva previranja u Europi, dok je zbog svoje višejezičnosti postala osjetljivom na rastući val nacionalizma. Revolucionarni val 30-ih godina XIX. stoljeća označava pobjedu buržoazije nad aristokratskim snagama u zapadnoj Europi. Srpanjska revolucija jasan je pokazatelj kako politika restauracije ne može suzbiti prodor liberalizma i buđenje nacionalizma.¹⁰²

¹⁰¹ Ibler, *Diplomatska historija*, 47-49; Kissinger, *Svjetski poredak*, 62-63.

¹⁰² Ibler, *Diplomatska historija*, 49-50; Hobsbawm, *Doba revolucije*, 106-107; Kissinger, *Svjetski poredak*, 70; Dukovski, *Srednja i Jugoistočna Europa*, 53-54; Lekaj, „Klemens von Metternich“ 11.

4. APSOLUTIZAM I LEGITIMITET: HRVATSKE ZEMLJE U SASTAVU NOVIH KRALJEVINA

Austrijskim zauzimanjem Ilirskih Pokrajina 1813. godine te Dubrovnika i Boke kotorske 1814. započinje razdoblje privremene austrijske uprave koja će potrajati do Bečkog kongresa, kojim se Austriji međunarodno priznaju teritorijalne stečevine tokom Napoleonovih ratova. Samim time, najveće dio hrvatskog područja našao se pod grbom kuće Habsburg, dakle: Banska Hrvatska, Vojna krajina, Istra, Dalmacija te Dubrovnik s Bokom kotorskom. Iako teritorijalno ujedinjen u sklopu Austrijskog Carstva, prostor Hrvatske i dalje će ostati politički razjedinjen. U iščekivanju odluka Bečkog kongresa bilo je potrebno organizirati upravu u prijelaznom razdoblju te utvrditi političko-administrativno stanje na novoosvojenim hrvatskim područjima. Tako je za civilnog i vojnog guvernera čitavih Ilirskih Pokrajina, izuzev Vojne krajine i Dalmacije, postavljen general Lattermann, dok je za viceguvernera Prekosavske Hrvatske s Primorjem postavljen general Đurković. Generalnim guvernerom Dalmacije s Dubrovnikom i Bokom kotorskom postavljen je general Tomašić, koji je upravljao zemljom potpuno neovisno od generala Lattermanna. Već na temelju ove podjele možemo predvidjeti kakvi su bili planovi Bečkog dvora glede budućnosti hrvatskih područja.¹⁰³

Kako bi se uredilo stanje u novoosvojenim područjima, car Franjo I. u tu svrhu imenuje Ilirsku dvorsku komisiju na čijem se čelu nalazi grof Franjo Saurau. Dana 21. IV. 1814. na zahtjev cara Franje u Parizu, Saurau je predložio detaljno izvješće o uređenju novoosvojenih područja te zaključuje: Trst, mletačka i austrijska Istra, Rijeka, Karlobag, Kraljevica, Bakar, Dalmacija, Dubrovnik i Boka kotorska mogle bi se ujediniti u samostalnu političko-administrativnu jedinicu sa sjedištem u Trstu. Nadalje, u Rijeci, Zadru, Dubrovniku i Boki kotorskoj nalazili bi se viceguverneri koji bi imali širok djelokrug, no u važnijim bi stvarima bili ovisili od vlade Ilirskog primorja sa sjedištem u Trstu. U izvješću još navodi kako bi pod ingerencijom viceguvernera u Rijeci trebalo spadati Primorje zajedno s teritorijem Prekosavske Hrvatske. Međutim, car Franjo imao je drugačiju strukturu na umu, tvrdeći kako bi područje čitave istočno jadranske obale trebalo biti ujedinjeno u posebnu teritorijalnu jedinicu sa sjedištem u Trstu, dok bi se delegati nalazili u Rijeci, Zadru, Dubrovniku i Boki kotorskoj. Kako bi se provela konačna reorganizacija u srpnju 1814. car Franjo osniva Središnju dvorsku

¹⁰³ Nikša Stančić, „Hrvatska u Europi – između srednje, sredozemne i jugoistočne Europe“ u *Moderna Hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*, ur. Josip Bratulić, Josip Vončina, Dubravko Antun, (Zagreb: Školska knjiga, 2009), 31; Stjepan Antoljak, „Kako je nastala austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija“ u *Hrvati u prošlosti: izabrani radovi*, ur. Stijepo Obad, (Split: Književni krug, 1992), 829.

komisiju koja će odlučivati o sudbini nekadašnjih Ilirskih Pokrajina i Dalmacije. Za čelnu poziciju nove institucije imenovan je grof Lažanski, a Ilirska dvorska organizacijska komisija izgubila je na važnosti. Sa Sauraovim se mišljenjem složila i Središnja dvorska komisija, koja je zahtijevala od cara da odstupi od svoje odluke o ujedinjenju čitave istočno jadranske obale u jednu političko-administrativnu cjelinu. Kao glavne razloge takvog ujedinjenja navode sporu komunikaciju zbog geografske udaljenosti između Trsta i južnih dijelova Dalmacije, koja bi nanijela više štete nego koristi dalmatinskom stanovništvu. Uz lošu komunikacijsku mrežu, navode možebitno nezadovoljstvo Dalmatinaca ovisnošću o Trstu i ne posjedovanjem vlastite uprave sličnoj onoj iz perioda prve austrijske uprave. Također, ujedinjenjem istočno jadranske obale u novu pokrajinu prekinuo bi se teritorijalni kontinuitet Vojne krajine. Konačan prijedlog Središnje dvorske komisije predlagao je osnivanje Primorskog gubernija u sklopu kojeg bi spadala čitava Istra zajedno s Rijekom i Primorjem, dok bi se područje Dubrovnika i Boke kotorske spojilo s područjem Dalmacije u posebnu upravnu jedinicu. Novoosnovane jedinice dijelile bi se na okružja, tako bi se Primorski gubernij dijelio na okružja sa sjedištima u Trstu i Rijeci, dok bi Dalmacija bila podijeljena na četiri okružja sa sjedištima u Splitu, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru. Car je u konačnici prihvatio prijedloge Središnje dvorske komisije, no još je uvijek oklijevao oko konačnog osnutka i obujma nove Kraljevine. U veljači 1816. Metternich je predlagao osnivanje Kraljevine Ilirije i Dalmacije u sklopu kojeg bi spadala sva područja bivših Ilirskih Pokrajina, no tome se protivio grof Lažanski, a njegov je prijedlog car u konačnici i prihvatio. Dana 3. VIII. 1816. carevim je patentom područje bivših Ilirskih Pokrajina podijeljeno na dva kraljevstva: Dalmaciju i Iliriju. Kraljevina Ilirija sastojala se od dva gubernija: Primorskog ili tzv. Austrijskog primorja sa sjedištem u Trstu, koji je obuhvaćao je Goričku, Gradišku, čitavu Istru, Rijeku s Hrvatskim primorjem i Prekosavsku Hrvatsku; te Ljubljanskog gubernija sa sjedištem u Ljubljani u sklopu kojeg spadaju slovenske pokrajina Kranjska i Koruška. Kraljevina Dalmacija, kojoj su pripadali Dubrovnik i Boka kotorska, bila je direktno podvrgnuta Bečkom dvoru s talijanskim kao službenim jezikom.¹⁰⁴

Međutim, iako je stjecanjem bivših područja Ilirskih Pokrajina i posjeda u Italiji Austrija zaokružila sjevernu i istočnu obalu Jadranskog mora, čime je stekla predispozicije za pomorskom dominacijom Sredozemljem, ona je u svojoj vanjskoj politici i dalje ostala podunavska država. Nakon Bečkog kongresa 1815. austrijska vanjska politika učinila je zaokret, posebice po pitanju Osmanskog Carstva glede kojeg odustaje od daljnjeg prodora na

¹⁰⁴ Ivo Perić, „Hrvatske zemlje uoči i nakon Bečkog kongresa“, u *Povijest Hrvata II. knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 354; Stančić, „Hrvatska u Europi“, 31-32; Antoljak, „Kako je nastala austrijska pokrajina Dalmacija“, 830-835.

Istok, te zauzimajući se za opstanak Porte u kojoj vidi protutežu ruskom utjecaju na Balkanu. Usprkos tome, Austrija započinje postupno stvaranje vojno-politički preduvjet za preuzimanje Bosne i Hercegovine kao dalmatinskog zaleđa.¹⁰⁵

No, dok se povoljne međunarodne okolnosti za preuzimanjem Bosne ne ispune, Austrijsko Carstvo, a posebice za vremena kancelara Metternicha, nastoji sačuvati *status quo* na Balkanu ponajviše jer bi se raspad Osmanskog Carstva mogao preslikati i na samu Monarhiju. Zagovarajući teritorijalnu cjelovitost Porte i gradeći dobre diplomatske odnose s turskim sultanom, Austrija se u vanjskoj politici sve više okreće prema širenju svog utjecaja unutar Njemačkog Saveza te stjecanju hegemonije nad Apeninskim poluotokom.

4.1. SUŽANJSTVO PREKOSAVSKIH HRVATA

Kao što smo i kazali u prethodnom dijelu rada, kada je Austrija objavila rat Napoleonu u kolovozu 1813. njena je vojska 17. VIII. bez većih poteškoća stupila na Savski most kod Zagreba, a tom je prilikom general Radivojević skinuo francuskog orla s mosta stupivši na tlo Prekosavske Hrvatske. Istodobno s ofenzivom austrijske vojske, biskup Vrhovac, ujedno i banski namjesnik, izdaje proglas prekosavskim „domorocima“ u kojem nagovještuje ukidanje prepreka koje su rastavljale Hrvate pod francuskom upravom. Svećenstvo i plemstvo s posebnim je oduševljenjem pozdravljalo okupaciju Prekosavske Hrvatske očekujući da će Austrija vratiti stanje neposredno prije Schönbrunnskog mira, odnosno vratiti hrvatske dijelove južno od Save Banskoj Hrvatskoj. Kako bi natjerao austrijske vlasti pred gotovo čin, Vrhovac je u osvojenim prekosavskim dijelovima uvodio ugarsko-hrvatski ustav, a u osvojenim gradovima vraća prijašnju municipalnu upravu. Također je imenovao podžupane, više i niže notare, u financijskom predjelu ukida sve namete koje je uvela francuska vlada, stoga je ubrzo uvedena mađarska porezna stopa. U tom je djelovanju imao potporu dijela vojske pa je u samo nekoliko dana izbrisan sav trag francuske uprave nad Prekosavskom Hrvatskom.¹⁰⁶

Međutim, kao što će se i kasnije pokazati, car Franjo I. imao je posve drugačije planove glede priključenja Prekosavske Hrvatske, a kasnije i Dalmacije, Banskoj Hrvatskoj. Car je *de facto* već prije zauzeća hrvatskih zemalja donio odluku kojom ne namjerava vratiti prekosavske dijelove Banskoj Hrvatskoj, odnosno sjediniti Dalmaciju sa sjevernom Hrvatskom. Dok se iščekivao Bečki kongres i službena potvrda austrijskih stečevina, car Franjo naređuje organizaciju uprave u prijelaznom razdoblju. Samim time je za civilnog i vojnog guvernera

¹⁰⁵ Zlatko Hasanbegović, „Banska Hrvatska i Osmansko Carstvo u 19. stoljeću“ u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 693.

¹⁰⁶ Stjepan Antoljak, „Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije (1813. – 1822.)“ u *Hrvati u prošlosti: izabrani radovi*, ur. Stijepo Obad, (Split: Književni krug, 1992), 838-840.

Ilirskih Pokrajina, izuzev Vojne krajine i Dalmacije, postavljen general Lattermann, dok je general Đurković postavljen na položaj viceguvernera Prekosavske Hrvatske s Primorjem. Netom po uspostavi nove vojne uprave u Zagrebu se održala Županijska skupština pod predsjedanjem velikog župana i podbana Lukavskog. Glavnom se temom svakako pokazalo pitanje ujedinjenja prekosavskih dijelova s ostatkom Zagrebačke županije, pa se povodom toga donosi zaključak da se Ugarskom namjesničkom vijeću izlože stajališta hrvatskog plemstva po pitanju teritorijalnog ujedinjenja županije s njenom maticom, ujedno i krunom sv. Stjepana. U pismu plemstvo navodi da su prekosavska područja 1809. otrgnuta od Banska Hrvatske i stavljena pod okrilje francuskog orla, također ističu bol koju im je zadao car Franjo 1809. žrtvujući hrvatske zemlje radi spasa čitavog Austrijskog Carstva. Unatoč carevoj žrtvi i nametnutoj francuskoj upravi, plemstvo navodi da je za svo vrijeme uprave Ilirskih Pokrajina ostalo vjerno kući Habsburg, stoga je hrvatsko stanovništvo s oduševljenjem dočekalo dolazak austrijskih trupa u prekosavske krajeve. Naposljetku mole Ugarsko namjesničko vijeće i mađarskog palatina da podupru zahtjeve za uvođenjem starog režima i reintegraciju Prekosavske Hrvatske sa svojom maticom.¹⁰⁷

Uvođenje ugarsko-hrvatskog ustava u prekosavska područja nije nimalo odgovaralo Bečkom dvoru, no šutke su prešli preko toga te izdaju naredbu kojom ondašnja uprava ima pravo primati naredbe isključivo od guvernera Lettermanna ili viceguvernera Đurkovića. Središnja dvorska komisija neprestano je iznosila prijedloge caru Franji I. o političko-administrativnoj organizaciji bivših Ilirskih Pokrajina, dok je u međuvremenu napetost među hrvatskim plemstvo sve više rasla. U nedostatku točnih informacija, među narodom Prekosavske Hrvatske kružila je lažna vijest o priključenju područja južno od Save s Kranjskom. Čak je i biskup Vrhovac otputovao u Beč kako bi osobno razgovarao s carem. Tokom razgovora ispričao se caru zbog uvođenja ugarsko-hrvatskog ustava te opisuje stanje u Prekosavskoj Hrvatskoj bijednim i demoralizirajućim, na što car daje svoju riječ kako će ubrzo doći do sjedinjenja prekosavskih područja s Bansom Hrvatskom. U međuvremenu se u Beču okupljala delegacija iz svih krajeva Austrijskog Carstva kako bi iskazala vjernost caru i kući Habsburg. Samim time, Lettermann je tražio od viceguvernera Đurkovića da mu predloži osobe koje su bile spremne pokloniti se caru u ime Prekosavske Hrvatske. Od odabranih deputata samo je grof Batthyany došao u Beč prisegnuti na vjernost caru.¹⁰⁸ Iako je car ponovno ugostio

¹⁰⁷ Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 840-843.

¹⁰⁸ Viceguverner Đurković izabrao je sedmoricu delegata: bogatog posjednika Antuna Batthyanyja, županijskog inženjera Antuna Portnera, vrhovnog suca Zagrebačke županije Ivana pl. Lovinčića, gradskog kapetana u Karlovcu i županijskog perceptora Ivana Kreča, odvjetnika Ivana pl. Tomića, podžupanijskog suca Petra pl. Gojmerca te plemića i posjednika Franju pl. Vernića. Od predložene sedmorice, Lettermann je odabrao samo trojicu –

biskupa Vrhovca obećavši mu spajanje prekosavskih dijelova s Banskom Hrvatskom, Franjo I. nije odustao od svojih prvotnih namjera. Dana 23. i 24. srpnja 1814. car izdaje dva patenta kojim nalaže konačno spajanje Prekosavske Hrvatske s ostalim zemljama Austrije. U prvom se patentu navodi da „vse ilirske države carstvu na vekuvečna vremena združena u utjelovljena jesu i ostaju“, dok se drugim patentom iz 24. VII. zadužuje grof Franjo Saurau za organizaciju polaganje prisega u Ljubljani.¹⁰⁹

Čim je Lattermann primio od Sauraua primjerke dvaju patenata, odmah ih je proslijedio na prevođenje na kranjski, talijanski i hrvatski jezik. Dana 28. VIII. poslao je viceguverneru Đurkoviću 50 primjeraka na kranjskom, 100 na talijanskom, 100 na njemačkom te 400 na hrvatskom jeziku. Isti je dan Lattermann poslao carev patent i biskupu Vrhovcu, ujedno ga pozivajući da on ili njegov zamjenik dođu u Ljubljani 2. X. položiti zakletvu caru. Ogorčen sadržajem patenta i kršenjem careve zakletve, Vrhovac pošalje caru Franji otvoreno pismu u kojem opisuje razočaranje hrvatskog naroda na odluku o pripojenju Prekosavske Hrvatske, Rijeke i Primorja s ostalim zemljama Austrije, ponajviše zbog nade koja je tinjala zbog njegova obećanja o priključenju Ugarskoj. Vrhovac u svom pismu Lattermannu moli da ga se oslobodi polaganja zakletve, jer je on svoju prijašnju zakletvu uvijek i smjelo držao. U Zagrebu je održana skupština staleža Banske Hrvatske pod predsjedanjem podbana Lukavskog. Na skupštini je izabrana delegacija zadužena za sastavljanje elaborata, u kojem se kasnije navode koraci koje je potrebno poduzeti da bi se ostvarila reintegracija prekosavskih područja.¹¹⁰ Elaborat sadrži povijesnu pozadinu prekosavskih područja i njegove veze s krunom sv. Stjepana, a ujedno se iznosi molba caru Franji o ponovnom pripojenju prekosavskih područja s Zagrebačkom županijom, odnosno Ugarskom. U međuvremenu je 22. IX. održana skupština prekosavskih staleža na kojoj je sa 523 glasova protiv te samo 3 za, odlučeno uskraćivanje prisega caru Franji u Ljubljani. Izjavljuju da su još od vladavine Kolomana prekosavski prostori bili sastavni dio Ugarske, a sam ih je car Franjo prije petnaest godina oslobodio polaganja zakletve. Nadalje, žale se na austrijske zakone nametnute od strane vlade u Ljubljani, posebice što se sudbeni sporovi odlučuju na Prizivnom sudu u Ljubljani. Spominju svoje žrtve i vjernost

Batthyanya, Vernića i Lovinčića, od kojih su posljednja dvojica odbila odlazak u Beč navodeći slabo zdravstveno stanje. Vidi: Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 854-856.

¹⁰⁹ Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 840-857.

¹¹⁰ Na prijedlog podbana Lukavskog izabrana je sljedeća deputacija: grofovi Franjo Vojkfi i Henrik Sermage, zagrebački kanonik Vincelin, čazmanski kanonik Čačković, Alojzije Bužan, Andrija Marković, Marko Delivuk, kraljevski kanonik Ljudevit Bedeković, Pavao Pozmeki, Stjepan Ožegović, Nikola Zdenčaj, podžupan Ivan Babočaj, zamjenik podžupana Mirko Zdenčaj, notar Josip Šuvić, Stjepan Babočaj, Stanislav Čegetek, delegati grada Zagreba Pavao Gorup i Josip Štajdacher te odvjetnici Miho Poldrugac i Franjo Kukuljević. Delegacijom je predsjedao grof Ivan Oršić, pošto se Maksimilijan Vrhovac odrekao te časti. Vidi: Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 860.

kući Habsburg, a u konačnici navode razočaranje sadržajem patenta te navode kako prisegu ne mogu položiti izvan granica svoje domovine. Tako su prekosavski staleži 24. IX. obznanili guvernera Lettermanna kako neće prisustvovati polaganju zakletve u Ljubljani. Nesumnjivo da je odbijanje polaganja zakletve izazvalo reakciju Beča, a sukladno tome car Franjo naređuje Đurkoviću pokretanje istrage zašto su prekosavski staleži odustali od prisege vjernosti, te želi da se krivci što prije pronađu. Bečki je dvor i dalje stajao iza stajališta kako je Prekosavska Hrvatska osvojena oružjem, a samim su time prekosavski staleži dužni, „milom ili silom“, prisegnuti na vjernost caru. Lettermannu je naređeno da odredi rok do kojeg će svaki plemić, vlastelin, i redovnik položiti prisegu, a onaj tko odbije biti će uklonjen iz zemlje. Pritisak na prekosavske staleže dodatno je izvršio viceguverner Đurković tiskajući okružnicu sa zakletvom podložnosti na hrvatskom, latinskom i njemačkom jeziku.¹¹¹ Dana 6. studenog 1814. naredio je Đurković svim činovnicima županije i grada Karlovca da polože zakletvu do 9 sati ujutro istoga dana. Represija austrijskih vojnih vlasti potrajala je puna dva tjedna, da bi konačno dana 20. XI. 1814. svaka općina te svaki posjednik i plemić Prekosavske Hrvatske izvršio prisegu. U konačnici su prekosavski staleži doživjeli potpuni poraz pred austrijskim vojnim vlastima.¹¹²

Još za vrijeme trajanja vojne represije, Saurau obavještava Lettermanna da se administrativna cjelina Prekosavske Hrvatske, izuzev Riječkog okruga, izuzima iz njegove ingerencije te se podređuje generalu Đurkoviću, koji po preuzimanju vlasti zabranjuje održavanje županijskih skupština te započinje proces uvođenja austrijskog ustava u područja pod njegovom jurisdikcijom. Riječki je okrug dodijeljen novoosnovanom Austrijskom primorju sa sjedištem u Trstu, a sukladno je tome u okrugu uspostavljena uprava s austrijskim zakonima. Sudbina Prekosavske Hrvatske krojila se na Bečkom dvoru bez imalo obaziranja na zahtjeve staleža Banske Hrvatske. Nakon gotovo tri godine vijećanja cara Franje, ministra Metternicha i Središnje dvorske komisije konačno je određena sudbina bivših Ilirskih Pokrajina, a samim time i Prekosavske Hrvatske. Dana 3. kolovoza 1816. carevim patentom utemeljena je Kraljevina Ilirija, koja ima biti podijeljena na dva gubernija: Ljubljanski i Primorski, u sklopu kojeg se odsad nalaze hrvatska područja južno od Save. Odsad je Prekosavska Hrvatska pretvorena u Karlovačko okružje u sklopu Austrijskog primorja, čije je sjedište bilo u Trstu. Careva je odluka o pripajanju Prekosavske Hrvatske novoj Kraljevini Iliriji izazvala masovne nemire u županijama Banske Hrvatske i Ugarske, a uvođenje apsolutističkog režima, koji nije

¹¹¹ Sadržaj okružnice vidi: Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 866.

¹¹² Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 858-868.

priznavao municipalnu autonomiju, te njemačkog jezika kao službenog dodatno je dolilo ulje na vatru.¹¹³

Narod se nikako nije mogao pomiriti s novom carevom odlukom, a opće je nezadovoljstvo popraćeno lošim stanjem u poljoprivredi i trgovini te slabom, skoro pa nikakvom, razvoju industrije. Uz sve to, čitavu je Hrvatsku, uključujući prekosavske krajeve pogodila strašna glad popraćena siromaštvom, što je natjeralo agrarne posjednike na zaduženja pri lihvarima koji su u konačnici posjede sami preuzeli. Grozno je stanje u zemlji dodatno pogoršano državnim bankrotom. Karlovačko okružje, odnosno Prekosavska Hrvatska, u siječnju 1818. dobiva nove odredbe glede sudstva. Novim se odredbama na snagu vraćaju stari zakoni o privatnom vlasništvu još iz vremena prije francuske okupacije, o kriminalnim se stvarima sudi po austrijskom zakonu iz 1803. godine, a latinski se jezik ponovo počinje upotrebljavati u sudstvu. Godine 1818. dolazi do organizacije Primorskog gubernija koji će se nadalje dijeliti na pet okružja: Goričko, Istarsko, Riječko, Karlovačko i grad Trst sa slobodnom lukom. Svako se okružje dijelilo na kotare, a oni na općine. Tako se Karlovačko okružje sastojalo od šest kotara: Karlovačkog, Severinskog, Samoborskog, Ozaljskog, Goričkog i Sisačkog.¹¹⁴

Potaknuti teškim stanjem u gradu, Riječani sastavljaju Promemoriju od 16 točaka u kojoj nabrajaju potrebe gradu u pogledu pokretanja gospodarstva, no zaokupljen međunarodnim kongresima, car Franjo nije reagirao na riječke prijedloge.¹¹⁵ Loše je financijsko stanje ponukalo političku elitu i samoga cara Franju na pregovore o uređenju valute i stabilizaciji državne blagajne. Grof Zichy predlagao je povratak Prekosavske Hrvatske, Rijeke i Primorja pod krunu sv. Stjepana, razlažući kako bi izlazak na more oživio posrnulu Ugarsku ekonomiju, a samim bi time Monarhija dobila prijeko potreban novac. Iako se Metternich protivio ovome prijedlogu, izlaganje grofa Zichyja prihvatila je državna konferencija. Na opće oduševljenje hrvatskog i mađarskog naroda, car Franjo I. odlučio je udovoljiti željama Hrvata i vratiti prekosavska područja matičnoj Banskoj Hrvatskoj. Sukladno carevim odlukama sazvana u Beču je sazvana konferencija na kojoj je potvrđeno sjedinjenje hrvatskih područja južno od Save sa svojom maticom, a sama se reintegracija treba izvršiti do 1. XI. 1822. godine. Netom po donošenju odluke o reintegraciji, vlada u Trstu uputila je notu kapetanu u Karlovcu da s posljednjim danom u mjesecu, po višem nalogu, prestaje postojati Karlovačko okružje.

¹¹³ Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 868, 874-880.

¹¹⁴ Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 881-883.

¹¹⁵ Filip Novosel, „Rijeka u 19. stoljeću“ u *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 456.

Predajom Karlovačkog uslijedila je i predaja Riječkog okružja, koje će ponovno formirati Ugarsko primorje pod jurisdikcijom Ugarskog namjesničkog vijeća, ali u vezi s Bansom Hrvatskom. Za razliku od 1814. kada su delegati odbili prisustvovati svečanosti polaganja prisege, ovoga se puta hrvatski delegati puni entuzijazma upućuju prema Veroni, u kojoj se održava međunarodni kongres, odati vjernost caru i kući Habsburg.¹¹⁶

Bojazan aristokrata Metternicha od širenja liberalnih ideja Monarhijom uslijed drugog revolucionarnog vala ponukala je cara Franju na povrataka ustavnosti. Sazivanjem sabora u Bratislavi 22. XI. 1825. Bečki je dvor zapravo nastojao udovoljiti nemirnim staležima, te ih vezati u borbi protiv sve rastućeg „trećeg staleža“.¹¹⁷ Metternich je na saboru u Bratislavi apelirao kako je zadaća plemstva spriječiti uzlet revolucionarnih ideja, jer bi dolaskom revolucionara na vlast plemstvo bilo lišeno svih svojim povlastica. Nadalje, slavi stari konzervativni ustav kao jedini spas za hrvatsko i mađarsko plemstvo od onih „trećih“. Na zasjedanju sabora u Bratislavi ponovno je kao glavna točka postavljeno pitanje uvođenja mađarskog jezika kao službenog u Bansku Hrvatsku. Hrvatski predstavnici opet su se vješto okoristili latinskim jezikom, no ovoga su puta popustili u potpunoj obrani od mađarizacije. Ocjenjujući kako je mađarski jezik koristan za napredak budućih generacija, hrvatski su predstavnici prihvatili uvođenje mađarskog jezika kao obveznog u škole diljem Banske Hrvatske. U dvogodišnjem zasjedanju sabora u Bratislavi, od 1825. do 1827. godine, usvojeno je ukupno 45. zakonskih članaka koji su 8. VII. 1827. sankcionirao od strane samog cara.¹¹⁸

Razdoblje za trajanja, a posebice nakon Bečkog kongresa obavijeno je strahom od revolucije i prodora liberalizma koji je rezultirao uvođenjem starog apsolutizma i neustavnog režima. Pod takvim su okolnostima Hrvati preko svojih preostalih staleških ustanova i istaknutih osoba pokazali ljubav prema domovini, zemlji i narodu. Njihov je patriotizam pridonio rješavanju teritorijalnog pitanja reintegracije Prekosavske Hrvatske sa svojom maticom Bansom Hrvatskom. Reintegracijom Prekosavske Hrvatske novoosnovana Kraljevina Ilirija počinje se teritorijalno raspadati, a njeno pružanje otpora mađarskom plemstvu pokazalo se uzaludnim. Europska previranja pridonijela su povratku ustavnosti putem kojeg Bečki dvor nastoji vezati hrvatsko i mađarsko plemstvo u borbi protiv naprednih i liberalnih ideja, no pokazat će se upravo suprotno. Stanje stvoreno na Bečkom kongresu nema snage spriječiti prodor nacionalizma koji se 1830. budi među Hrvatima.

¹¹⁶ Antoljak, „Prekosavska Hrvatska“, 884-885, 889-891.

¹¹⁷ Pod pojmom „trećeg staleža“ Metternich je podrazumijevao revolucionare, odnosno napredno građanstvo i liberale. Vidi: Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 131-132.

¹¹⁸ Šišić, *Hrvatska povijest III.*, 134-137.

4.2. ISTARSKI STATUS QUO

Zauzećem Istre 1813. godine austrijske su vlasti nastojale vratiti stanje iz 1805. godine, odnosno iz razdoblja Prve austrijske uprave. Na carev je prijedlog vojnički zapovjednik Nugent uspostavio komisiju u Kopru sa zadaćom da u bivšoj mletačkoj Istri uvede austrijsku upravu i zakone. Iako je uprava trajala samo nekoliko tjedana, njezin je rad rezultirao plodom. Uspostavljeni su svi prijašnji mirovni suci u općinama i prvostupanjskim sudovima u kotarima Piran, Poreč, Rovinj, Pula, Labin i Buzet, kao i na drugostupanjskom sudu u Kopru. Već je u jesen 1814. odlukom Središnje dvorske komisije osnovana nova upravno-politička jedinica Ilirsko primorje sa sjedištem u Trstu. Novoosnovano Ilirsko primorje obuhvaćalo je Tršćansko i Goričko primorje, čitavu Istru te Rijeku s otocima Krk, Cres i Lošinj, a dijelilo se na dva okružja: Tršćansko i Riječko. Bez obzira što je čitava Istra bila teritorijalno ujedinjena u sklopu Primorskog gubernija, ona je i dalje podijeljena između dva okružja. Nekadašnja mletačka Istra, odnosno Jadranska pokrajina s kotarima Pula, Vodnjan, Rovinj, Poreč, Buje, Motovun, Buzet, Piran i Kopar, spadala je pod Tršćansko okružje; dok se područje tzv. Liburnske pokrajine, točnije povijesne austrijske Istre s kotarima Pazin, Belaj, Labin, Podgrad, Kastav i Lovran, nalazilo pod upravom okružnog kapetana u Rijeci. Godine 1815. navedenim se okružjima pridodaje i Goričko, čime se Ilirsko primorje do konačne careve odluke dijelilo na tri okružja: Tršćansko, Goričko i Riječko. Razjedinjenost u upravi odrazilo se i u istarskom nazivlju. Prema dostupnoj literaturi, Istrom se zapravo naziva područje zapadnog dijela poluotoka od Pule do Trsta, zajedno s krajevima sve do Akvileje. Središnji i istočni prostor Istre kojim se upravljalo iz Rijeke, koji se geografsko preklapao s austrijskom Istrom, tada se nazivao Hrvatskom.¹¹⁹

Period od austrijskog zauzeća Istre 1813. do konačne odluke o preustroju 1816. zabilježeno je u historiografiji kao politički relativno miran period. Tragovi francuskog režima u sudstvu i upravi potpuno su izbrisani, dapače zamijenjeni su strogim centralizmom i talijanizacijom, odnosno germanizacijom. Kako je u Austrijskom Carstvu vlast uglavnom bila u rukama feudalaca i bogatih građana koji su pripadali njemačkoj narodnosti, to nije bio slučaj u Istri. Veleposjednici i bogati građani uglavnom su bili Talijani po jeziku i nacionalnom osjećaju, stoga se privremena austrijska uprava u provođenju centralizma upravo oslanjala na Talijane. Nakon konačnog preustroja bivših područja Ilirskih Pokrajina, upravu i sudstvo na području Istre uz Talijane će vršiti i pripadnici njemačke narodnosti.¹²⁰ Prema vanjskim je

¹¹⁹ Marino Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818.-1840.)*, (Zagreb: Srednja Europa, 2006), 14-15; Manin, „Istra u 19. stoljeću“ 443; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 157; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 54-55; Peruško, *Knjiga o Istri*, 34-35; Darovec, *Pregled Istarske povijesti*, 60; Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 101-102; Cova, „Dokumenti iz Državnog arhiva“, 318-319.

¹²⁰ Peruško, *Knjiga o Istri*, 35.

obilježjima Istra nakon 1815. bila talijanska zemlja, što se posebno isticalo u njenim većim priobalnim gradovima. Politički je život na poluotoku stagnirao, a utjecaj građanstva hrvatske narodnosti bio je gotovo nepostojeći. Austrija je sve do prodora nacionalizma 30-ih godina XIX. stoljeća držala političko uzde Istre u svojim rukama, oslanjajući se na bogate zemljoposjednike i obrazovaniji sloj kojeg su većinom činili Talijani ili oni koji su se tako osjećali. Iako je čitava Istra, odnosno kotarevi zapadne Istre zajedno s Riječkim okružjem, bila etnički većinski hrvatski teritorij ne pronalazimo tragove jačanja nacionalne svijesti. Mogući uzrok političke stagnacije leži u samoj segmentiranosti hrvatskog stanovništva koji su većinom bili kmetovi, koloni, slobodni seljaci ili mornari, što je uvelike otežavalo širenje nacionalne svijesti. Iz te jednadžbe ne treba izuzeti utjecaj austrijskog apsolutizma i centralizma popraćenog germanizacijom i cenzurom u svim sferama društvenog i političkog života. Malograđanskih je elemenata bilo nešto u gradovima i kaštelima istočne Istre i na otoku Krku, no odjeci političke borbe prekosavskih Hrvata i njihove braće u Banskoj Hrvatskoj stizali su preko Rijeke i Kastava do pojedinaca, koji su gotovo u potpunosti bili svećenici. Upravo će među svećenstvom iznjedrili jaki pojedinci s izraženom nacionalno sviješću.¹²¹

Godine 1816. carevim je patentom osnovana Kraljevina Ilirija unutar čijeg se sastava nalazila čitava Istra u sklopu Austrijskog primorja sa sjedištem u Trstu. Primorski gubernije dijelio se na četiri okružja. Prethodno navedenim triju okružjima – Tršćansko, Riječko i Goričko – pridodano je Karlovačko okružje. Upravno-politički ustroj Istre dodatno je sistematiziran osnivanjem nove Kraljevine Ilirije. Tako je zapadni dio Istre ostao pod Tršćanskim okružjem, a upravno je podijeljen na deset kotareva, prethodnim devet dodan je kotar Socerb, te dvadeset i dvije općine kao jedinice lokalne uprave. Pod upravom u Rijeci i dalje je ostala srednja i istočna Istra uz nekoliko promjena. Prethodnim šest kotarima pridodani su kotari Krk, Cres i Lošinj, čime je prema novom ustroju srednjoistočno istarsko područje činilo ukupno devet kotareva i dvadeset tri općine kao jedinice lokalne uprave.¹²² Najnižu instancu austrijske uprave predstavljale su podopćine, na čijem se čelu u hrvatskim i slovenskim krajevima nalazio župan, dok je u općinama upravu vodio podestat. Slijedeći upravnu vertikalnu prema gore, nailazimo na kotare sa svojim komesarima te okruge s kapetanima. Cijelom su upravom upravljali pokrajinski službenici njemačkog ili talijanskog porijekla.¹²³ Upravno jedinstvo Kraljevine Ilirije bilo je samo mrtvo slovo na papiru. Bečki dvor u oba je gubernija, Primorskom i Ljubljanskom, ostavio upravu ustrojenu u razdoblju prijelazne austrijske uprave,

¹²¹ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 109; Manin, *Zapadna Istra*, 14.

¹²² Manin, *Zapadna Istra*, 15; Darovec, *Pregled Istarske povijesti*, 63; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 55.

¹²³ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 102.

odnosno prije Bečkog kongresa. Godine 1818. slovenske zemlje Kranjska i Koruška zadržale su svoj ustav s pokrajinskim staležima, dok se Austrijskom primorju spremalo dodijeliti posebno ustrojstvo slično onom u austrijskoj Lombardiji i Veneciji, no ti planovi nisu zaživjeli.¹²⁴

Glavna privredna grana u Istri za austrijske uprave bila je zasigurno poljoprivreda, posebice ulje i vino, koji su predstavljali glavne izvozne proizvode. Glavna namirnica širih slojeva zasigurno je bio krumpir koji se tek za austrijske uprave uvodi u proizvodnju. Priobalna se područja uvelike oslanjaju na proizvodnju i izvoz soli te ribarstvo. Međutim, razdoblje između 1816. i 1818. obilježeno je klimatskim poremećajima koji su uvelike pridonosili produbljivanju gospodarske krize i devastirajućoj demografskoj slici Istre. Loše ljetine 1815. i 1816. uvjetovale su poremećaju poljoprivrednog proizvodnog ciklusa. Prirodna katastrofa smanjila je ponudu poljoprivrednih proizvoda, ali je zato potražnja i dalje bila konstantna, samim je time žito u tome periodu smatrano luksuznom robom. Uslijed manje ponude, ali identične potražnje dolazi do povećanja cijene žita, što će kasnije dovesti do sveopće nestašice. Stanje je uskoro postalo toliko loše da seljaci nisu imali dovoljno žitarica niti za vlastitu prehranu. Seljacima je dodatni teret stvarala desetina koja je ponovno uvedena za austrijske uprave. Sve je to konačnici dovelo do nestašica žita koje zajedno s endemijskom pothranjenošću, koja je stoljećima bila prisutna na području Istre, kulminirala u veliku glad popraćenu epidemijom pjegavica. Vojni i policijski organi u trogodišnjem su vremenu krize imali pune ruke posla. Glad je natjerala stanovništvo na otmicu i krađu tuđih dobara te sveopćeg porasta kriminala. Iako nisu mogli opskrbiti stanovništvo namirnicama činili su ono što je u njihovoj moći, točnije ispunjavali zadaću u zaštiti stanovništva od krađe hrane i dobara. Sveopća glad reflektirala se i na demografsku krivulju, koja je bila u naglom opadanju. Tako godine 1811. bilježimo ukupno nešto više od 150 000 stanovnika na tom području, dok tri godine nakon razdoblja gladi (1821.) ta brojka iznosi nešto više od 120 000 stanovnika. Međutim, nakon kriznog razdoblja dolazi do stabilizacije popraćene naglim demografskim rastom, tako već 1830. evidentiran je porast na skoro 200 000 stanovnika.¹²⁵

Nakon političkog pritiska mađarskog i hrvatskog plemstva, car Franjo donosi patent kojim se Prekosavska Hrvatska vraća u sastav Banske Hrvatske, što za istarsko područje označava odvajanje Riječkog okružja, koje dolazi pod ingerenciju Ugarskog namjesničkog vijeća. Reintegracijom prekosavskih područja s Bansom Hrvatskom, i Ugarskom, novo

¹²⁴ Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 55.

¹²⁵ Manin, *Zapadna Istra*, 16; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 162-163.

uspostavljena Kraljevina Ilirija gubi svoj smisao. Bečki dvor podlijegao je pritisku mađarskih i hrvatskih staleža, a oduzimanjem Rijeke i zaleđa nanijeta je šteta gospodarstvu Ilirije, koje se sve više oslanja na Trst. Osim političke situacije, na ovakvu je carevu odluku utjecala loša ekonomska situacija koja je uslijedila nakon državnog bankrota. Bečki dvor rješenje ekonomske stagnacije vidi u boljoj povezanosti tršćansko-istarskih krajeva s zapadnom Austrijom. Devet riječkih kotareva – Belaj, Cres, Kastav, Krk, Labin, Lošinj, Lovran, Pazin i Podgrad – sjedinjeno u privremeno okružje sa sjedištem u Pazinu. Konačno, carskim patentom od 15. travnja 1825. Austrijsko primorje dijeli se na tri okružja: slobodni trgovački grad Trst te okružja Goričke i Istre. Odluka o upravno-teritorijalnoj podijeli Istarskog okružja uslijedila je nakon patenta od 29. IV. 1825. kada se sjedištem Istarskog okružja potvrđuje grad Pazin, a samo se okružje dijeli na devetnaest kotara,¹²⁶ 46 općina i 380 podopćina. Uprava je bila podčinjena upravi Austrijskog primorja u Trstu, a vertikalna upravni ustroj nije bilježila bitnije promjene. Dakle, Istarsko okružje nastalo je spajanjem Tršćanskog i Riječkog okružja, samim je time 1825. čitava Istra politički i administrativno ujedinjena. U Pazinu, središtu Istarskog okružja, djelovali su okružni kapetanat, prvostupanjski sud i glavna financijska uprava za okružje. Svaki kotar posjedovao je prvostupanjski sud, izuzev Rovinja u kojem prvostupanjski sud u svome sastavu sadrži dva pravna odjela: trgovinsko i pomorsko pravo.¹²⁷ Najveći dio stanovništva u Istarskom okružju činili su Hrvati, ali se u upravi i sudstvu upotrebljavao talijanski, dok se njemačkim služilo u višim vojnim oblastima. Godine 1827. objavljena je carska odredba prema kojoj viši okružni dužnosnici u Kraljevini Iliriji moraju poznavati jezik kojim se služi narod u području na kojem rade. Međutim, carska se odredba na terenu nije provodila, što možemo zaključiti iz ponavljanja odredbe 1833. pa opet 1835. godine.¹²⁸

Austrijske će vlasti tek nakon 1830. prepoznati geostratešku važnosti istarske zapadne obale, a posebice grada Pule na njenom jugu. Pozicioniranjem Austrijskog Carstva sve više prema Jadranu, uočena je važnost posjedovanja ratne luke na sjeveroistočnoj obali Jadranskog mora. Luka u Puli pridobiva na važnosti nakon što Bečki dvor uočava da luka u Veneciji nije dovoljna za sav pomorski ratni arsenal Monarhije. Stoga se izdaje naredba o izradi plana i financijskog proračuna za izgradnju pomoćnog arsenala u Puli, čija je flota trebala poslužiti kao

¹²⁶ Kotarevi: Pazin, Kopar, Piran, Poreč, Rovinj, Pula, Socerb, Motovun, Buje, Buzet, Vodnjan, Labin, Belaj, Lovran, Podgrad, Kastav, Cres, Lošinj i Krk. Vidi: Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 158.

¹²⁷ Manin, *Zapadna Istra*, 15; Manin, „Istra u 19. stoljeću“, 434-444; Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 102; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 158; Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, 55; Peruško, *Knjiga o Istri*, 34; Darovec, *Pregled Istarske povijesti*, 55.

¹²⁸ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 103.

zaštita trgovačko-pomorskog širenja Monarhije preko Trsta. Ta je uloga nakon Bečkog kongresa pripala Veneciji, no jačanjem nacionalizma u Italiji Bečki se dvor sve više okreće pronalasku drugog rješenja u cilju zaštite trgovine.¹²⁹

Crkvena je organizacija također doživjela neke preinake u 20-im godinama XIX. stoljeća. Na osnovi papinske bule *Locum Beati Petri* od 30. lipnja 1828. u Istarsko okružju stupa na snagu nova crkvena organizacija. Na području Istre prethodno je djelovalo osam biskupija: Koparska, Krčka, Novigradska, Osorska, Pićanska, Porečka, Pulska i Tršćanska. No, bulom pape Lava XII. (1823. – 1829.) crkvena je organizacija svedena na svega tri biskupije: Tršćansko-koparska biskupija, kojoj je priključena Novigradska; Porečko-pulska, te Krčka biskupija, kojoj je pridružena Osorska biskupija. Godine 1830. navedene su tri biskupije činile sastavni dio Goričke nadbiskupije. Svećenstvo je u Istri imalo važnu ulogu. Osim uloge vjerskog pastira, bili su aktivno uključeni u obrani bespomoćnih, otvaranju škola i podučavanju, te prosvjetljivanju naroda.¹³⁰ Također su aktivno sudjelovali u sprječavanju širenja utjecaja karbonara u Istri zabranjujući karbonarska udruženja na zahtjev vlade 1821. godine. S obzirom na neuspjeh ustanka u Pijemontu te otklanjanje karbonarske opasnosti u Lombardiji, Bečki dvor nije se bojao širenju narodnih pokreta, naročito zbog jake tršćanske buržoazije koja je uživala punu Metternichovu potporu. Iredentizam nije pronašao plodno tlo u Istri nakon prvog revolucionarnog vala 20-ih godina XIX. stoljeća, no usadio je klicu nacionalizma koja će svakom revolucijom rasti u dodatni otpor austrijskim vlastima u Beču.¹³¹ Birokratizacija i sve jača austrijska uprava koja se oslanjala na talijanski ili njemački jezik, bitno će usporiti proces hrvatske nacionalne integracije u Istri. Svećenstvo kao intelektualan sloj njegovalo je hrvatski jezik u vođenju misa i komunikaciji s narodom. Upravo će svećenstvo buditi i usmjeravati nacionalnu svijest u istarskih Hrvata.¹³²

Metternichova politika legitimiteta vezala je Austrijsko Carstvo na kopneni mentalitet, samim time Monarhija i dalje ostaje podunavska sila. Austrija je pogriješila u svojoj politici zapostavljanja istarske obale u korist grada Trsta ili Venecije na sjeverozapadnoj obali Jadranskog mora. Geografski položaj Istarskog poluotoka pružao je izvrsnu prirodnu obranu Tršćanskog zaljeva i grada Trsta, što je bilo u interesu Bečkog dvora. Važnost Istre i njen geostrateški položaj na sjeveroistočnoj obali Jadranskog mora postat će prepoznatljiv tek sredinom XIX. stoljeća, točnije širenjem nacionalne svijesti i ideje o ujedinjenju talijanskih

¹²⁹ Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 165.

¹³⁰ Manin, *Zapadna Istra*, 16; Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 158.

¹³¹ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 108.

¹³² Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, 159.

država na Apeninskom poluotoku. Tek tada, kada Venecija postaje protuaustrijski nastrojena, Bečki dvor prebacuje interes na istarsku obalu, točnije na grad Pulu.

4.3. DIPLOMATSKI POKUŠAJI RESTAURACIJE REPUBLIKE

Zauzećem čitave Dalmacije, Austriji se otvorila prilika koju nikako nije mogla, niti je željela propustiti. Oživljavanje dubrovačkog suvereniteta i neutralnosti, kosilo se s austrijskim težnjama za dominacijom čitave istočno jadranske obale. Samim time, kao što će budući događaji pokazati, ulaskom austrijskih trupa u Grad pod vodstvom generala Milutinovića zapečaćena je sudbina Dubrovačke Republike. Ponašajući se kao apsolutni vladar Dubrovnika, Milutinović uspostavlja privremenu austrijsku upravu (*Intendenza della Provincia di Ragusa Provvisorio*), a držeći se dogovora imenuje Vlahu Cabogu civilnim upraviteljem dubrovačkog područja. Privremena je uprava postupala po austrijskim zakonima, a Milutinovićev je položaj dopuštao postavljanje proaustrijski orijentiranih građana na čelne pozicije u upravi i sudstvu. Masovnim smjenama frankofila i nepodobnih građana iz uprave i sudstva, ustavljena je potpuna kontrola nad ključnim organima vlasti. Položaj Milutinovića u Dubrovniku jačao je iz dana u dan. Međutim, o konačnoj se sudbini Dubrovnika odlučivalo izvan granica nekadašnje Republike. Paralelno s podređivanjem dubrovačkog područja volji Austrijanaca, odvijali su se preliminarni pregovori saveznika u Chaumontu i Parizu, koji će biti okončani Bečkim kongresom 9. lipnja 1815. i ratifikacijom *Acta Finale*. Odjek bečkih zaključaka otvorit će novo poglavlje dubrovačke povijesti.¹³³

Metternichov naum o preuzimanju istočno jadranske obale vidljiv je još iz pregovora u Reichenbachu 1813., kada odbacuje Ilirske Pokrajine kao rezultat Napoleonove kreacije te zastupa tezu o povijesnom kontinuitetu i cjelovitosti samih Pokrajina. Upravo je cjelovitost Metternichov ključan argument u stjecanju hrvatskim zemalja pod francuskom upravom. Naime, na pregovorima se Ilirske Pokrajine nisu smatrale zbirom različitih povijesnih entiteta, već cjelini koja je povijesno pripadala kući Habsburg. Takva je paradigma bila ključna za sudbinu Dubrovačke Republike.¹³⁴

Bez obzira što su Ilirske Pokrajine zauzete silom te bi prema međunarodnom ratnom pravu trebale biti vraćene prijašnjim vladarima, to se nije dogodilo. Na pregovorima u Chaumontu, savezničke su sile prihvatile Metternichovu tezu o cjelovitosti Pokrajina. Kako bi dodatno ojačao svoje saveznike, Castlereagh je već u proljeće 1814. zajamčio predaju ilirskih

¹³³ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 111-112; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 67. Najiscrpniji prikaz Dubrovnika za terora privremene austrijske uprave vidi: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 111-121.

¹³⁴ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 122-123.

posjeda Austriji. Naime, Castlereagh je tokom čitava svog mandata bio zagovaratelj ideje ravnoteže sila, a upravo je u Austriji pronašao saveznicu koja će služiti kao stožerna točka europske ravnoteže. Kako bi mogla provoditi funkciju europskog pandura u srednjoj Europi, Austriju je trebalo teritorijalno dovoljno ojačati na budućem Kongresu. Samim time, pitanje Dubrovnika i hrvatskih zemalja već je unaprijed bilo dogovoreno, prije samog vijećanja vladara u Beču. Člankom 32. mirovnog ugovora u Chaumontu, dogovoren je međunarodni kongres u Beču, koji će izvršiti novu političku podjelu Europe.¹³⁵

Još u siječnju 1814. „posljednje vijeće“ dubrovačke vlastele dalo je Mihi Bonu punomoć za djelovanje i predstavljanje Republike u Beču. Njegova je zadaća bila stupiti u kontakt s diplomati i vladarima koji su mogli utjecati na dubrovačko pitanje, te još važnije, izboriti mjesto dubrovačkom izaslaniku na budućim mirovnim pregovorima. Bona je već u veljači 1814. započeo sa svojim djelovanjem, međutim umjesto odlaska u Francusku na preliminarne pregovore, on se bio uputio u Beč. S obzirom da se Bečki kongres pozivao na pregovore u Chaumontu, dubrovačka je vlastela učinila ogroman propust šaljući Bonu u Beč. U odsustvu Metternicha, državne je poslove obavljao njegov zamjenik Joseph von Hudelist, kojemu je Bona predao dubrovački memorandum o restauraciji Republike. Sam sadržaj memoranduma više je bio usmjeren kao molba, nego kao prosvjedna nota sa svim činjenicama i argumentima u korist bogatog povijesnog kontinuiteta Republike. Nadalje, Bona opisuje sam tijek ustanka, nadodaje kako se vlastela nikada nije odrekla suvereniteta te za sadašnje dubrovačko stanje optužuje uzurpatora Milutinovića. Međutim, Metternich je već u prosincu 1813. uputio Hudelistu pismo u kojem navodi da su Englezi na pregovorima u Saskoj uskratili potporu ustanicima te je dubrovačko pitanje stvar prošlosti. Metternich nije dao odgovora na dubrovački memorandum, a već u kolovozu 1814. proslijedio je slučaj Bone ministru policije nakon čega je dubrovački predstavnik potjeran iz Beča.¹³⁶

Netom prije samog početka održavanja Bečkog kongresa, uslijedio je pokušaj dubrovačke vlastele za obnovom Republike. Povod otporu zasigurno treba tražiti u prisutnosti engleske uprave na Elafitima, gdje još od jeseni 1813. vrijede stari dubrovački zakoni i vijori se zastava sv. Vlaha. Nezadovoljstvo je kulminiralo u kolovozu 1814. nakon što je uhićen jedan od vođa ustanka Frano Bona zbog javnog prosvjedovanja protiv odabira izaslanstva vjernosti i zahvalnosti caru Franji I. Na sastanku općinskog vijeća krajem kolovoza 1814., Niko Pozza Sorgo protivio se slanju izaslanstva navodeći kako su diplomatske akcije vlastele još u tijeku,

¹³⁵ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 122-123; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 69.

¹³⁶ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 123-126; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 69-70; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 74-75.

samim je time pitanje Dubrovnika još uvijek otvoreno. Izaslanstvo nije odabrano niti na idućoj sjednici koja se održala 31.VIII., no u međuvremenu je Pozza Sorga pobijegao s nekolicinom plemića na otok Šipan, kojim je od jeseni 1813. upravljao Jero Natali. S otoka Šipana upućena je prosvjedna nota u kojoj Pozza Sorgo navodni kako se dubrovačka vlastela nikada nije odrekla svog suvereniteta, uz to nadodaje kritiku na račun nasilnog zauzeća Grada te samog upravljanja njime za privremene uprave. Pismo je pročitano na sjednici 1. rujna te na istoj pristiže proklamacija s peticijom i potpisima 49 plemića koji su se pozivali na odluke „posljednjeg vijeća“. No, kako je austrijski teror onemogućavao bilo kakvu političku akciju, Milutinović je dao uhititi veći broj potpisnika, dok je ostalih osamnaest pobjeglo na Elafite. Milutinović je u maniri strogih apsolutista prognao potpisnike s austrijskog područja te njihovu imovinu konfiscirao. Naposljetku su svi protivnici Milutinovićeve režima molili za pokoru i oprost. U konačnici, u izaslanstvo su bili uključeni i lojalni pripadnici vlastele. Dubrovačka je vlastela doživjela poraz i poniženje pred daleko superiornijim Austrijancima.¹³⁷

U jesen 1814. započeo je Bečki kongres čiji će zaključci od 9. lipnja 1815. okončati sudbinu Dubrovačke Republike. S obzirom da je Miho Bona potjeran iz Beča, Kongres je započeo bez dubrovačkog izaslanika. Kongres su prisustvovala 163 suverena velikih i malih zemalja te 216 predstavnika vlada, među kojima nije bilo mjesta predstavnicima Dubrovnika, Venecije i Osmanskog Carstva. Glavnu riječ vodili su predstavnici sila velike četvorke – Austrije, Prusije, Rusije i Engleske, koji su o važnijim sporovima odlučivali na tajnim i neformalnim sastancima. Kako bi zajamčio što povoljniji položaj Francuske u novom poretku, ministar Talleyrand vješto je balansirao suparničke odnose među velesilama. Nekoć odbačena Francuska, preuzela je ulogu arbitra i sve više cementirala svoju pregovaračku poziciju za stolom velike četvorke. Talleyrandova je diplomacija učvrstila položaj Francuske na pregovorima u Beču pa je u strahu od nepravednih teritorijalnih kompenzacija od strane velike četvorke nastojao uključiti što veći broj malih država u rad Kongresa. Francuska je preko noći od neprijatelja postala glavni oslonac svim dubrovačkim nadama u obnovu Republike. Na samom početku pregovora u Beču sile su prihvatile djelovati po načelu legaliteta, koje nalaže da sam čin osvajanje neke suverene zemlje ujedno ne podrazumijeva i dokidanje njezina suvereniteta. To je podrazumijevalo da sve vlade i vladari koji se nisu odrekli svoji prava imali su pravo zahtijevati povratak vlastita suvereniteta. Dakle, prema načelu legaliteta Dubrovnik, koji se nije odrekao suvereniteta te čija se vlada još uvijek aktivno bori za oslobođenje, imao je

¹³⁷ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 115-116; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 68-69; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 72-73.

pravo potraživati povratak suvereniteta. No, Dubrovniku je onemogućeno sudjelovanje na Kongresu, a načelo legaliteta variralo je od interesa velesila. Pitanje Dubrovnika zaključeno je na sjednici od 27. svibnja 1815. godine, prilikom koje Metternich pod točkom tri dnevnoga reda izlaže prijedloge povjerenstvu o povratu talijanskih zemalja Austriji. Među navedenim područjima Lombardije i Venecije, bile su uključene i bivše Ilirske Pokrajine. Ono što izaziva najviše nelogičnosti jest činjenica da su područja bivše Dubrovačke Republike izostavljena iz sklopa Ilirskih Pokrajina te priključena među novostečenim zemljama u Italiji. Prema člancima 93. i 94. *Acta Finale*, vidljivo je Metternichovo odstupanje od teorije cjelovitosti Ilirskih Pokrajina te se u konačnici odlučio na aneksiju Republike *via facti*, prema kojoj je Dubrovnik oslobođen francuske uprave, a samim time Austrija polaže sva prava nad njenim područjem. Zaključno s završetkom Bečkog kongresa započinjem povlačenje engleske flote s obala Elafitskog otočja, a dana 16. srpnja 1815. bila je spuštена posljednja vijoreća zastava sv. Vlaha.¹³⁸

Iako je Bečki kongres završio sa svojim vijećanjem te je zaključcima *Acta Finale* okončana sudbina Republike, među dubrovačkim je patriotima još uvijek tinjala nada za uspostavom republikanske vlade. Kao što se pokazalo na Kongresu, Francuska je bila voljna pomoći Dubrovniku, no osim što je bila preslaba, nalazila se pod izričitom prismotrom sila velike četvorke. Osim Francuske, diplomatska je podrška pristizala iz Osmanskog Carstva koje je reagiralo na austrijski presedan u Gradu, te je okupaciju Dubrovnika 1814. povezala s aneksijom Besarabije 1812. godine. Turski ministar vanjskih poslova Reis efendija žalio se Stürmeru, austrijskom veleposlaniku u Carigradu, na takvo stanje, spominjući u tom kontekstu i pitanje restauracije Republike. Turska je diplomatska akcija uvelike bila potpomognuta od strane francuskog veleposlanika u Carigradu generala Andreossyja, koji poticao Reis efendiju na inzistiraju obnove dubrovačkog suvereniteta u okviru Osmanskog Carstva. Postojao je još jedan dogovor, ovoga puta između dubrovačkih patricija i Muhib efendije, koji je iskoristio nezadovoljstvo Reis efendije austrijskim jačanjem te predlaže nezavisnost Republike pod okriljem turskog sultana. Muhib efendija uspio je na pregovorima u Parizu ishoditi verbalni dogovor kojim se priznaje tursko vrhovništvo nad Dubrovnikom. No, bivši je dubrovački konzul Chirico, od 1806. u službi Francuza, izdao sve planove turskih predstavnika i Andreossyja austrijskom veleposlaniku Stürmeru, koji ih je dalje prosljeđivao Metternichu.

¹³⁸ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 129-131; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 70-72.

Samim time, Metternich je uvijek bio korak ispred Dubrovčana i njihovih diplomatskih pokrovitelja te je sukladno tome planirao daljnje diplomatske poteze.¹³⁹

Zabrinutost Austrije posebno je predstavljao veliki broj dubrovačkih trgovaca i pomoraca u Carigradu koji su ustrajno izbjegavali prisezanje na vjernost caru Franji. Dubrovačka kolonija u Carigradu budila je i malu nadu među patriotima bivše Republike. Na čelu najvjernijih Dubrovčana nalazio se Ivo Natali, koji je tražio od Porte, zaštitnice dubrovačkog suvereniteta, da kao njezin predstavnik obiđe europske prijestolnice u cilju zaštite dubrovačkih interesa. Natali se temeljito pripremio za daljnje diplomatske akcije, čiji temelji počivaju na dubrovačkoj neutralnosti koja bi koristila svim saveznim silama. Također, u svom memorandumu iznosi različita rješenja među kojima izdvajamo prijedlog stvaranja zajednice pod protektoratom Engleza u sklopu koje bi se nalazio Dubrovnik zajedno s Bokom kotorskom i Korčulom. Međutim, Osmansko Carstvo pogodila je politička kriza, a njezini predstavnici nisu pozvani na pregovore u Beču. Dok su trajali pregovori u Beču, u Dubrovniku je započeo politički teror progona vlastele. Bježeći pred Milutinovićevim uhićenjem, Ivo Natali bježi kod svog brata Jere na otok Šipan, gdje pada odluka za odlazak u Carigrad. Paralelno s Natalijevim prvim diplomatskim koracima rješavala se konačna sudbina Republike. Kada je u kolovozu 1815. stigao u Carigrad, sudbina Republike bila je okončana. Natalijev boravak u Carigradu, prema riječima Milutinovića, poticao je uzaludnu nadu među Dubrovčanima. Kako bi suzbio političku djelatnost republikanaca, od srpnja 1815. do rujna 1816., započinje pritisak na vlastelu nelojalnu austrijskoj upravi i caru. Represiju je organizirao policijski komesar Heinrich Reha, a iz njegovih se izvješća vidi da je austrijska policijska i diplomatska mreža pratila svaki korak dubrovačke vlastele.¹⁴⁰

Ilirske su Pokrajine još 1813. izazivale veliki interes među vlastima u Beču, posebice zbog njezina geostrateškog položaja na Jadranu. Uvrštavanjem Dubrovnika u Ilirsku cjelovitost, Metternich nije mogao propustiti priliku gospodarenja čitavom istočno jadranskom obalom. Dok je Dubrovnik na kongresu u Beču proživljavao politički presedan, austrijska je represija u Gradu gušila dubrovački patriotizam. Dana 14. veljače 1816. završava dvogodišnja austrijska uprava nad područjem bivše Republike, koja se na temelju odredaba Bečkog kongresa priključuje novoosnovanoj upravno-političkoj tvorevini Kraljevini Dalmaciji.

¹³⁹ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 126; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 72-73.

¹⁴⁰ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 128-129; Ćosić, „Dubrovnik kao žrtva“, 73-75; Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, 76.

4.4. DALMACIJA U VANJSKOJ POLITICI KNEZA METTERNICHA

Ponovnim austrijskim zauzećem i diplomatskog zadobivanja Ilirskih Pokrajina na Bečkom kongresu, Dalmacija dolazi pod vlast kuće Habsburg u čijem će okrilju ostati sve do kraja Prvog svjetskom rata. Carskim patentom 1816. Dalmacija je, zajedno s područjem bivše Dubrovačke Republike i Bokom kotorskom, izravno podvrgnuta Beču. Od tog trenutka pa sve do 1902. civilna i vojna vlast u Kraljevini Dalmaciji povjerena je visokim vojnim časnicima, koji su većinom pristizali u Kraljevinu s područja austrijskih posjeda u Italiji. Početkom 1816. u Beču je pala odluka o upravno-političkom ustroju Dalmacije za druge austrijske uprave, prema kojoj se pokrajina dijeli na pet okruga u Zadru, Splitu, Dubrovniku, Kotoru te Makarskoj, koji će 1816. biti ukinuti i teritorijalno spojen sa Splitskim okrugom. U upravno-političkoj vertikali, okrug se dijelio na kotareve, koji se zatim dodatno dijele na općine. U novom upravno-političkom ustroju općine gube autonomne funkcije jer se njihovi načelnici, uprave i vijeća ne biraju, već se imenuju prema višoj instrukciji. Francuski se pravosudni sustav ubrzo ukida, a francuski zakoni zamijenjeni su austrijskim, no jednakost građana pred zakonom još je uvijek bila na snazi. Za vrijeme druge austrijske uprave dolazi do ponovne diobe uprave i sudstva, samim su time kotarski poglavari obavljali upravne i sudske poslove. Po pitanju uprave kotarska su poglavarstva podređena okrugu koji je pak podređen vladi u Zadru, dok su u sudskim predmetima kotarski poglavari podređeni okružnim prvostupanjskim sudovima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Prizivni sud u Zadru vrhovna je sudska instanca za Kraljevinu Dalmaciju, da bi nakon 1827. ulogu prepustila Vrhovnom sudu u Beču.¹⁴¹

U razdoblju nakon Bečkog kongresa najizrazitije se očituje politička konstanta Bečkog dvora – birokratizacija praćena apsolutizmom i centralizmom te cenzurom svih grana društvenog života. Čitav period obilježen je gušenjem građanskih sloboda i težnjom za stabilizacijom *Starog poretka*.¹⁴² Dalmacija je u periodu druge austrijske uprave politički i društveno stagnirala, a u toj stagnaciji veliku je ulogu igralo nepostojanje ustavnih sloboda. Kao što smo više puta tokom rada kazali, Dalmacija je u sklopu Austrijske Carevine bila dio birokratske, policijske i centralističke države zatvorene za liberalna i ustavna strujanja s europskog Zapada. Kult austrijske državne misli pod Metternichovom je direktivom potisnuo kult pojedinca i njegovih prava, naglašavanih za francuske uprave. Javna društva, slobodno zidarstvo, građanski klubovi i akademije koji su pod Napoleonom okupljali intelektualno

¹⁴¹ Stjepan Ćosić, „Obilježja i ustroj Austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma“ u *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 40 (1998): 349-351, 354-355; Trogrlić i Vrandečić, „Dalmacija i Boka kotorska“, 512-513; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 30; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 141-142, 144-145.

¹⁴² Ćosić, „Obilježja i ustroj Austrijske vlasti“, 150.

građanstvo bili su odsad strogo zabranjeni, a članovi intelektualne elite podvrgnuti su policijskom nadzoru i teroru.¹⁴³

U periodu restauracije Austrija je Dalmaciju trebala isključivo radi vojno-strategijskih interesa. Iako je Dalmacija pripadala Austrijskom Carstvu na temelju povijesnog prava, Bečki se dvor u obrani od Hrvata i Mađara pozivao na pravo osvajanja *ius gladii*. Bečkim stečevinama austrijska je dominacija Jadranom postala neupitna i vrijedna strahopoštovanja. Hegemonijom na čitavom istočno jadranskom obalom te sjevernim i središnjim posjedima u Italiji, Austriji je otvoren put provođenja aktivne političke i gospodarske uloge na moru. Međutim, njezina će uloga na Jadranu u prvoj polovici XIX. stoljeća biti neprimjetna. Razlog tome laži upravu u njezinom ministru vanjskih polova Metternichu, koji je za vrijeme restauracije dodatno učvrstio svoju koncepciju Austrije kao podunavske zemlje. Takva je vanjska politika označavala odustajanje od teritorijalnih pretenzija i širenja svoje sfere utjecaja na Balkan i Sredozemlje. Također, Austrija nakon Bečkog kongresa nije pokazala interes za razvojem pomorske trgovine. Stjecanjem talijanskih posjeda i dominantnom ulogom u Njemačkom Savezu, sva je pozornost Austrije bila usmjerena prema središnjoj Europi te suzbijanju revolucionarnih valova na krajnjem zapadu i jugu Starog kontinenta.¹⁴⁴

Metternichova politika nakon Kongresa bila je cijela u duhu restauracije i obrane legitimiteta. Samim time, politika prema Istoku dobila je snažan zaokret. Najveći suparnici od XVI. do kraja XVIII. stoljeća postaju vjerni diplomatski partneri, jedan drugome prijeko potrebni. Austriji je cjelovitost Porte bila potrebna u obrani europske ravnoteže i ekspanzivne politike Rusije, dok je Osmanskom Carstvu bila prijeko potrebna austrijska diplomacija u očuvanju te iste teritorijalne cjelovitosti. Upravo je takva vanjska politika prema Osmanskom Carstvu ostavila direktne društvene i gospodarske posljedice na Dalmaciju.

Povijest Dalmacije u doba restauracije ne može se tumačiti odvojeno od Metternichove doktrine konzervativizma, legitimiteta i kontinentalne ravnoteže sila. Austrija je na Bečkom kongresu politički i teritorijalno ojačana kako bi mogla služiti kao stožerna točka europske ravnoteže, dovoljno snažna za pružanje otpora u susjednim talijanskim i njemačkim posjedima. U navedenom razdoblju restauracije, Austrija je s rezignacijom gledala na Dalmaciju. Nedostatku želje za promjenom uvelike je pridonosio nedostatak kapitala, a ponajviše nedostatak političkog i gospodarskog poleta koji bi producirao transformaciju društva. Ulaskom

¹⁴³ Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 33-34. Za detaljniji prikaz policijske staze nad članovima tajnih društava i slobodnih zidara vidi: Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici Bečkog dvora, I. dio*, (Zadar: Matica hrvatska, 2015): 33-34.

¹⁴⁴ Vrandečić, „Gestrateški potencijal Dalmacije“, 109-111.

Europe u industrijsku eru međunarodna je ravnoteža bila na kušnji. Paralelno s industrijalizacijom i rastom globalne ekonomije dolazi do promjena međunarodne ravnoteže, koja uvelike pridonosi rastu prekomorske trgovine i financijske mreže. Nove globalne promjene uvelike su išle u prihod Engleskoj, koja započinje proces ideološkog udaljavanja od konzervativnih sila u korist političkog i gospodarskog liberalizma. Dvadesetih godina XIX. stoljeća u svim dijelovima Europe, pa tako i u Dalmaciji, dolazi do naglog porasta nataliteta koji dovodio do eksponencijalnog rasta nezaposlenosti te prenapučenosti gradova. Metternichova se gospodarska politika i dalje fokusirala na konceptu državne regulacije, samim time nije dopustila prevlast rastućem kapitalizmu i ekonomskom liberalizmu kojim bi se omogućila tranzicija seljačkog društva prema onom građanskom. Tako je u Dalmaciji i dalje prevladavala ruralna ekonomija popraćena konstantnim nedostatkom sirovina, te jeftinog i brzog transporta, a manjak ekonomskog kapitala onemogućavao je prijelaz s jedrenjaka na parobrode. Dalmacija je u Metternichovoj mreži predstavljala perifernu pokrajinu čiji položaj u podunavskoj državi nikako nije mogao doći do izražaja.¹⁴⁵

Grčko pitanja na kongresu u Ljubljani širom je otvorio vrata Istočnom pitanju, što bi za Austriju značilo iskoristiti gospodarsku stagnaciju Porte i nezadovoljstvo balkanskih kršćana. Upravo je takva politika krasila kuću Habsburg u periodu Austro-turskih ratova tijekom XVII. i XVIII. stoljeća. Metternich se nakon Bečkog kongresa nametnuo kao kolovođa europske ravnoteže i zaštite legitimiteta, što je za sobom povlačilo obranu cjelovitosti Osmanskog Carstva. Austrija je ponovno vraćena u kontinentalne okvire, a u provođenju takve politike geostrateški položaj Dalmacije na Jadranu nije igrao nikakvu ulogu. Dakle, u doba restauracije ostvarenje pomorskog potencijala Dalmacije kosilo se s Metternichovom vanjskopolitičkom doktrinom. Međutim, na Bečkom je dvoru postojala i druga struja koja je zagovarala okretanje Austrije k pomorskoj dominaciji i širenju na Balkan, a krucijalnu bi uloga imala Dalmaciji kao odskočna daska na Istok.¹⁴⁶

Vojni krugovi u Beču nisu bili oduševljeni Metternichovom transformacijom Austrije u štíćenicu Porte. Nadalje, na Dvoru se sve više zagovara austrijska orijentacija na more i intervencija na susjedna područja Osmanskog Carstva. Predvodnik projadranske orijentacija Monarhije i njena širenja na Istok bio je feldmaršal-lajtnant knez Leichtenstein, koji nadodaje da bi se ekspanzija na Balkan izvršila uz pomoć kršćanskog stanovništva uz dogovor s Rusima. U njegovoj viziji Austrije kao pomorske gospodarice Sredozemlja, Dalmacija igra važnu ulogu.

¹⁴⁵ Vrandečić, „Geostrateški potencijal Dalmacije“, 112-113.

¹⁴⁶ Vrandečić, „Geostrateški potencijal Dalmacije“, 113-114.

Međutim, 1818. napušta Dvor, a njegovim je odlaskom zamrla ideja o Austriji kao sredozemnom silom.¹⁴⁷

U razdoblju nakon Bečkog kongresa dolazi do napetosti u odnosima Dalmacije i Crne Gore. Epicentar nemira predstavljali su pravoslavni samostani u Stenjavićima i Mainama, koje je Crna Gora postavila u Dalmaciji još za mletačke uprave kao utočište prebjezima prilikom turskih upada. Metternichu se nije sviđala prisutnost nepouzdatih Crnogoraca, koji su bili skloni Ruskom utjecaju, na području Dalmacije, odnosno Monarhije. U Beču se nije zaboravilo na pokušaj stvaranja srpske države na Jadranu, koja bi integrirala Dubrovnik i područje Neretve, pod zaštitom ruske kuće Romanov. U strahu od ruskog utjecaja na vladiku Petra I. i podređenog mu pravoslavnog življa, Metternich nastoji otkupiti samostane od Crnogoraca te u njima postaviti crkvenog poglavara podložnog metropolitu u Karlovcu. Takvim činom Kotorski bi okrug bio oslobođen utjecaja vladike Petra I. i Rusa. Nakon Bečkog kongresa sve jači ruski utjecaj potaknuo je Crnogorce na pobunu protiv turske vlasti, koji poprima oblik crnogorske borbe za nezavisnost. Pošto je Crna Gora formalno u sklopu Osmanskog Carstva, Metternich je bio oprezan u pružanju podrške crnogorskoj nezavisnosti. Tokom navedenih nemira, Austrija pruža azil crnogorskim pobunjenicima te detaljno prati komunikaciju na relaciji pravoslavnih samostana i ruskog konzulata u Dubrovniku. Kongresom u Aachenu 1818. odbijeni su ruski zahtjevi za crnogorskom nezavisnošću, čime je pokrajina prepuštena samoj sebi. Konačno razgraničenje i okup samostana sredinom 20-ih godina XIX. stoljeća doveli su do smirivanja graničnih napetosti te unaprjeđenja odnosa na relaciji Cetinja – Beč. Velik broj pravoslavaca, njih oko sedamdesetak tisuća, izazivao je u Beču bojazan od srpskog upliva na područje Dalmacije i Boke kotorske. Kako bi se navedena područja što efikasnije branila od srpskog te ruskog utjecaja, vlada je u Beču, u dogovoru s Vatikanom, nastojala aktualizirati pitanje crkvene unije. Metternich je u crkvenoj uniji vidio elemente mira i sklada, stoga ne čudi inzistiranje Beča na unijačenju. Otvaranje unijatskog sjemeništa u Zadru popraćeno je nemirima vjernika i monaha koji se protive odluci vlade. Odgovor namjesnika Tomašića na prosvjednike nije se dugo čekao. Istoga dana austrijska policija započinje s masovnim uhićenjem Srba u Bukovici i Kninskoj krajini. Jak otpor unutar pravoslavne zajednice kulminirao je otvorenim prosvjedom karlovačkog metropolita kod Metternicha. Stoga je pitanje crkvene unije uvršteno u raspravu na kongresu u Ljubljani 1821, kada se Metternichovoj politici unijačenja javno

¹⁴⁷ Ivan Pederin, „Josef Marx von Liechtenstein i njegov pojam Dalmacije kao odskočne daske za austrijska osvajanja na Levantu“ u *Njemački putopisi po Dalmaciji*, ur. Ivan Pederin, (Split: Logos, 1989), 67-69.

usprotivio ruski car Aleksandar. Shvativši kako pitanje crkvene unije nadilazi vjerske okvire, Metternich odustaje od svojih napora.¹⁴⁸

Prvi revolucionarni val 1821. godine imao je svoje odjeke i u Dalmaciji. Nakon revolucije u Kraljevini Dviju Sicilija, vojni krugovi predvođeni idejom karbonara prisilili su kralja Ferdinanda I. na donošenje ustava. Naime, pripadnici liberalnih pokreta 20-ih godina XIX. stoljeća sanjali su o oslobođenju i ujedinjenju apeninskih država, a toj bi državnopravnoj zajednici pripadala i Dalmacija. Vijesti iz Sicilije prenosili su dalmatinski pomorci, koje su najčešće bile kontradiktorne. Iako u dosegu karbonarskih žarišta, revolucija u Dalmaciji nije naišla na plodno tlo. Liberalnu revoluciju započetu u Kraljevini Dviju Sicilija podržavalo je sitno građanstvo, liberalno plemstvo i niže svećenstvo, dok je među seljacima i nižim slojevima građanstva vladala rezignacija. Svjestan velikog broja Talijana u vojsci i upravi, Metternich je s razlogom pokazivao znakove straha očuvanje političke i društvene strukture Kraljevine Dalmacije. U međuvremenu dok se Sveta alijansa pozabavila gušenjem liberalnih revolucija u Španjolskoj i Italiji, u Dalmaciji se osnivaju tajna društva koja su održavala veze s karbonarama na Apeninskom poluotoku. Vlada se od odjeka prvog revolucionarnog vala branila zatvorenim granicama te pooštrenjem mjera sigurnosti, posebice cenzurom i uhićenjima osumnjičenih.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Vrandečić, „Geostrateški potencijal Dalmacije“, 117-119; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 31-32. Detaljnije o odnosu Bečkog dvora prema crkvenoj uniji u Dalmaciji vidi: Pederin, *Dalmacija i Hrvati*, 54-66.

¹⁴⁹ Vrandečić, „Geostrateški potencijal Dalmacije“, 115-116; Trogrlić, „Dalmacija u 19. stoljeću“, 31. Opsežniji prikaz austrijske represije prema pripadnicima tajnih društava u doba restauracije vidi: Pederin, *Dalmacija i Hrvati*, 33-45.

5. ZAKLJUČAK

Povijest hrvatskih zemalja nakon Bečkog kongresa poprilično je siromašno prikazan u povijesnim udžbenicima, dok se u literaturama XIX. stoljeća ističe samo ono ključno, bez uzroka i posljedica, bez pitanja zašto. Ovim se radom nastoji prosvijetliti period povijesti Hrvatske u doba restauracije, s naglaskom na razdoblje od 1815., i krojenja novog međunarodnog poretka koji je ostavio snažan utisak na kartu Hrvatske u XIX. stoljeću, do 1830. godine, odnosno Srpanjske revolucije i predpreporodnog doba. No, kako bismo bolje predložili posljedice zaključaka Bečkog kongresa, valja prvo odrediti uzroke u Napoleonovoj tvorevini Ilirskih Pokrajina te na uspostavi novog međunarodnog poretka, koji je cijeli u duhu konzervativizma i obrani legitimiteta. Samim time, u nastojanju da čim bolje prosvijetlim i detaljiziram unutrašnje i vanjske segmente hrvatskih zemalja u doba restauracije, težio sam prikazati Hrvatsku u okvirima političkih previranja koja su pogodila Europu. Revolucionarni i Napoleonovi ratovi koji su pogodili čitav Stari kontinent bitno su utjecali na političku i teritorijalnu sliku Hrvatske. Svakim mirovnim pregovorima dolazi do nove promjene vlasništva nad hrvatskim zemljama, što sugerira na važan geostrateški položaj Hrvatske početkom XIX. stoljeća. Osim geostrateškog položaja, hrvatske su zemlje uživale poseban status u planovima Bečkog dvora. Glavna teza rada upravo se odnosi na promjene i položaj hrvatskih zemalja nakon Bečkog kongresa. Jasno je naznačeno kako stjecanjem bivših Ilirskih Pokrajina prostor Hrvatske dobiva novo značenje u odnosima na relaciji Austrija – Ugarska, odnosno Austrija – Osmansko Carstvo. Nova političko-upravna tvorevina Kraljevina Ilirija rascjepkala je povijesni kontinuitet prostora Banske Hrvatske te pripadnost Rijeke kao mađarskog izlaza na more. Upravo je teritorijalna cjelovitost Kraljevine Ilirije predstavljala svojevrsan otpor hrvatskim i mađarskim staležima, a reorganizacijom uslijed političkog i ekonomskog pritiska 1822. gubi svoju svrhu. U doba restauracije Monarhija posvaja podunavski mentalitet, čineći je kontinentalnom velesilom, a samom akvizicijom istočno jadranske obale nije kanila ispuniti njezin gospodarski i geostrateški potencijal. Kraljevina Dalmacija strogo je služila u političke svrhe. Zbog svog geopolitičkog položaja u regiji, Dalmacija je Metternichu poslužila kao izvorište diplomatske aktivnosti u sprječavanju širenja ruske utjecajne sfere na područja balkanskih država u okrilju Osmanskog Carstva. Podvrgavanjem Dalmacije Bečkom dvoru nije došlo do ujedinjenja ranosrednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva, samim je time spriječeno jačanje Hrvata, koji bi udruženi s moćnim Mađarima tražili preustroj Monarhije.

BIBLIOGRAFIJA

a) IZVORI

1. Appendini, Francesco Maria. „Ratovanje oko Dubrovnika godine 1806.“. *Kolo 2* (2008): 280-322.
2. Bona, Frano. „Osvrt na ustanak podignut u Dubrovniku 1813.-1814.“. *Kolo 2* (2008): 220-246.
3. Marmont, Auguste; Baras, Frano (ur.). *Iz memoara maršala Marmonta. Ilirske uspomene: 1806.-1811. Dubrovnik, Boka kotorska, Dalmacija, Civilna i Vojna Hrvatska, Koruška i Kranjska u doba stvaranja Napoleonskih provincija*. Split: Čakavski sabor, 1977.
4. Natali, Ivo. „Povijest Dubrovnika, I.-II. dio“. *Kolo 2* (2008): 199-213.
5. Pederin, Ivan (ur.). *Njemački putopisi po Dalmaciji*. Split: Logos, 1989.
6. Stulli, Vlaho. „Bilješka o opsadi Dubrovnika 1806.“. *Kolo 2* (2008): 147-150.
7. Timoni, Giovanni. „Izveštaji austrijskog diplomatskog predstavnika u Dubrovniku“. *Kolo 2* (2008): 159-176.
8. Zamagna, Matteo. „Povijest Dubrovnika“. *Kolo 2* (2008): 247-279.

b) LITERATURA

1. Antoljak, Stjepan. *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944.
2. Antoljak, Stjepan; Obad, Stijepo (ur.). *Hrvati u prošlosti: izabrani radovi*. Split: Književni krug, 1992.
3. Bersa, Josip. *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*. Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske Dubrovnik, 2002.
4. Bratulić, Josip; Vončina, Josip; Jelčić, Antun Dubravko. *Moderna Hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
5. Buczynski, Alexander. „Tinjajući krajiški patriotizam i opsada Zadra 1813. godine“. *Povijesni prilozi* 38 (2010): 235-282.
6. Cova, Ugo. „Dokumenti u Državnome arhivu u Trstu koji se odnose na hrvatsku Istru“. *Vjesnik Istarskog arhiva*, sv. 2-3 (1992-1993): 314-324.
7. Ćosić, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.

8. Ćosić, Stjepan. „Dubrovnik Under the French Rule (1810-1814)“. *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 103-142.
9. Ćosić, Stjepan. „Obilježja i ustroj Austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 40 (1998): 349-360.
10. Ćosić, Stjepan. „The Fall of the Dubrovnik Republic and the Establishment of the French Administration in Dubrovnik in 1808 and 1809“. *Dubrovnik Annals* 2 (1998): 55-98.
11. Darovec, Darko. *Pregled Istarske povijesti*. Pula: C.A.S.H., 1996.
12. Dubrović, Ervin (ur.). *Doba modernizacije: 1780.-1830.* Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2006.
13. Dukovski, Darko. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Aliena, 2005.
14. Husslein-Arco, Agnes; Grabner, Sabine; Telesko, Werner (ur.). *Europe in Vienna. The Congress of Vienna 1814/15*. Vienna: Belvedere, 2015.
15. Hobsbawm, Eric. *Doba revolucije: 1789.-1848.* Zagreb: Školska knjiga, 1987.
16. Ibler, Vladimir. *Diplomatska historija 1814-1871. Sumarni pregled. Izbor dokumenata*. Zagreb: Školska knjiga, 1960.
17. Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam international, 2010.
18. Kissinger, Henry. *Diplomacija*. Zagreb: Golden marketing, 2000.
19. Kissinger, Henry. *Obnovljeni svijet. Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812.-1822.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976.
20. Kissinger, Henry. *Svjetski poredak*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
21. Kolanović, Josip; Barbarić, Josip; Ivanović, Jozo. „Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699.-1848“. *Fontes* 1 (1995): 11-151.
22. Lekaj, Paul. „Klemens von Metternich: Politika ravnoteže od napoleonskih ratova do Srpanjske revolucije“. Završni rad. Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
23. Manin, Marino. *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818.-1840.)*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.
24. Milanović, Božo. *Hrvatski narodni preporod u Istri, I. dio: 1797.-1882.* Pazin: Istarsko književno društvo Ćirila i Metoda, 1967.
25. Milković, Kristina. „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.)“. *Povijesni prilozi* 31 (2006): 161-182.

26. Novak, Grga. *Prošlost Dalmacije, II. knjiga*. Split: Marjan tisak, 2004.
27. Oršolić, Tado. *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću. Vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797.-1914.)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013.
28. Pavličević, Dragutin (ur.). *Vojna krajina. Povijesni pregled. Historiografija. Rasprave*. Zagreb: Biblioteka znanstvenih radova, 1984.
29. Pederin, Ivan. *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici Bečkoga dvora, I. dio*. Zadar: Matica hrvatska, 2005.
30. Pederin, Ivan. *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju 1797.-1813*. Zadar: Matica hrvatska, 2015.
31. Peruško, Tone. *Knjiga o Istri*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
32. Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska. La Croatie Militaire, sv. I-II*. Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1988.
33. Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.
34. Šanjek, Franjo (ur.). *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.)*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010.
35. Šetić, Nevio. *Napoleon u Istri: Istra za francuske uprave 1805.-1813*. Pula: Istarska književna kolonija Grozd, 1989.
36. Šidak, Jaroslav; Foretić, Vinko; Grabovac, Julije; Karaman, Igor; Strčić, Petar; Valentić, Mirko (ur.). *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1990.
37. Šišić, Ferdo. *Hrvatska povijest III. dio: Od godine 1790. do godine 1847*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913.
38. Švoger, Vlasta; Turkalj, Jasna (ur.). *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.
39. Trogrlić, Marko; Miloš, Edi (ur.). *Bečki kongres 1814./1815. Historiografske refleksije o 200. obljetnici / The Congress of Vienna 1814/1815. Historiographical Reflections on the Occasion of its 200th Anniversary*. Zagreb – Split: Leykam international – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2016.
40. Trogrlić, Marko; Šetić, Nevio (ur.). *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2010.
41. Trogrlić, Marko; Vrandečić, Josip (ur.). *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) / La Dalmatie sous l'administration française (1806.-1813.)*. Split: Književni krug Split – Filozofski fakultet u Splitu, 2011.